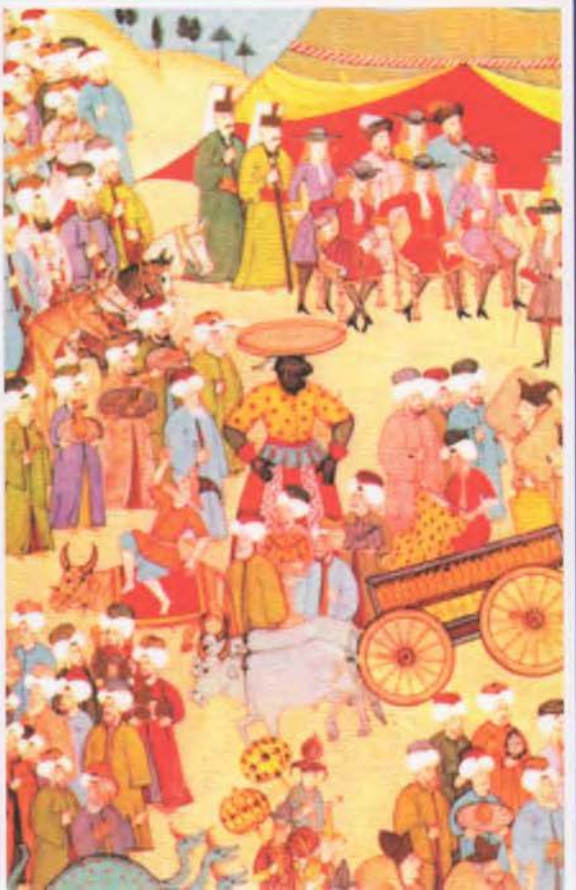
FAİK BULUT

İslam Komüncüleri

(KARMATİLER)

BERFİN

FAİK BULUT

İslam Komüncüleri
(Karmatiler)

3. BASKI

BERFİN

rfin Yayınları : 74
aştırma-İnceleme : 27

ISBN 978 - 975 - 7354 - 76 - 5
Yayıncı Sertifika No: 10859
Matbaa Sertifika No: 12156

Faik Bulut : İslam Komüncüleri (Karmatiler)
Yayın Yönetmeni : İsmet Arslan
Dizgi : Serpil Tatar
Düzelti : Güzide Bulut
Baskı Cilt : Kayhan Matbaası (Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C Blok No: 244 Topkapı / İstanbul)
Birinci Baskı : Mart 1997 (Doruk Yayınları)
İkinci Baskı : Kasım 1998
Üçüncü Baskı : Ocak 2014

© Yayın Hakkı, Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti. / © Faik Bulut
(Berfin Yayınları, Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.nindir.)

Berfin Basın Yayın ve Tic. Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, No: 29 / 62
Kat: 3 Cağaloğlu 34112 / İstanbul
Tel: (0.212) 513 79 00 - **Faks:** (0.212) 512 37 20
www.berfin.net **e-posta:** berfin@berfin.net

FAİK BULUT

İslam Komüncüleri

(Karmatiler)

BERFİN
YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 14
Basit Bir Köylünün Ateşlediği Devrim Yangını 14
Fikirsel Mücadeleden Kaçanların Karalama Kampanyası ... 16

I. BÖLÜM
KARMATİLERİ ORTAYA ÇIKARAN KOŞULLAR 27
A) İslam Toplumundaki Sınıfsal Kutuplaşmalar 27
B) Abbasiler: Despotik Doğu Devleti 37
C) Bâtınilik Akımının Tarihsel Kökenleri 40
D) İslam'daki Bâtını Düşüncenin Arka Planı 44

II. BÖLÜM
SÜNNİLİK İFLAS EDİYOR VE İSMAİLİLİK ORTAYA ÇIKIYOR 53
A) Abbasi Dönemindeki Toplumsal Hareketlilik 53
Kasaba ve Köylülerin Örgütlenişi 60
Baldırı Çıplaklar Hareketi: Ayyarun ve Şuttar 64
B) Şeriat'a Karşı Alternatif: İsmaililik 68
Ilımlı Şiilik Yerine Radikal İsmaililik 74
Yepyeni Bir Dünya Nizamı... 82
İsmaili Felsefenin Ana Hatları 84

III. BÖLÜM
İHVAN-ÜL SAFA RİSALELERİ:
FAZİLET TOPLUMU'NUN MANİFESTOSU 88
A) Arınmış Kardeşler ve Vefa Dostları 88
Şeriat'ı İptal Eden Risaleler 91
B) İhvan-ı Safa'nın Gizemli Dünyası 99
Şifreli Mesajlar ve Simgesel Dil 99
Sınıfsal ve Toplumsal Değişimde Burçların Rolü 100
Newroz Bayramı: Devrim İçin İyi Bir Gün 102
Peygamber, Filozof; Filozof da Peygamberdir 104
Şiiler, Ağıtçı ve Hikâyecidir 106
Yediler, Onikiler ve Kırklar 107
Körpe Beyinlerin Örgütlenmesi 108
Propaganda ve Değişim Aileden Başlar 110
Yemekteki Tuz Gibi Halkla Kaynaş 111
Takımyıldızı Örgütlenmesi ve Ketumiyet 114
Fazilet Toplumu Projesi 116

IV. BÖLÜM
İSLAM KOMÜNCÜLERİ: KARMATİLER119
A) Karmatilerin Ortaya Çıkışı 119
Ebu Şakir Denen Büyücü... 122
Meçhul Yolcu'nun Sırrı 125
Karmati Adının Kökeni 130
B) Hareketin A Takımı 134
Hamdan'ın Cennet Lokması 136
Karmatilerin Lider Kadrosu 138

V. BÖLÜM
KARMATİLERDE EĞİTİM VE ÖRGÜTLENME 147
A) Devrim Ocağı: Dar-ül Hicra 147
Özgün ve Etkin Propaganda Dili 153

Beslenme Meclisleri 158
Her Dine Ayrı Propaganda 159
B) Gizli Teşkilat 161
C) Askeri Taktikleri: Vur! Kaç! Şaşırt! 165

VI. BÖLÜM:
KARMATİLER VE KOMÜNAL MANİFESTO 173
A) Sen ki; Kötü ve Mundarların Komutanı Abbasoğlusun! . 173
B) Baldırı Çıplaklar Hareketi 177
İlk Arap - İslam Sendikacılığı 182
C) Komünal Toplum: Herkese İhtiyacına Göre 185
İlk Laik ve Demokratik Cumhuriyet 187
İlahiyatçı Doktrinciler - Komüncüler Ayrışması 193
Çocuklara Isparta Eğitimi 194
Yârin Dudağı da Ortak Amma 196
D) Dini Kullan, Şeriat'ı Ortadan Kaldır! 201
Kâbe'de Allah'la Tartışma 211
E) Ve Rüya Bitiyor! 215

YARARLANILAN KAYNAKLAR 218
BİYOGRAFİ 222

ÖNSÖZ

İslam tarihi, sanıldığından daha karmaşık, çok boyutlu ve zengindir. Genel çerçevesini, İslam devletiyle özdeşleşen Şeriat hükümleriyle feodal ideolojinin oluşturduğu doğrudur. Ancak, çizilen çerçeveden çıkmak için direnen; kesintili de olsa, *"Cihanşümul"* diye tanıtılıp bilinçaltımıza sıkıştırılmaya çalışılan İslam rejimini kültürel, siyasal, ekonomik ve toplumsal bakımdan karşısına alan akımların varlığı da yadsınamaz.

İslami çevrelerle Türk-İslam sentezine yapışanlar, *"Ezilen ve ebedi bir dünya nizamı kuran İslam'ın ne kadar hoşgörülü, adil ve eşitlikçi"* olduğundan dem vururlar. Kendilerini sosyal demokrat ve bir yere kadar solcu addeden kimseler bile, sözümona Şeriat'ı eleştirirken; Muhammed Peygamber ile onu izleyen Dört Halife devrindeki *"Asr-ı Saadet"* adı verilen ilk İslam düzenini, *"Adalet, eşitlik, kardeşlik ve demokrasinin egemen olduğu eşsiz bir düzen"* olarak överler. Hatta, İslam'ın özüne direnen, onu yıkmaya çalışan, Şeriat'ı iptal ederek *adalet-eşitlik-özgürlük* temelinde bir toplum kurma mücadelesi veren fırkaların (dönemin siyasi akımları olarak beliren mezhep ve tarikatların) ortaya çıkışını bile; *"İslam'daki hoşgörü ve özgürlük"* ortamına bağlama gayreti içine girerler.

Kısacası, dünya çapında yükselen ve Türkiye'yi de etkisi altına alan dini dalganın yarattığı ortamda, İslamcı çevreler, Türk-İslam sentezcileri ve Türkiyeli sosyal demokratların birleştiği ortak nokta şudur: *"İslam iyidir; eşitliktir, adalettir, kardeşliktir; Cihanşümul bir din olarak gerçek kurtuluş yoludur!.."*

Ütopyalarını kaybettikten sonra, İslam'daki bazı uygulamalarda keramet arayan bilumum sivil toplumcu, eski solcu ve sos-

yal demokratları, köktendinci ya da geleneksel İslamcılardan ayıran biricik nokta ise şudur: *"İslam iyidir; kötü olan onu siyasete alet etmektir! İslam iyidir, Şeriat ise kötüdür!.."* Hal böyle olunca da; *"Bütün yollar İslam'a çıkar!"* ve *"Tek çare İslam'dır!"* türünden fikirler, sokaktaki insanın kafasına kendiliğinden yerleşmiş olur.

Bu tür zaafları yakalamakta usta olan dinci çevreler, İslam tarihindeki cici-süslü yanları *Şeriat Vitrini*'ne koyup sergilerken, vitrine bakmakla yetinenler sanırlar ki; 1400 yıllık İslam toplumu tam bir ahenk, uyum, kardeşlik içinde yaşamış; insanlığın ebedi ve ezeli ütopyasını gerçekleştirerek süper demokrasiyi *Şûra* yoluyla geliştirmiş ve nihayet 21. yüzyılın eşiğinde, *"Yıkılan sosyalist ve yozlaşan kapitalist sisteme alternatif olabilecek sivil toplumcu, çok hukuklu (Medine Vesikası gibi) bir toplum modeli yaratmıştır."*

Bu tezi destekleyen istisnai tarihsel veriler, olaylar ve belgeler İslamcı yayınevlerinin vitrinlerini doldurmaktadır. Oysa, İslam tarihinin arka bahçesine, şimdiye kadar gözlerden ırak tutulmaya çalışılan madalyonun diğer yüzüne bakmak gerekir. İslam tarihindeki gerçek renkliliği; yüz çiçeğin bir arada açmasını, adaleti, kardeşliği, özgürlüğü, kavgayı, aşkı ve sevdayı sadece bu bahçede görmek mümkündür. Bâtıni hareketler ile dinsiz ve materyalist fikriyatı tanımak, bu arka bahçede tarihi bir gezinti yapmak sayesinde olanaklıdır.

Bâtınilerin en devrimci ve eylemci kolu olan **Karmatiler**'den söz ediyoruz. İnceleme alanımız bu. Bilinmeyen ve geçmişin karanlık dehlizlerinde saklanan ya da bize, Sünni bağnazlığın demir parmaklıkları arasından tek yanlı ve lekelenerek gösterilen Karmatilerin tarihine ışık tutuyoruz. Aşağı yukarı, 150 yıl yaşayan bir devlet kurup ütopyalarını hayata geçirmiş, özellikle Şeriatçı Abbasi halifeleri ve İslam'ın en yobaz, en tutucu âlimleri olan **İmam Gazali, Abdülkaahir Bağdadi, İmam Malik bin Enes** gibi zatlar ile Şafiilik, Hanbelilik ve Malikilik türünden katı mezheplere karşı görece materyalist zeminde teorik-ideolojik mücadele vermiş Karmatilerin dünya görüşlerini de böylece öğrenmiş oluyoruz.

Öyle zamanlar yaşandı ki, İsmaili-Karmati eksenli felsefeyi çürütemeyen, fikirsel alanda onlarla baş edemeyen Abbasiler;

başta Karmatiler olmak üzere tüm Bâtıni hareketleri kılıçtan geçirdiler. Sayıları milyonlara varan mensuplarını katlettiler. Hareketlerin gerileyip bozguna uğradığı dönemlerde ise, başta Abbasiler ve din âlimleri olmak üzere, **Nizamülmülk** gibi bilumum Şeriat yanlıları, bu devrimcilerin yazdıkları tüm kitap ve belgeleri yaktılar; onbinlerce kitabın bulunduğu kütüphanelerini yangın külüne dönüştürdüler; söylenceleri ve menkıbeleri anlatanları susturdular. Onlar hakkında yazılan görece yansız kitapları ve anıları yüzyıllar boyu karanlık mahzenlerin tozlu rafları arasında bıraktılar. Bu nedenle, İslam'daki ilk komünal toplum sistemini kuran Karmatiler hakkında ne yazılsa, ne kadar yazılsa azdır, eksiktir. Çünkü bu tarih, yeterince aydınlatılabilmiş ve Şeriatçı kesimin tek yanlı iftiralarının etkisinden kurtarılabilmiş değildir.

Bizce, İslam modelinin yeşilimsi tonlarını *"Sivil toplum, demokrasi vs"* diye göklere çıkaran, yolunu kaybetmiş sivil toplumcu diye anılan aydın zümresiyle, pusulasını şaşırmış sol çevrelere, İslam tarihinin bu yönünü göstermek akademik bir görevdir. İslam dünyasında olan, Türkiye'de de yaşanmaktadır. *"İslam tarihinin zenginliği, özgürlüğü ve renkliliğinden"* dem vuran Şeriatçılara karşı, Karmati tarihini yazmak, ahlaki-vicdani bir borç olmanın ötesinde ideolojik bir mücadele meselesidir. Böylelikle, Karmati tarihinin de kanıtladığı gibi, olayların akışı içinde Şeriatçı İslam düzeninin ne denli tutucu, bağnaz, zalim, katliamcı olduğu görülecek; adalet, eşitlik ve özgürlüğü dışlayan/ bastıran yanı ön plana çıkacaktır.

Doğrusu, Karmatiler hakkında yakın zamana kadar ayrıntılı bir bilgim yoktu. Bu hareketle ilk tanışmam, 1970'lerde Filistin'de bulunuşum sırasında oldu. Şu anda adını hatırlayamadığım bir Arap araştırıcının *"el Qaramita"* (Karmatiler) kitabını okuyunca, bu siyasi hareketin kurduğu toplumun, *"Sosyalizm-komünizmin"* ütopyalarına ne denli yakın olduğunu anladım. Anımsayabildiğim kadarıyla, kitaptaki biricik eksik, yeterli kaynaklara dayanmamış olmasıydı. O zamandan beri, *"Acaba yazar, Karmati toplumunu idealize mi ediyor?"* sorusu aklıma takılıp kaldı. O tarihten sonra, Karmatiler üzerine bir şeyler yazma isteğim arttı. İstek, giderek bir tutkuya dönüştü.

Nereden başlamam gerekiyordu?

1980'lerde Türkiye'ye döndüm ve ilk göz ağrım sayılan o kitabı bulup getirtmeye çalıştım. Ancak, bir dizi engelle karşılaştım. Her şeyden önce, kitabın tam adını ve yazarını hatırlamam mümkün olmadı bir türlü. Ayrıca, hatırlasam da Arap ülkelerinden getirtmek kolay değildi. Ortadoğu'dan postayla gönderilen Arapça kitaplar, genelde güvenlik nedeniyle gümrük engellerine takılır ya da ilgili birimlerin masalarında incelemeye alınırdı. Nitekim, Suriyeli, Filistinli ve Lübnanlı dostlara ısmarladığımız Arapça yazılı eski tarihli kitaplar, bu engele takıldılar. Geriye tek şık kalıyordu: Arap ülkelerine seyahat edebilen kişilere ısmarlamak. Bu da, son derece zahmetli ve çetrefilli bir işti.

İslam ülkeleriyle kültürel alışveriş içinde bulunan kesimler, İslamcı yayınevleri veya şahsiyetlerden oluşuyordu. İslamcılar, genelde Bâtıni hareketlere, özelde ise *"Komüncü Karmati"* hareketine sıcak bakmak şöyle dursun, onlardan nefret ediyorlardı. Dolayısıyla, Karmatilere ilişkin kitapları benim gibi birine getirmek, dini açıdan iki kez günaha girmek gibiydi ve ideolojik/siyasal yanıyla da İslamcıların kurallarına tersti. Birkaç girişimimden sonra, bizzat yaşayarak bu konuda da deneyim sahibi oldum.

1990'lardan itibaren, İstanbul'daki kütüphaneleri dolaşmaya başladım. Fakat, hayret! Karmatiler maddesinde herhangi bir kaynağa, kitaba veya makaleye rastlamak imkânsızdı. Demek ki, resmi İslam zihniyeti, en azından İstanbul kütüphanelerindeki bazı *"aykırı kitapları"* raflardan kaldırıp mahzenlere atmıştı. Azmim kırılmadı; Mısır'a giden gazeteci **Ragıp Zarakolu**'na konuyla ilgili olabilecek rastgele kitap isimleri karaladım. Çok şükür, ilk beklentim gerçekleşti. Üstelik, Karmatiler hakkında yazılmış en eski kaynaklara yer verdiğinden, bir değil birkaç kitap yerine de geçmişti. Bu arada, İslam hakkında yazdığım kitaplar için veri toplayıp incelerken, yerli-yabancı ne kadar kaynak varsa, söz konusu malzemelerin dipnotlarından, kaynakça bölümlerinden çıkarıp alıyor; sonra da uygun zamanlarda birilerine ısmarlıyordum.

Derken, 1996 İlkbaharında bir dizi konferans vermek üzere Almanya'ya davet edildim. Özellikle Frankfurt kütüphanelerin-

de, kimi zaman çok önceden aldığım kaynaklardaki isimlere dayanarak, kimi zaman da rastgele araştırma yaptım. Umduğum değil, ama bulduğum kadarını alabildim. Kütüphanedeki bazı kaynaklar ufkumu açtı. Bu zahmetli çabada zamanını ayıran Frankfurt Üniversitesi öğrencisi Samandağlı sevgili **Adnan Kimyon** ile konferansı düzenleyen yazar **Engin Erkiner**'e minnet duygularımı da dile getirmek isterim.

Karmatilerle ilgili yeterli malzemeyi toplamış; ancak, henüz tatmin olmamıştım. İncelemeye başlamamı sağlayan, hayati birkaç kitaba daha ihtiyaç vardı. Elimdekilerin çoğu, önemli bilgileri içermekle beraber, daha çok Sünni tarihçilerin yazdığı, tek yanlı malzemeden ibaretti. Oysa bana, Karmatileri tarafsız ya da sol bakış açısından değerlendiren malzemeler de gerekliydi.

Nihayet, bunu Türkiye Diyanet Vakfı'nın kütüphanelerinde aramaya karar verdim. Gece yarısı aklıma düşeni kararlaştırıp, ertesi gün doğrudan anılan yere vardım. Tam tamına sekiz farklı kitapla karşılaştım. İşin ilginç yanı şuydu: Karmatiler arasında yaşayıp, sonradan Sünni bağnazlığı seçen **Muhammed el Hammadi bin Malik Ebi'l Fedail el Yemeni**'nin *"Bâtıniler ve Karmatilerin İçyüzü"* adlı eserini, Yemen'deki Kraliyet Kütüphanesi'nden istetmiştim. Sonradan, 1940'lı yıllarda Mısır'da yayınlandığı söylendi. Onu arayıp bulduğumda ise, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 1948'de basılmış Türkçe çevirisiyle söz konusu kütüphanede karşılaşmış oldum!..

Son bir söz daha: Her bakımdan istikrarsızlığın hâkim olduğu, yarınının ne olacağı bir türlü bilinemeyen bu ülkede, ister istemez siyasetle ilgilenen bir Kürt aydını olarak, herkes gibi benim de belli çevrelerin gazabına uğrama ihtimalim vardı. Bu, beni üzmezdi. Üzüleceğim tek nokta, *"İslam Komünçüleri"* kitabını yazamadan başıma bir iş gelirse kaygısıydı.

Her neyse, yaklaşık 25 yıldır yazmayı aklıma koyduğum, son yıllarda ise, kaleme alınması tutkum haline gelen *"İslam Komünçüleri"*, sonuçta, benim için tasarlanması en uzun süren bir eser oluverdi.

Faik Bulut/ 17 Şubat 1997

GİRİŞ

Basit Bir Köylünün Ateşlediği Devrim Yangını

Adı, **Hamdan bin Eş'as** (el Eş'as). Yoksul ve gariban bir köylüydü. Bir eşek, bir inek ve fakir kulübesinden başka malı mülkü yoktu. İslam Şeriatıyla yönetilen Abbasi rejiminin feodaliteyi kutsayan döneminde, Irak'taki Sevad bölgesinin verimli arazilerinde, bir ağanın toprağında çalışarak geçimini sağlıyordu. Gün oluyor, baskı ve eziyete maruz kalıyor; gün geliyor, hakarete uğruyor; zaman zaman kırbaçlanıyor, çoğunlukla da ürünrant uğruna acımasızca sömürülüyordu.

Devran dönüyor; bu **Hamdan Eş'as**, nam-ı diğer **Hamdan Karmati** (el Qarmati), kendine çıkış yolu gösterip akıl verecek olan bir **Dai** (devrimci propagandacı) ile karşılaşıyor. Çıraklık döneminde gerektiği kadarını öğrenip militanlaştıktan sonra, bizim basit köylünün ufku genişliyor; tüm bencilliğinden, köylü bağnazlığından ve günü geçirmekle yetindiği küçük dünyasından sıyrılıyor. İslam dünyasının bilinebilen en acımasız, en yoksul ve en devrimci başkaldırısını başlatıyor.

Öyle bir devrim ki; o zamana kadar süregelen İslam düzenini her açıdan; dini, ideolojik, siyasi, ekonomik ve toplumsal yanıyla sarsıyor. Üretim ve bölüşüm ilişkilerini altüst ediyor; İslam Şeriatı'nın kutsayıp ilahi buyruk haline getirdiği özel mülkiyeti kökünden kaldırıyor; aşamalarına aldırmaksızın ortakçı kamu mülkiyetine dayanan ilk cumhuriyeti, halkın katılımına yol açan ilk doğrudan demokrasiyi gerçekleştiriyor.

Sınıfsız, komünal toplumun temelleri atılıyor; kimseye imtiyaz tanınmıyor. Altı kişilik ortak bir yönetim kuruluyor. Büyük

küçük herkesin çalışma hakkı savunuluyor. Çocuklar bile bostan bekçiliği yaparak emeklerinin karşılığını üleşim sırasında alıyor. Bir mızrak, bir kalkan, ok ve yay; sadece bunlar özel mülkiyet olarak kabul ediliyor.

Kadınlar, son derece özgür; istedikleri erkekle bir arada olabiliyor, toplumsal üretime kolektif ürün sağlıyorlar.

Boşanma ve evlenme yok. Zaman zaman **"yârin dudağı da ortak!"** kuralı uygulanıyor. Ama bu, daha çok, *"Yevm-ul Qiyame"* (Kıyamet Günü) diye anılan devrimsel dönüşümün en üst aşamalarında, zaferin taçlandırıldığı dönemlerde gerçekleşiyor.

Herkes eşit! Cumhuriyet içindeki Arap, Kürt, Acem, Afrikalı aynı haklardan yararlanıyor; zenci-beyaz ayrımı yok.

İslam dünyasındaki ilk laiklik girişimi; din ile devlet işleri birbirinden ayrılıyor.

İslam düzeninde geçerli olan Şeriat yasaları tümüyle iptal ediliyor; yerine, insanı merkez alan, ona hizmeti ve mutluluğu sunmayı amaç edinen bir inanç sistemi, felsefi yanıyla geliştiriliyor. Toplumda yaygın ve örgün eğitim, bu inanç ekseninde gerçekleştiriliyor.

Kimsenin inancına karışılmıyor; başka din, mezhep ve inanç mensuplarına hoşgörülü davranılıyor. **"Herkes inancında tümüyle özgürdür!"** kuralı getiriliyor. Tek istisnaya yer veriliyor: Zalim devlet geleneğiyle özdeşleştirilen İslam Şeriatı'nın simgesi olan tüm camiler yıkılıyor. Sünnilerin ve diğer Müslüman tüccarların gelip ibadet etmeleri için sadece bir cami açık tutuluyor.

Bu inançla, Abbasi devletine adeta kök söktürülüyor. Abbasi orduları üst üste yenilgiye uğratılıyor; Kâbe işgal ediliyor; Basra, Kûfe, Yemen, Afrika, Mısır ve Suriye'deki militanlarının sayısı 400 bini buluyor. Her taşın altından onlar çıkıyor.

Abbasi ordularına ve karalama kampanyalarına rağmen, bu hareket tam 150 sene sürüyor.

Kurdukları ortakçı, komünal devleti bu süre içinde yaşatma başarısını gösteriyorlar.

Peki, kimdir bunlar?

Arapça'da **el Qarmatiyun/el Qaramita**, bildiğimiz adıyla ise **Karmatiler**.

Atlas Okyanusu'ndan Basra Körfezi'ne, oradan Orta Asya ve Horasan illerine kadar uzanan geniş coğrafyada, tüm zalim ve sömürücüler bu hareketin karşısında yer alıyor; akla hayale gelmedik iftiralarla, hareket mensuplarını karalamak için seferber oluyorlar.

Peki, neler oluyor?

Fikirsel Mücadeleden Kaçanların Karalama Kampanyası

Emevi yönetimine karşı, **"Hakkı yenilen Ehl-i Beyt"** ile güya mazlum halkların sesi olarak ortaya çıkan Abbasiler, yönetimi devraldıktan sonra evrimci **Ali Şiası** ile devrimci **Alevilik-Bâtınilik** akımına sırt çevirdiler. Şeriat'ın Sünni yorumunu benimseyip gerici bir konumda mevzilendiler. Alevilik akımının ilk öncülleri olan Keysaniyye, Muhtariyye, Babekiyye, Hürremiyye, Müslimiyye (Ebu Müslim hareketi) ve Şuubiyye vs. hareketlerine karşı ideolojik-siyasi cephe açtılar. Sasani kalıntısı Fars sömürücüleri olan Dihkan ve Arap kabile aristokratlarıyla işbirliği halinde, devrimci Bâtıni ayaklanmalarını bastırmaya çalıştılar. Ebu Müslim, Ebu Seleme Hellal (el Hellal) gibi halk önderlerini birbirine düşürdüler ve sonunda Ebu Müslim'i katlettiler.

Bunlardan **Ebu Seleme Hellal**, kendi içinde bölünmüş Ali Şiası ile gerçek Alevi hareketini birleştirmek suretiyle Abbasi yönetimine karşı yeni bir cephe kurmayı denediyse de, Ehl-i Beyt mensupları bunu şiddetle reddettiler. Sonuçta yenilgiye mahkum oldu ve Abbasilere boyun eğmek zorunda kaldı.

Ebu Müslim'in ise, esrarengiz ve gizemli bir hayatı vardı. Sıradan bir köle iken, ihtilal önderliğine yükseldi. Abbasileri o tahta geçirdi. Amacı iktidarı tekeline almak; ezilmiş Horasan kavimlerinin kurtuluşunu sağlamaktı. Cephede hep kazandı ama saray entrikalarına yenildi. Sasani şahlarının kurduğu dört yüz yılık efsanevi başkentte öldürüldü. Öldü ama davası bitmedi. **Ebu Müslim**; Irak, Suriye, Horasan, Anadolu'da nice nice ayaklanmaların esin kaynağı oldu. Sindbad, Türk İshak, Hürremi, Muhammira,

Mübeyyida, Babeki, Mazyari, İsmaili, Fatımi ve Karmati isyancıları eşitlik, özgürlük ve kardeşlik mücadelesinde hep onu örnek aldılar.[1]

Abbasi dönemindeki Ehl-i Beyt'in ünlü temsilcisi İmam **Cafer Sadık**, Abbasi yönetimiyle uzlaştı. Abbasi karşıtlarına hiç yüz vermedi. Halk hareketlerini küçümseyip, İslam'a aykırı olduklarını söyleyip durdu. İslam Şeriatı'nın kararlı bir savunucusu olması sıfatıyla, Hanbelilik ve Hanefilik mezhebinin iki kurucusu **İmam Ebu Hanife** ile **Ahmed bin Hanbel**'in de aralarında bulunduğu birçok İslam din adamına Şeriat dersleri verdi.

Halk; aç, sefil ve perişandı. Din âlimleri, sonu gelmeyen içi boş Teoloji ve Şeriat tartışmalarına dalmışlardı. O dönemde Abbasi başkenti Bağdat'a egemen olan Hanbeli mezhebinin çok katı ve dogmatik Şeriatçı görüşleri, halkın karnını doyuramazdı. Halk Şeriat değil; **eşitlik, özgürlük** ve **adalet** istiyordu.[2]

Temelini mazlum halklar, ezilen köylüler ve kölelerin oluşturduğu isyanlar bastırılamadı. **Karmatilik**, bu ayaklanmalarda, Doğu halklarının altında toplandığı bir bayrak oluverdi. Abbasilerin temsil ettiği Şeriatçı rejimin siyasal, ideolojik, felsefi, kültürel, askeri, sınıfsal ve toplumsal karargâhlarını adeta topa tuttu. Egemen sınıflar, bunlara cevap verecek durumda değildi.

Karmatilik düşüncesi, eylemsel ve kültürel planda, volkan gibi patlamış; devrimcilik kor halindeki lav hızıyla dört bir yana dağılmıştı. Karmatilik hareketini hedefleyen bilinçli, sistemli ve yoğun bir karalama kampanyası başlatıldı. Şeriat eksen alınarak, Karmatilik buna göre değerlendirilmeye başlandı. Arap-İslam egemenlerinin nabzına göre şerbet verilip cephe gerisi yalan, dolan ve iftiralarla takviye edilmeye çalışıldı.

Bu noktada, *"İslam'ın Dört Hak Mezhebi"* adı verilen ve Sünni ekol içinden gelen din adamları, Abbasi halifelerinin tali-

---

[1] Bkz.: **Faik Bulut**, *Ebu Müslim Horasani: Bir İhtilalcinin Hikâyesi.*

[2] **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Hareket-ül Qarmatiyye fi'l Tarih* (Karmatilik ve Tarihte Karmati Hareketi), Mektebet-ül Hilal yay., 1983, Beyrut; Dr. **Suheyl Zekkar**, *Ahbar-ül Qaramita fi'l Şam-el Yemen-el Ahsa-el Irak* (Karmatilerden Haberler: Şam-Yemen-Ahsa-Irak), Dar-ü Hassan yay., 1982, Beyrut.

matları doğrultusunda veya resmi İslam'ın verdiği ideolojik bağnazlık güdüsüyle yola çıktılar. Genelde Bâtıni fırkalarına, özelde ise Karmatilere karşı olmadık iftiralarda bulundular. Kitabın akışı içinde bolca sunup, polemik yapacağımız için burada birkaç örneğe yer vermekle yetineceğiz.

Kelam (felsefe) ilminin önde gelen Sünni isimlerinden **Abdülkaahir el Bağdadi** şöyle yazıyor: "...Sonra, Bâtıniyye'ye davet konusunda, kendisine Hamdan Kırmıt (Karmat) denen bir adam ortaya çıktı... Tarihçiler, Bâtıniyye inanışının esaslarını koyanların Mecusilerin oğulları olduklarını ve onların öncüllerinin (atalarının) dinlerine yatkınlık gösterdiklerini; ancak, Müslümanların kılıçlarının korkusundan bunu açığa çıkarmaya cesaret edemediklerini söylerler. Onlar, ateşe tapma işini açıkça ortaya koyamadılar ve Müslümanlara hileli davrandılar... Bâtıniyye, dinin esaslarını şirk'e (Allah'a ortak koşmaya), bir şekilde tevil ettikten sonra, Şeriat hükümlerini de ortadan kaldıracak biçimde yorumladılar. Şöyle ki; kendi yandaşları için, kız evlatlar ve kız kardeşlerle evlenmeyi, şarap içmeyi ve bütün zevk verici şeyleri mubah kılmışlardır... Bu husus, şu olayla daha pekiştirilmiş olmaktadır: Bahreyn ve el Ahsa'da, **Süleyman bin el Hasan el Karmati**'den sonra ortaya çıkan bir oğlan, kendine uyan erkeklerin birbiriyle cinsel ilişkide (livata-sodomy) bulunmalarını bir kural olarak koymuş ve hatta kendisiyle cinsi münasebette bulunmak isteyen bir erkeği reddeden gencin öldürülmesini gerekli kılmıştır. Ayrıca, ateşi eliyle söndüren birinin elinin kesilmesini, nefesiyle söndürenin de dilinin kesilmesini emretmiştir..."[3]

Son derece bağnaz olan **Abdulkaahir**; bir yandan, **"Bu Karmatiler, önlerine çıkan herkesi asıp kesiyorlardı; yeryüzünde canlı namına bir şey bırakmıyorlardı"** iddiasında bulunurken; diğer yandan da, **"Karmatiler, esir aldıkları yoksul ve köylüleri salıveriyorlardı"** diyebiliyor.

Hangisine inanalım?

---

[3] **Ebu Mansur Abdulkaahir el-Bağdadi**, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 220-222, çev. Prof. Dr. **Ethem Ruhi Fığlalı**, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV), 1991, Ankara.

Bağnaz saray âlimi **İmam Gazali**'ye de bir bakalım: "...Bâtıniyye mezheplerinin özü, Şeriat yaygısını dürüp kaldırmaktır. Çünkü, onlar, Mecusilerin her şeyi mubah sayan koludur. Muharremattan olsa bile, kadınları mubah; her mahzuru helal saydılar. Onların maksadı, saltanattı. Müslümanların mallarına ve ırzlarına el atmaktı. Müslümanlardan intikam almaktı. Bu sebeple, Müslüman kanı döktüler; akla gelmedik belaları, başkalarına musallat ettiler. Ey okuyucu, sana, bu onların mezheplerinin pisliklerinden, inançlarının rezaletlerinden açıklayacaklarımız var.."[4]

Gazali, Abbasi Halifesi **el Mustahzır**'ın emri üzerine bu kitabı kaleme aldığını, övünerek belirtir. Yani ısmarlama bir eser söz konusudur. Gazali, Karmatileri değerlendirmesinde kendisiyle çelişen ifadeler de kullanıyor. Örneğin, kitabının bir yerinde, **"Karmatiler, ibadeti bilenler için dini farzları ortadan kaldırdılar"** derken; bir başka yerinde, **"Karmati Daileri, davasına katılanlara, bir kereden fazla olmak üzere hac farizasını yerine getirmeyi şart koşuyordu"** ibaresine yer verebiliyor.

Acaba, hangisi doğru? Karmatilerin dini farzları terk edip kâfir oldukları mı, yoksa bunları yerine getirdikleri mi?

Fıkıh (Hukuk) âlimi **Muhammed el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**, önceleri Yemen'deki Bâtıni kollarından **Salihiyye**'ye intisap etmiş; sonra, nedense ayrılıp buna karşı çıkmıştır. **El Yemeni**'ye de bakılırsa; "Kendisi önceden de Sünni görüşlüydü, Bâtıniler arasına, onların ne mal olduklarını öğrenmek maksadıyla girmişti." Tarihsel olgularsa, bunu doğrulamıyor.[5]

Kendisi, iftira kervanına aşağıdaki cümlelerle katılıyor: "Bâtınilerin **Mevlâ**'ları, en büyük gecede, toplantının kurulmasını emreder. Akşam karanlığı basınca, kadehler elden ele dolaşır; kafalar iyice dumanlanır. Nefisler çakırkeyif olunca, bu mel'un tarikatın bütün mensupları, karılarını getirirler. Her kapıdan erkeklerin yanına giderler. Çıralarla mumları söndürürler ve her

---

[4] **İmam Gazali**, *Bâtıniliğin İçyüzü*, s. 8-11, TDV, 1993, Ankara.

[5] Dr. **Suheyl Zekkar**, age., Önsöz, s. 59.

biri, eline geçen kanıyı tutar... Sonra, önderleri **Mevlâne** dedikleri kerata da, karısına, yeni müride teslim olmasını söyler..."[6]

Görüldüğü gibi, şimdiye kadar Alevi ve Kızılbaş kesimine yönelik, tipik o, **"mum söndü"** suçlaması, ta o zamandan beri vardır. Sünni âlimler, felsefi ve siyasal açıdan Bâtınilerle baş edemiyorlardı. Karmatiler ve özellikle İsmaililerin öne sürdükleri, her zaman tartışmaya hazır oldukları felsefi görüşleri çürütebilecek Sünni pehlivan bulunamayınca da ucuz ve kolay yoldan iftira kampanyalarını başlatıyorlardı.

Bunlardan biri olan **el Yemeni** de, ileride göreceğimiz gibi, **"mum söndü"** mavalını uzun uzun anlatıp dururken; güya, bir kanıta da yer veriyor. Kanıt, Karmati liderlerinden birinin Abbasi halifesine yazdığı mektuptur. Kitabın akışı içinde tam metnini göreceğimiz bu mektubun sahibi Karmati lideri, Abbasi halifesini, **"Her türlü yoz hayatı yaşamak, seks ve içki âlemleri yapmak, yoksulları sömürmek"**le suçlayarak; "İşte, bunun için ayaklandık!" diyor.

O halde soru şudur: **"Mum söndü"** yapan bir kitle, başkalarının **"Seks ve uyuşturucu âlemlerini"** niçin kınasın?

Sülalece Abbasi halifelerine hizmet eden aristokrat el Sabiu ailesinden **Sabit bin Sennan İbn Qurat-il Sabiu**, Halife Muktedir'in tabipliğini yaptığı dönemde, Taberi Tarihini esas alarak buna ekler biçiminde yazdığı güncesinin bir yerinde şu çelişkili cümlelere yer veriyor: "Karmatiler, Kâbe'nin örtüsünü yırtıp attılar. Kâbe'den söktükleri Hacer-ül Esved'i alıp götürdüler. Hacer-ül Esved'in yüklendiği 70 deve, taşın ağırlığı altında tir tir titriyordu... 22 yıl sonra, Hacer-ül Esved Kâbe'ye gönderildi. Rivayet edilir ki, geri dönüş sırasında taşın yüklendiği deve çok zayıf, içi geçmiş ve hastalıklı bir hayvandı. Buna rağmen taşı yüklenmesiyle birlikte, kanatlı bir at gibi hızlanıverdi..."[7]

---

[6] **M. el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**, *Keşf-ül Esrar-ül Bâtıniyye ve Ahbar-ül Qaramita*, s. 14-15, Mekteb-u Neşr-ül Sakafet-ül İslamiye/Dar-ül Envar yay., 1939, Kahire.

[7] **Sabit bin Senan ibn Qurat-il Sabiu**, *Beyan-u Mubtediu Zuhur-il Qaramita* (Karmatilerin İlk Ortaya Çıkışına Dair Haberler), aktaran Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 53-54.

Çelişki ve maval çok açık!

Bir kere, Hacer-ül Esved denen şey, bazalt bir göktaşı olup, yumurta biçiminde ve 30 santim çapındadır.[8] Dolayısıyla, 70 devenin yüklenip de altında titrediği kadar ağır olması imkânsızdır. Hadi, bunu doğru kabul edelim. Peki, 70 devenin altında ezildiği bu taş, nasıl oluyor da içi geçmiş, hastalıklı bir deveye yüklenerek geri gönderilebiliyor ve bu uyuz deve, kanatlı at gibi, Kâbe'ye doğru yol alabiliyor?

Bu iftiralar, resmi İslam ve Sünni Şeriat tarafından çağlar boyu sürdürüldü. Adeta, bilinçaltına yerleştirilip beyinler yıkandı ve neredeyse toplumsal/kültürel kalıtım yoluyla birçok çevreyi etkiledi. Etkileme günümüze kadar sürdü. Türkiye'de tüm inançların çatısı olması gereken Diyanet İşleri Başkanlığı, Sünni Şeriat'ın bu iftiralarını hemen olduğu gibi benimsedi. **El Bağdadi**'nin *"Mezhepler Arasındaki Farklar"* adlı kitabına önsöz yazan 1940'ların Diyanet İşleri Başkanı **Ahmed Hamdi Akseki**, şunları kaleme alabilmiştir: "Artık Hamdan Kırmıt, Hasan Sabbah gibi birçok Bâtıniyye liderleri, muhtelif yerlerde şebekelerini kurarak küfür (kâfirlik) ve melanetlerini yaydılar. Horasan, Kûfe, Hicaz, Şimali Afrika, Mısır'da yapmadık rezalet bırakmadılar; Ehl-i Salibin (Haçlıların) İslam memleketlerini istila etmelerini kolaylaştırdılar ve onlarla Müslümanlar aleyhine muahedeler (anlaşmalar) yaptılar."

Doğrusu, İsmaililerin ve üstelik de **Hasan Sabbah**'ın Haçlılara karşı direnişini göz göre göre inkâr etmek, sadece bağnaz Sünnilere has bir meziyet olsa gerek. Oysa, tarih, **Akseki** gibilerini yalanlayan örneklerle doludur.

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Abdulkaahir el Bağdadi** ile **İmam Gazali**'nin yukarıda adını verdiğimiz eserlerini; Milli Eğitim Bakanlığı ise, aynı bağnaz kişinin *el Munkız'u Min'el Dalal* adlı kitabını sürekli basarak, Abbasi devrinin iftira kampanyalarını günümüzde de zımni biçimde sürdürüyorlar.

---

[8] Kâbe'deki olaylar için bkz.: **Faik Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi*, 6. baskı, Berfin yay., 2004, İstanbul; **Erol Sever**, *İslam'ın Kaynakları-1*, Kaynak yay., 1995, İstanbul.

Benzer gerekçelendirmeyi İslami çevrelerde de görüyoruz. Örneğin, Prof.Dr. **Ethem Ruhi Fığlalı** bir yandan *Mezhepler Tarihi* yazarlarının bazı kusurlarını ve önyargılarını eleştirirken, diğer yandan şu ifadeleri kullanmaktan da kendini alamıyor: "Öte yandan, bu eserlerin yazılışındaki en mühim amillerden biri ve belki en önde geleni, **ehl-i Sünnet'in, İslam'ı savunma vazifesini yüklenmiş olması** idi. Onların önde gelen vazifesi, Resulullah'tan miras kalan Kur'an ve Hadis'i, siyasi, içtimai veya yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsir ve te'villerin nüfuzundan kurtarmaktı..."[9]

Şeriat'ın beyin yıkama faaliyeti öylesine güçlü ki; **"Şeriat'a karşı en kararlı mücadele eden benim!"** iddiasındaki bazı laikler, özellikle İslamcılığı **"Şeriatçılık ve irtica"**ya indirgeyip, bu kısır döngüde patinaj yapan Kemalist laikler, Bâtınileri değerlendirmelerinde, Sünni cephanelikten mühimmat aldıklarının farkında bile değiller. Bu tavrın tipik örneğini, **Burçay Anger**'in *"Karanlıklar Prensi Hasan Sabbah ve Alamut Mafyası"* adlı makalesiyle, **Halil Nebiler**'in *"Tarikatlar Aklı Dışlıyor"* isimli yazısında görüyoruz.[10]

Nebiler, anılan makalesinde şöyle yazıyor: "...Bâtınilerin İsmailiye kolundan bir tarikat olan Haşhaşinler, 10. yüzyılda Hasan Sabbah tarafından kurulmuştur. Bugüne kadar kalan bilgilere göre, mürit adaylarına önce afyon çektiriliyor, kendinden geçince de tarikatın kalelerinden birine götürülüp cennet hayatı yaşatılıyordu. Mürit adayı, daha sonra dışarı çıkarılıp kendine gelince, bunu şeyhin kerametine yoruyor ve kayıtsız şartsız itaate hazır oluyordu. Uyuşturucu verilen ve kayıtsız şartsız itaati kabul eden mürit, artık bir fedaidir. Uyuşturucu ve büyü, Haşhaşinlerin bugüne bıraktıkları kötü bir miras oldu."

Kolayca anlaşılacağı üzere, **Nebiler**, çok yönlü bir araştırma yapmaksızın, bağnaz Sünni Şeriatçıların piri, Hanefilere dahi ta-

---

[9] Bkz.: **El Bağdadi**'nin *"Mezhepler Arasındaki Farklar"* adlı kitabına önsöz.

[10] **B. Anger**, *"Karanlıklar Prensi Hasan Sabbah ve Alamut Mafyası"*, Bilim ve Ütopya dergisi, Temmuz 1996; **H. Nebiler**, *"Tarikat Aklı Dışlıyor"*, Cumhuriyet, 10 Ocak 1997.

hammül edemeyecek kadar koyu bir devlet adamı olan Şafi-i meşrepli **Nizamülmülk**'ün fikir cephaneliğinden beslenmiş. Günümüz Alevilerinin öncülleri sayılan Bâtıniler ve İsmailileri **"Köpek"** diye aşağılayıp onların katlini vacip gören **Nizamülmülk**'ün penceresinden olayları değerlendiriyor. Şeriatçı iftiralarını, tarihsel veri olarak kabul ediyor. Bu yanıyla, **Hasan Sabbah**'ı mafya olarak değerlendiren **Burçay Anger**'le aynı görüşü paylaşıyor. İsmailiye'nin özü olan Haşhaşin (ki, bu bir Şeriatçı adlandırmasıdır ve batılı oryantalistlerce de paylaşılmış lekeleyici bir lakaptır) hareketini, günümüz yobaz tarikatları olan Nurculuk, Süleymancılık, Ticanilik, Nakşilik... ile aynı kefeye koyuyor. Oysa, Hasan Sabbah hareketinin en önemli özelliği, resmi İslam'a yani sömürücü Şeriat düzenine başkaldırmış olması, Haçlı seferlerinde işbirlikçiliği kabul etmemesidir.[11] Kaldı ki, Hasan Sabbah hareketi, aklı dışlamıyor; tersine, aklı, din yerine koyacak kadar ön plana çıkarıyor ve felsefeyi kutsuyordu. Bu yüzden, İslam yönetimi fikirsel temelde onunla baş edecek durumda değildi.

Her durumda, **Hasan Sabbah**'ın Türkiye'de pek bilinmeyen yönleri üzerine bir araştırma yapmaktayız. Tamamlayınca, kamuoyuna sunacağız.[12]

Arap-İslam dünyası araştırmacıları da bu etkiden kurtulamadılar. Hatta, tersini söylemek mümkün. Bu tür araştırmacıların çoğu, İslamiyet ile Arap milliyetçiliğini özdeş gördüklerinden, İslam'ın ortodoks düşüncesine muhalif her hareketi, **dış mih-**

---

[11] Oysa, örneğin **Süleymancılar**, 1940'larda Hitler için *"Gizli Müslüman"* demiş, müritlerinden oluşan bir Fırka'yı, Nazi ordularının emrine vermişlerdi. Gerçek mafya-tarikat işbirliğinin örneklerini 1997 Ocak ayından itibaren ortaya çıkan skandallarla görmüş bulunuyoruz.

Öte yandan bu konuda Anger'le polemik yapan halkbilim araştırmacısı **Nejat Birdoğan** ile İslam hakkındaki yazılarıyla adını duyuran **Haluk Hepkon**, bize göre, daha doğru bir çizgiyi temsil ediyorlar. Ancak, her ikisinin de elinde yabancı kaynaklardan (Arapça-İngilizce gibi) yeterli malzeme bulunmaması, Anger'e "Şah-Mat" demelerine olanak tanımıyor.

[12] Yazarımızın sözünü ettiği bu çalışma, *"Hasan Sabah Gerçeği: Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyeti"* adıyla yayınevimizce basılmıştır. (3. baskı, Berfin yay., 2010, İstanbul.)

rakların komplosu/tuzağı biçiminde değerlendirmekten kendilerini alamadılar. Arap-İslam âleminin bu konuda fobisi haline gelen şey, Yahudiliktir. İslam'daki her kötülük, fitne, ayrılık, istikrarsızlık, kusur, kargaşa... neredeyse tümüyle Yahudilerin gizli/açık desiselerine bağlanır olmuştur. Onlara kalırsa, Yahudilik, İslamcıların şamar oğlanıdır. Oysaki, Sami kökenli dinlerin bütünlüğü su götürmez. Bu anlamda, İslamiyet; Yahudilik ve Hıristiyanlığın devamıdır. Buna rağmen, sanki bambaşka bir dünyanın ucube inancıymış gibi, Yahudilik, İslamiyet'teki kusur ve kötülüklerin anası sayılmıştır!

Bu zihniyetten kurtulamayanların başında **Abdurrahman Bedevi** geliyor ve bu konuda şöyle yazıyor: "İslam'da fırkalara (mezhepler/siyasi partiler-FB) bölünmenin temelinde de Yahudi kökenli **İbn Sebe**'nin parmağı vardır. Mehdilik ve Bâtınilik fikri de Yahudilik ile Hıristiyanlıktan geçmiştir İslam'a..."[13]

Bedevi, Bâtınileri de şu cümlelerle suçluyor: "...Bâtınilerin iddialarını şöyle sıralamak mümkün: 'Allah'ın haram kıldığı şeylerin hepsi, helal sayılır. Kâfir ve Münkir Ehli'nin kadın ve erkekleri için her şey mubahtır, serbesttir. Bunlara günah yazılmaz. Mesela; zina, livata (homoseksüellik), şarap, hırsızlık ve tefecilik serbesttir. Nikâhlanma ve boşanma diye bir şey yoktur; her erkek, istediği kadınla yatabilir... Kadın, köklü bir reyhan gibidir. İstediğiniz an onu koparıp alabilirsiniz; koklayıp büyüttükten sonra mümin kardeşinize sunabilirsiniz... Buna karşılık; cenabetlik ve abdest almak günahtır..."[14]

Ahmed Emin, bu konuda daha da pervasızdır: "Doğrusu, Şiilik, kin ve nefret duygularıyla İslam'a düşmanlık besleyenlerin bir sığınağı haline geldi. Kim ki, atalarının eski (batıl) inançlarından olan Yahudilik, Hıristiyanlık, Zerdüştilik, Hinduizmi İslam dinine sokmak istediyse; kim ki İslam egemenliği altına giren ülkesinin bağımsızlığından yana olduysa; onlar, Ehl-i Beyt sevgisini kendilerine bir maske edindiler. Yahudilik, 'hulûl' ve

---

[13] Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyin* (Müslümanların Mezhepleri), 2. Kitap, s. 15-45, Dar-ül İlm-il Melayyin yay., 1973, Beyrut.

[14] Age., s. 53.

'geri dönüş' fikriyle Şiilik içine sızdı. Hıristiyanlık, Allah-Mesih fikrinin birleşmesi yolundaki fikriyle Şii mezhebini etkiledi. Brahmanlık ve Mecusilik ise ruhun geri dönüşü düşüncesini, ona aşıladı. Maksat, Araplara kin beslemek ve İslam devletini/düzenini yıkarak kendi bağımsızlıklarını elde etmekti."[15]

Başta Abbasiler olmak üzere bütün ortodoks İslam âlimleri, bu tür karalama kampanyalarıyla yetinmemiş; Karmati ve diğer Bâtınilerin yenilgisinden sonra, yüzbinlerce insanı katletmek için emirler vermiş; ne kadar kültür ürünleri varsa, hepsini yakıp toptan imha etmişlerdir. Mevcut olanlar ya tek yanlı ve dolaylıdır, ya da İslam dünyasının küflü mahzenlerinde tozlanmış durumdadır. Bu yüzden, Karmatiler hakkındaki öz bilgi kaynakları genelde çok azdır, bölük pörçüktür. Karmatilerin gerçek tarihi, hâlâ aydınlanabilmiş değildir.[16]

O halde, Karmatilerin ortaya çıkış nedenleri ve tarihini irdelemekle işe koyulmak gerekir.

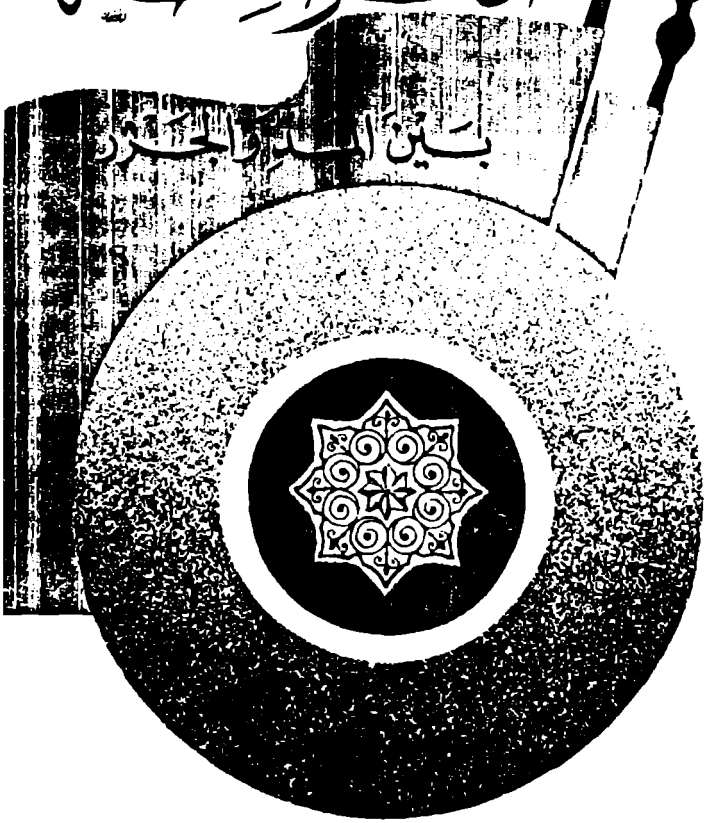
---

[15] **Ahmet Emin**'in *Fecr-ül İslam* (İslam Şafağı) adlı kitabından. **Taha el Veli**, *el Qaramita: Evveli Hareketin İştirakiyetun fi'l İslam* (Karmatiler: İslam'daki İlk Sosyalist Hareket), s. 11-12, Darül İlm-il Melayin, 1981, Beyrut. Belirtelim; yazar **Taha el Veli**, bu düşüncelere katılıyor ve Bâtıni mezheplerin amacının, Arap-İslam düzenini yıkmak olduğunu önemle belirtiyor. (Bkz., age., s. 6-7.)

[16] Bkz.: Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 5-6; **İsmail el Mir Ali**, age., s. 8-18; Dr. **Mustafa Galib**, *el Qaramita Beyn'el Med ve'l Cezr* (Med ve Cezir Arasında Karmatiler), s. 5-8, Dar-ül Endülüs yay., 1983, Beyrut.

القرامطة

بين المد والجزر

KARMATİLERİ ORTAYA ÇIKARAN KOŞULLAR

*"Hatta, 16. yüzyılın din savaşları adı verilen şeylerde bile, her şeyden önce, çok olumlu maddi sınıf çıkarları söz konusudur... Eğer bu sınıf savaşımları o çağda, dinsel bir nitelik taşıyor, eğer çeşitli sınıfların çıkar, gereksinme ve istemleri din maskesi altında gizleniyor idiyseler, bu hiçbir şeyi değiştirmez ve çağın koşulları ile kolayca açıklanır..."**

A) İslam Toplumundaki Sınıfsal Kutuplaşmalar

İslamiyet, sınıflı toplumun ideolojisiydi. Bu nedenle, Bâtıniler dâhil ortaya çıkan fırkalar (dinsel mezhep ya da tarikatlar) sadece **"fikirsel akımlar olarak değil, aynı zamanda ideolojik yönü ağır basan"**[17] oluşumlardı. Bunları doğuran fikirsel zemine ve görüş ayrılıklarına ek olarak; yaygınlaşıp kitleselleşmelerine yol açan dinamiğin toplumsal, siyasal ve ekonomik yönleri-

---

* **Friedrich Engels**, *(Almanya'da) Köylüler Savaşı*; **K. Marx-F. Engels**, *Din Üzerine*, 2. baskı, s. 91-92, Sol yay. 1995 Ankara.

[17] Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyyin*, s. 5, Dar-ül İlm-il Melayin yay., 1973, Beyrut.

nin irdelenmesinde yarar var. Birçok araştırıcı, meselenin bu yanına özel önem verip; toplumsal, siyasal, ekonomik etkenlere vurgu yapar.[18]

Sözgelimi, İslami çevreden **Hasan Onat**, Şiilikten söz ederken, "...hem de hareketin muharrik fikirlerinin mevcut siyasi, içtimai ve iktisadi şartlarla irtibatı temin edilmiş olacaktır" diye yazarken,[19] **Fığlalı** ise şu görüşü savunmaktadır: "Mezheb, bir şahısla veya şahısların görüşleriyle başlatılmakta ve hemen görüşlerinin incelenmesine geçilmektedir. Hâlbuki mezheb, birtakım siyasi, içtimai, iktisadi olayların tesirlerinin mezheb kurucusu sayılan19 insan ile ona uyanlardaki fikri ve dini tezahürüdür. Mezhebi doğuran tarihi, coğrafi, siyasi, içtimai ve iktisadi şartları tam olarak tanımadan, görüşleri ve davranışları sıhhatli bir şekilde temellendirmek, dolayısıyla da değerlendirebilmek ve o insanları anlayabilmek hemen de mümkün değildir..."[20]

İslamiyet öncesi Arap toplumu hakkında **"Galat-ı meşhur"** denilebilecek yaygın bir kanı var: Güya Arabistan, o devir dünyasından tamamen tecrit edilmiş ve Allah'ın çölünden oluşan bir yarımadadan ibaretmiş!.. Bu, biraz cahillikten biraz da Şeriatçıların İslamiyet adına yapılanları ululaması ve bu dinin propagandasını yaymasından kaynaklanıyor.

Tarihsel veriler, bize tersini kanıtlıyor. Araştırmalar şunu ortaya koymuştur: Arabistan toplumu, gelişmiş bir kabile sistemine sahipti. Orada kültür dâhil, her türlü siyasal, düşünsel, toplumsal, kültürel akım mevcuttu. Klasik Arabistan edebiyatının temelleri, İslam öncesi Cahiliye toplumunda atılmış ve Mek-

---

18 Konuya ilişkin kaynaklara birkaç örnek: **Ali Mazaheri**, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışı*, Varlık yay., 1972, İst.; Doç. Dr. **Hasan Onat**, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 1993, Ank.; Prof. **Abdülaziz el Duri**, *İlk dönem İslam Tarihi: Bir Önsöz*, Endülüs yay., 1991, İst.; **A. el Duri**, *İslam İktisadına Giriş*, Endülüs yay., 1991, İst.; **Faik Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi* (İslam Sınıfları Kutsuyor bölümü), 6. baskı, Berfin yay., 2004, İst.; Prof. Dr. **Ethem Ruhi Fığlalı**, *"Mezhepler Arasındaki Farklar"* adlı kitaba Önsöz, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 1991, Ank.; **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Harekat-ül Qarmatiye fi'l Tarih, Mektebet-ül*, Hilal yay., 1983, Beyrut.

19 Doç.Dr. **Hasan Onat**, age., s.1.

20 **Fığlalı**, age., Önsöz'den.

ke'deki **Ukkaz Pazarı** denilen panayırlarda düzenlenen yarışmalarda zirveye çıkmıştı.

Arap kabileleri; Zerdüştilik, Mecusilik, Mazdeklik, Manilik, Brahmanilik, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi inançları benimsemişlerdi. Bu inançlar, Mekke aristokratları olan Kureyş kabile konfederasyonu mensupları arasında bile kabul edilmişti. Müslümanlarca kutsal sayılan Kâbe, eski bir güneş tapınağı olmanın yanı sıra, Hıristiyan tapınağı sıfatıyla da kullanılmıştı.

Mekke, Medine ve Hicaz bölgesinde son derece gelişmiş bir ticaret vardı. Hint Okyanusu'ndan Afrika'ya, Anadolu'dan Yemen'e uzanan kervan yollarının kavşaklarından biriydi Arabistan. Kureyş aristokratları, ticari burjuvazinin nüvelerini oluşturacak kadar para ve hesap işlerine hâkimdiler.

Bu arada, Bizans ve Sasani uygarlıklarıyla maddi ve manevi temas söz konusu olduğundan, oradaki siyasal, yönetsel, inançsal geleneklerle uygarlık birikimleri, İslam öncesi ve sonrası Arap toplumunu derinden etkilemişti. Bu yöre antik İran, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Yunan, Akdeniz ve Fenike uygarlıklarının tarihsel birikimini bağrında taşıyordu.[21]

İslam öncesi Cahiliye toplumu; bir yandan, merkezinde Hicaz ve Mekke aristokrat tüccarlarının egemen olduğu mali oligarşiye; diğer yandan, genel hatlarıyla kandaş kabile sisteminin sınıflara bölünerek yozlaştığı kabile şefleri saltanatına; öte yandan, Taif ve Medine çevresinde göçebelikten yerleşik tarım düzenine geçen toprak sahiplerine dayanıyordu.

Kureyş aristokratlarının egemen olduğu Mekke ve Hicaz'daki sınıfsal kutuplaşmada, en üstte efendiler-yönetenler, daha alt-

---

21 Konuya ilişkin bazı kaynaklar için bkz.: **Maxime Rodinson**, *Muhammed'in İzinde*, İslam Külliyatı yay., 1973, İstanbul; **Muhammed Hasaneyn Heykel**, *Hz. Muhammed Mustafa*, İnkılap Kitabevi, İstanbul; Dr. **Mücteba Uğur**, *Hicri Birinci Asırda İslam Toplumu*, Çağrı yay., İstanbul; **Abdülbaki Gölpınarlı**, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1975, İstanbul; Prof. Dr. **Neşet Çağatay**, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Tarih Kurumu yay., 1989, Ankara; **Erol Sever**, *İslam'ın Kaynakları-I*, Kaynak yay., 1995, İstanbul; **Faik Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi*, altıncı baskı, Berfin yay., 2004, İstanbul; **F. Bulut**, *Ali'siz Alevilik*, dördüncü baskı, Berfin yay., 2011, İstanbul.

ta hür insanlar, kabile yanaşmaları olan mevaliler (azatlı köleler) ve köleleri görüyoruz. Tarımsal alanda -yaygınlık kazanmamakla birlikte- köleler çalıştırılıyordu. Kabile düzeninde ise, aristokrat şeyhler ile kabileye mensup ezilen kitleler ve şairler yer alıyordu. Anılan kutuplaşma sonucu hırsızlık, cinayet, yol kesme, tecavüz, talan gibi olaylara sıkça rastlanıyor; kimi zaman bireysel düzeyde meydana gelen olaylara, kabile adına hareket edenler de katılıyordu.[22]

Bu yanıyla bakıldığında, **Muhammed** önderliğindeki feodal İslam devrimine yol açan en önemli gelişmenin, "Kabile aristokrasisine karşı çıkan **Sealik** (çapulcu, dilenci, hırsız-FB) kesimi ve şairlerin başkaldırısı ile başladığı" söylenebilir. Özellikle eşitlikçi kandaş kabile düzeninin eski geleneğine dönmeyi isteyen şairler, yozlaşmış Cahiliye sistemine karşı, şiirleriyle mücadele ediyorlardı. Biricik silahları da, **"ateşli, vurucu, heyecanlandırıcı"** mısralarıydı.

Sealik; yani kabilenin ayaktakımı, köleleri, yanaşmaları boyun eğmeyi reddederek özgür ve eşit bir hayat yaşamak uğruna, kabileden ayrılıyor; çöl ortamında avcılık yaparak ve baskın basarak geçimlerini temin ediyorlardı. Özgür ruhlu kabile şairleri de onların fikirsel yanını tamamlıyordu. Urva bin el Vard, el Şanfari, el Selik bin el Seleke, Te'bat Şera, el Hati'ye... bunlardandır.[23]

Mekke, uluslararası bir ticaret merkeziydi. Envai çeşit kumaştan baharata, dönemin ünlü tüketim maddelerine kadar her şeyi Mekke-Hicaz bölgesinde bulmak mümkündü. Bu nedenle, **Haram Ayları** denilen süre içinde, dini ve ticari merkez olan Mekke'nin Kâbe çevresinde panayırlar düzenlenir; Hindistan'dan Afrika'ya, Yemen'den Basra ve Suriye'ye kadar ticaret kervanları dolaşır dururdu. Bizanslılar, Yemenliler, Habeşliler, Rumlar ve Sasaniler, bu merkezlerde ticari temsilcilik ve koloniler kurmuşlardı. Hem ticaret yapıyor, hem de rakiplerinin faali-

---

[22] Bkz.: **Faik Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi*; **Bulut**, *Tarikat Sermayesinin Yükselişi: İslam Ekonomisinin Eleştirisi*, 4. baskı, Su yay., 1999, İstanbul.

[23] **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Hareket-ül Qarmatiye fi'l Tarih*, s. 55-58, *Mektebet-ül*, Hilal yay., 1983, Beyrut.

yetlerini izleyerek casuslukla meşgul oluyorlardı. Ticaret erbabı haline gelmiş Yahudi tüccarlar, **"Köle ticaret merkezleri"** oluşturmuş; buralarda zenci köle, cariye, gılman gibilerinin ithalat-ihracatını yapıyorlardı. Ticari işlemleri yürütmek maksadıyla dönemin bankacılık görevini gören kuruluşlar da vardı. Ancak bunlar; Kureyş aristokratları, Yahudi, Arap, Habeşli tüccarların tekelindeydi. Bu sayede servetlerine servet katan mali oligarşi; Kureyş şefleri, simsarlar, komisyoncular ve bankerleri kapsayacak kadar genişti. O devirdeki Mekke, bu yanıyla, İtalya'nın Venedik şehrine benzetilir.[24]

Kervan gözcülüğü için nöbetçilik yapmak bir meslek haline gelmişti. Kervan işlerini organize etmek ve bekçilerini *(Keşaffe)* oluşturmak; Fars, Bizans, Habeş, Yemen gibi ülkelerle ticari sözleşmeler imzalamak Kureyş aristokratlarının işiydi. Bu sayede ticaretten büyük vurgunlar vururdu Kureyş. Aynı dönemde sivrilen tekelci tüccarlar arasında Peygamberin amcası Abbas bin Abdülmuttalib, sonradan *"İslam'ın Kılıcı"* diye ünlenecek olan Halid bin Velid, üçüncü halifeliğe seçilecek olan Osman, Muaviye'nin babası Ebu Süfyan, Amru bin As'ın annesi de bulunuyordu. Yerleşik toplum sisteminin istikrar kazanmasıyla birlikte, bu tekelci mali oligarşi; özellikle verimli topraklara sahip Taif çevresinde büyük arazileri satın alıyor, hurmalıklarında ve tarlalarında köle çalıştırıyordu.[25]

İngiliz araştırmacısı **Montgomery Watt**, İslam öncesi sınıflaşmayı şöyle tanımlıyor: "Senato Meclisi, yani Mekke'deki egemen kurum, büyük tüccarlar, kabile şefleri, din adamları ve toprak ağalarından oluşuyordu. Yasama ve yürütme yetkisi bunların elindeydi... Geriye kalan kesim ise, ücretle çalışanlar ile kölelerden ibaretti... Emekçiler ile üçüncü dereceden kabile mensuplarının hiçbir şeyi yoktu. Ne mal ne mülk, ne ev ne bark, ne arazi ne de ticarethaneleri vardı. Bu kesim, kabile şeflerinin oyuncağı haline gelmiş; onların emirleriyle hareket ediyor, keyifleri doğrultusunda kabile savaşlarına katılıyorlardı. Bu yoksul

---

[24] Age., s. 59-60.

[25] Age., s. 60-62.

tabaka, savaşın hem ateşi hem de kurbanı durumundaydı. Fransız yazar **J. Paul Sartre**'ın ünlü deyimiyle, *'Les riches decharent la guerre et les panners mourrient'*. Yani, 'Zenginler savaş çıkarır, yoksullar ise ölürler'..."[26]

Küçük tüccar-esnaf-zanaatkâr gibi geniş bir tabaka, Mekke'deki çoğunluğu oluştururdu. Büyük tüccarlar ile feodaller, bunlara sınırlı faizle borç verirdi. Bazıları, deve ve koyun çobanlığı yapar; kimisi de dükkân, han, kervansaray, konukevi vs. işletirdi. Kervancılığa küçük çapta katkısı olanlar da bulunurdu. Bunlara, **"Küçük ortaklar"** adı verilirdi. Bu tabakanın bazı mensupları eğlence yerleri, genelevler ve benzeri yerleri işletip her türlü cinsel sapıklığın yapıldığı **"İşret âlemleri"** düzenlerdi. Yerel çaptaki ürünler ve basit malların ticaretini de yaparlardı. Hayat kadını ticareti pek revaçtaydı. İslam dönemine kadar bu meslek, geniş çapta icra ediliyordu. İslam önderi, devrime başlarken, yukarıda anılan tabakalardan küçük tüccar, esnaf, zanaatkâr; yoksul, *Sealik* denen emekçilere ve dürüst ahlak sahiplerine çağrıda bulundu.[27]

İslam devriminden az önce Mekke'de üç siyasi-ekonomik blok vardı:

1. Peygamberin içinde yer aldığı **Helf-ul Fudul** (Fazilet İttifakı)-ki bu blok, esas olarak Haşimoğulları, Abdülmuttalib ailesi, Esedoğulları, Zehra-Temim-Udayy kabilesi ie Haris bin Fahr gibi şahsiyetlerden oluşuyordu.

2. Abdüşemsoğullarının bir kısmı, Ümeyyeoğulları ile Nefvel, Esed ve Amır kabilelerinin bir kısmını içinde barındırıyordu.

3. Mahzun, Sehm, Cem'u ve Abdüldar kabilelerini kapsıyordu.

Kabile bloklaşmalarının iktisadi hayata etkisi ileri derecede olmakla beraber esas yanı siyasiydi.[28]

İslam önderi, siyasal-ekonomik-toplumsal-fikirsel devrimini başlatırken, esas olarak yoksullar, kabileden dışlanan **Sealik** ke-

---

[26] Prof. **W. Montgomery Watt**, *"Mohammed in Mecca"*dan alıntılayan **İ. el Mir Ali**, age., s. 66.

[27] Age., s. 66-67.

[28] Age, s. 80-83.

simiyle köleler, tüccar, esnaf, zanaatkâr, yukarı tırmanmak isteyen genç aristokrat ve bazı büyük tüccarlara dayandı. Ancak, İslam'ın kendisi **"Serbest piyasa"** zihniyetiyle hareket ettiği, ticarete önem verdiği ve özel mülkiyeti kutsadığı için, ister istemez sınıflaşmayı daha da derinleştirdi.[29]

Doğrudur; İslam önderi, Medine Devleti'nin kuruluşu öncesi ve sonrasında, **"Eşitlik, özgürlük, adalet!"** türünden sloganları ön plana çıkarmıştı. Yozlaşmış kabile sisteminin insafsız sömürü mekanizması altında inleyen kitleleri yanına çekebilmiş; belli oranda adaleti gözetmişti. Ancak, kurulan İslam devletinin kendisi, eşyanın tabiatı gereği, sınıfsal bir temele dayanmak durumundaydı. İslam ideolojisi, **eşitlik, özgürlük, adalet** gibi kavramları, Kur'an sayfalarının satır aralarına gizlemekle yetinmiş; sınıfsal temeline uygun biçimde söylemler öne sürmüştü. Yani tefeci-tüccar sermayesiyle toprak sahipliğinin egemenliğini, Allah adına kutsamıştı. Sınıflı toplum, ilahi emre bağlanmıştı.

Bu nedenle, Muhammed döneminin geçici istikrar dönemi, yerini, Ebubekir-Ömer ikilisinin eliyle sınıfları kutsayan, toplumsal katmanlaşmayı resmileştiren bir sisteme bıraktı. Halifeliğin yani iktidarın Kureyş aristokratlarının tekeline verilmiş olması, mali oligarşinin gücünü daha da arttırdı. İslam fetihleri sırasında elde edilen ganimetlerle imparatorluk topraklarından kılıç zoruyla sağlanan toprak-rant, ürün-rant İslam egemenlerinin servetine servet kattı.

İslam dini, kölelik sistemini benimsememekle birlikte, onun devam etmesinden yarar da umuyordu. Zenginler tarafından şu ya da bu nedenle (kefaret babından) azat edilen kölelerin sayısında azalma şöyle dursun, savaş tutsaklarının (mevali-köle-cariye) çokluğu, adeta bu geleneği yeniden canlandırıyordu.

İslam'ın ilk dönemlerinde, kölelikten azat etme kampanyası başlatılmıştı. Alınan sonuçlar şöyledir: Hz. Muhammed, 63; eşi

---

[29] Bu düzlemde, Arap yazar **İsmail el Mir Ali**'nin, "İslam feodal bir devrim değildi, tüccar ve toprak sahiplerine dayanmadı; tersine, o, eşitliği ve özgürlüğü hedefleyen bir yoksul hareketiydi..." (Age., s. 86-90.) yolundaki iddialarını, Arap-İslam bağnazlığının etkisinde söylenmiş sözler olarak kabul etmek gerekir.

Aişe, 69; amcası Abbas 90; Hz. Osman, 20; Hz. Ömer oğlu Abdullah, 1000; Hz. Ebubekir, 50; Abdurrahman bin Avf 30 bin köleyi serbest bıraktı.[30] Buna rağmen; Peygamber vefat ettiğinde 60'ı aşkın kölesi, 20 kadar cariyesi vardı. Eşi Aişe, her hata yaptığında kefaret babından 40 kişiyi azat edecek kadar çok köle sahibiydi. Muhammed'in, Veda Haccı sırasında kendisine ait 100 deveyi kurban edecek oranda malı mülkü vardı.

Birbirini izleyen dönemlerde halife olan Ebubekir, Ömer ve Osman, İslam öncesinde olduğu gibi, İslamiyet sırasında da büyük tüccar olmayı sürdürdüler. Servetlerine servet kattılar. **"Malı mülkü yoktu; açlığından karnına taş bağlayıp beklerdi"** şeklinde propagandası yapılan Ali-Fatma çiftinin babadan kalma Fedek hurmalığı, Kûfe kentinin bütün bağlarını içine alacak büyüklükteydi. Yıllık geliri dilleri destandı. Ali'nin eşi ve peygamber kızı Fatıma'nın saçlarını tarayan, yemeklerini pişiren, el-ayak işlerini gören hizmetçileri vardı. Babasının kızmasına rağmen, boynundan gerdanlık eksik olmazdı. Çocuklarının doğumunda, saçlarının ağırlığınca altın dağıtıp, deve kurban ederdi. Ali, 4000 altın dinar sadaka ödeyecek kadar zengindi.[31]

Bu konuda, dünyaca ünlü İslam tarihi yazarlarından Irak Prof. **Abdülaziz el Duri**'ye göz atalım:

"Ayrıca, Kureyş, ticari bir kabileydi; malların değerlendirmeyi ve geliştirmeyi biliyordu. Genel olarak, kabilelerin ele geçirdiklerini israf ettiği ve gelirlerinden faydalanmadığı bir anda Kureyş, fetihlerden elde ettiği kazançlardan nasıl faydalanacağını biliyordu. Bu durum, Kureyş ile diğer kabileler arasında büyük iktisadi fark doğurdu. Burada bazı *Sahabe*'nin servetlerinden söz etmekle yetineceğiz: Zübeyr, sahip olduğu evler dışında 50 bin dinar, 1000 cariye ve 100 at miras bıraktı. Talha bin Ubeydullah bin Avf'ın 100 at, 1000 deve, 10 bin koyunu vardı ve öldüğünde servetinin dörtte birinin miktarı 84 bin altın dinarı buluyordu. Zeyd bin Sabit vefat ettiğinde, değeri 100 bin altın di-

---

[30] **Faik Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi*, "İslam Sınıfları Kutsuyor" bölümü.

[31] Age. Ayrıca bkz.: **F. Bulut**, *Ali'siz Alevilik*; **F. Bulut**, *Tarikat Sermayesinin Yükselişi*; **Erdoğan Aydın**, *İslamiyet Gerçeği-1-2-3-4*; **Abdülaziz el Duri**, age.

nan bulan mallar ve köyler dışında kazmalarla kırılabilen altın ve gümüş külçeler miras bıraktı. Ya'la bin Münebbih ölünce, 500 bin dinar, alacaklar, gayrimenkuller ve daha başka şeyleri de içeren ve değeri 100 bin altın dinara varan bir mirasın sahibiydi."[32]

Halife Osman yönetimi, hem Kureyş içindeki taht kavgasında Emevi-Haşimi rekabetini üst boyutlara taşıdı, hem de sınıfsal sömürü mekanizmasını eline geçiren Emevi aristokratlarının pervasızca davranmalarına yol açtı. Fakir-zengin kutuplaşması iyice netleşti. Osman döneminde; Kureyş mali aristokrasisinin Irak-İran verimli topraklarında büyük toprak sahipliğine soyunmasını, Mekke-Medine'nin ticaret rantına olduğu gibi el koymasını ve Mısır ile Şam diyarının adeta Osman yakınlarına (Mervani ve Emevi koluna) peşkeş çekilmesini sağlayan, bu arada mazlum halkları himayesine alan egemen Arap kabile şeflerinin diktasını pekiştiren bir sistem oluştu.

Başta İslam başkenti Medine olmak üzere, kırsal kesimlerden kent varoşlarına akın eden yüzbinlerce yoksulun sahaya çıkmasına, çeşitli siyasi-ekonomik çevrelerin muhalefetine ve fethedilen ülkelerin mazlum halklarıyla kölelerin başkaldırısına yol açtı.

Öyle ki: "Bu farklılığı arttıran şeylerden birisi de, çoğu Kureyşli olan valilerin, bazı insanların Halife Ömer zamanından beri şikâyet etmelerine sebep olacak kadar mal toplamasıydı... Hoşnutsuzluğu artıran diğer bir etken de, ganimetlerden elde ettiklerinin çokluğundan dolayı, kabile reislerinin fazla harcamaya ve lükse yakın bir hayat tarzına alışmalarıydı. Hatta, bedevi bir kadın bile ipek giymeye alışır oldu. Bu da onların yeni durumu kabullenmelerini zorlaştırdı."[33]

Özetle: "Hz. Osman bol bol ihsanlar vermeye başladı. Medine'de zenginlik çoğaldı. 400 bin dirheme bir bahçe ve 100 bin dirheme bir at alınıp satılabiliyordu. Medine'de yeniden yeniye pek çok bina yapıldı. Hatta, o sıralarda Medine ahalisi, güvercin uçurma merakına düşmüştü... Bu suretle toplanan servetin ve

---

32 **Duri**, *İlk Dönem İslam*..., s. 102-103.

33 Age. Ayrıca bkz.: **Ahmed Cevdet**, *Kısas-ı Enbiya*, II. Kitap, s. 297-304, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., 1985, Ankara.

medeniyetin hallerinden olmak üzere, günden güne zenginler çoğalmaktaydı..."[34]

İktidar kavgasında hakkı yenilen Haşimoğulları ve Ali, sömürücü egemen sınıfa mensup olmalarına rağmen, mazlum konumuna düştüler. Bu yüzden, İslam devletini hedef alan halk muhalefeti, Ali'nin önderliği altındaki cephede toplandı. Emevi yönetimine karşı şiddetli bir mücadele verdi. Ali'nin tereddütlü ve istikrarsız tavırlarına ve İslam rejimini kollayan siyasetine aldırılmaksızın, Osman öldürülerek saf dışı edildi. Bu olay, aynı zamanda, yönetici Kureyş aristokratlarının içten bölünmesi anlamına geliyordu.

Bu istikrarsız dönemde halife olan Ali, esas olarak Muhammed'in kurduğu Şeriat sistemi ve İslam devletini korumak üzere kılıç salladı. Kureyş aristokrasisinin iç muhalefetini (Cemel, Sıffin savaşları) bastırmak amacıyla şiddete başvurdu. Görünüşte, gücünü halktan alıyordu. Fakat, geniş halk muhalefetinin esas niyeti, İslam devletini ve Şeriatını kökten yıkmak; Kureyş aristokratları dışında bir yönetim oluşturmaktı. Ali, bu noktada, başta **İbn Sebe** ile yandaşları olmak üzere İslamcıların **Jakoben** anarşist-nihilistlerine karşı çok sert tavır aldı. Birinci ekibi ya ateş kuyularında yaktırdı ya da sürgün etti; ikinci ekibi ise, Nehrevan diye anılan bölgede bozguna uğrattı.

Dini ifadelerle de olsa, **"Eşitlik, özgürlük, adalet!"** sloganını ortaya atan her iki muhalefet odağı (Sebeiler ve Hariciler), uzun yıllar Emevi yönetimine direndiler. Bunları izleyen muhalif akımlardan **Muhtar el Sakafi, Muğire bin Said, Ebu Mansur** ve **Abdullah bin Muaviye** hareketleri, **"Şii"** görünmek ve Ehl-i Beyt'in davasını güttüklerinden söz etmekle beraber, temelde İslam Şeriatı'nı kültürel, siyasi, toplumsal ve ideolojik yönden yıkmayı hedefleyen ilk Bâtıni hareketlerdir. Dolayısıyla gerek Alevilik, gerekse Karmatilik akımının öncülleri sayılırlar.[35]

---

[34] **A. Cevdet**, age., s. 299-302-304.

[35] Olayın ayrıntıları ve gerekçeleri için **Faik Bulut**, *Ali'siz Alevilik*; Doç.Dr. **Hasan Onat**, *"Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği"*, TDV yay., 1993, Ankara; Prof. **W. Montgomery Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Umran yay., 1981, Ankara gibi kaynaklardan da yararlanılabilir.

B) Abbasiler: Despotik Doğu Devleti

Emevi yönetimine karşı mücadelenin dönüm noktası, **Muhtar el Sakafi** ayaklanmasıdır.

Bu hareket, ilk kez Arap yoksulları ile Arap-İslam egemenliğindeki mazlum halklar ve köleleri bir araya getirip herkese **"Eşitlik, adalet, özgürlük!"** vaat etmiş; bu programını belli alanlarda hayata geçirmiştir. Üstelik bu hareket, inançsal ve ideolojik alanda da İslam Şeriatı'na tümüyle ters düşen, **"Mehdilik, ruhun geri dönmesi, insanın tanrı sayılması, ruh göçü, hulûl, ölümden sonra hayata geri dönüş"** gibi, Müslümanlarca bidat/sapkın sayılan düşüncelerin yeşerdiği bir zemin yaratmıştır.

İnanmadıkları halde *Ehl-i Beyt* davasını sırf siyasi amaçlarla fırsatçı biçimde kullanma, Ali evlatlarını siyasi kavgalarına alet etme gibi taktikler, Muhtar el Sakafi hareketinden Bâtınilere ve Karmatilere miras kalmıştır.

Harekete katılanları (Arap veya mazlum halkları) birbirine bağlayan harç, görünüşte İslam diniydi. Ama, bu eski İslam o bildik İslam değil, yepyeni başka bir din idi. Kabile ve aristokrat sisteminin karşıtı bir noktada duran, ayak takımından oluşan ve giderek bir çeşit gizli tarikat (parti) yapılanmasına kavuşan Muhtar hareketi, zaman zaman hayalperest özellikler sergilemekle birlikte, esas olarak yandaşlarının önderleri uğruna kendilerini ateşe attıkları, ölüme gittikleri ve yakın akrabalarını bile gözden çıkardıkları bir ütopya, bir ideal ve bir dünya görüşüne dönüştü. Cilası İslam olan, özünde ona aykırı eylemci ve ütopyacı bir hareket oluverdi.[36]

Abbasi zümresi, öncelikle, Ehl-i Beyt'ten olduğunu ilan etti ve Kerbelâ'da akan kanın davasını gütme yönünde samimiyetsiz bir politika izledi. Hilafet kavgasında, Ali evlatlarının tekelindeki dini otoriteyi (önderliği) alabilmek için şunu iddia etti: **"Pey-**

---

[36] Bkz.: F. **Bulut**, *Ali'siz Alevilik*; **Julius Wellhausen**, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, s. 146-148, Türk Tarih Kurumu, 1989, Ankara.

gamber'in erkek evladı olmadığından ve amcası Abbas da onun babası sayıldığından, Hz. Muhammed'in meşru varisi Abbas'tan başkası değildir." Bu taktiği geliştirip hayata geçirmek maksadıyla, **Abdullah bin Abbas**'ı, Hz. Ali'nin yerini alacak biçimde yetiştirdiler ve onu, **"Ümmet'in Kalemi"** diye lanse ettiler. Büyük din âlimlerine yanaştılar; onları zorla şerle yanlarına çekmeyi başardılar. Sözgelimi Maliki mezhebinin kurucusu İmam **Malik bin Enes** ile ünlü tarihçi **İbn İshak**'ın gönlünü çeldiler. Böylelikle, İslam'ın ortodoks Sünni fikriyatının oluşumunda Abbasilerin büyük rolü oldu.[37]

Abbasiler, İmparatorluğun en ücra köşelerinde bile Emevi yönetimine karşı başkaldıran mazlum halklar ile ezilen kesimlerin hareketlerini sahiplendiler. Görünüşte, onların **eşitlik, özgürlük, adalet** yolundaki sloganlarının temsilcisi oldular. Bu düzlemde, Suriye'nin başkentine yakın bir beldede karargâh kurup; Kûfe, Basra, Cizre, Horasan, Yemen, Deylem gibi uzak diyarlarla bağlantıya geçtiler. Kûfe'deki **Ebu Seleme Hellal** ile Horasan'daki **Ebu Müslim Horasani**'yi amaçları uğruna harekete geçirerek, Emevi yönetimini devirdiler.

Ancak, yönetimi ele geçiren Abbasiler, ilk elde resmi İslam'ın kararlı savunucusu kesildiler ve Şeriat hükümlerini olduğu gibi benimseyip uyguladılar. Kureyş kabilesinin Haşimi kolundan Abbasoğulları ve yakınlarına büyük imtiyazlar tanıdılar. Büyük tüccarlarla büyük toprak ağalarının egemenliğini pekiştirdiler. Dönemine göre bir hayli ileri olan mali oligarşinin serpilmesine olanak tanıdılar. **"Çokuluslu şirketler"**, faizle çalışan bankerlik kurumları ve sarraflar, kentte oturup Irak'ın verimli Sevad topraklarındaki ürün ranta/köle emeğine el koyan kabile aristokratlarıyla toprak ağaları, halkı iliğine kadar sömürdü. Köle ve kadın ticareti, had safhaya çıktı: Devletin daha çok vergi alabilmesi için Medine, Fustat, Şam gibi merkezlerde kurulan cami-genelev-hamam kompleksi çevresinde sömürü çarkı dönüp durdu. Bağdat ve Kahire sokaklarında has ipek kumaşlardan defile yapacak kadar ken-

---

[37] Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 31.

dini fütursuzca sergileyen bir İslam sosyetesi türedi. Muazzam servetlere sahip bir tüccar tabakası oluştu.[38]

Tamamen tüccar ve aristokrat olan Emeviler zamanındaki İslam devleti, Abbasiler devrinde sözcüğün gerçek anlamıyla *feodal Doğu despotluğu* haline geldi. Halkın öfkesinden korkan halifeler ve asiller, yüksek duvarlarla çevrili saraylarına çekilip, etraflarına devşirme hassa orduları topladılar.[39]

Arap-İslam fetih hareketinin motor gücünü oluşturan **"Bedevi Kabile Akıncıları"**, savaş ganimetleri yoluyla elde ettikleri servetleri Mezopotamya'nın verimli topraklarına yatırdılar. Kabile şefleri, birer toprak ağası haline geldi. İslam ekonomik hayatında önemli rol oynayan büyük tüccar tabakası, ticareti ikinci plana iterek, uçsuz bucaksız çiftlikler kurdu. İşgal edilen topraklardan getirilen esirler ve mazlum halkların evlatlarıyla, köle pazarlarında satılan Afrikalı zenciler, canları pahasına ve bir kuru lokmaya muhtaç edilecek biçimde bu çiftliklerde çalıştırıldı. Dönemine göre kurulmuş ileri sanayi merkezlerinde bedava işgücü olarak kullanılır oldular.

Miladi 9. yüzyıldan itibaren, Abbasi İslam rejiminde ekonomik ve endüstriyel dönüşümler meydana gelmeye başladı. Servet, belli bir zümrenin elinde toplandı; büyük toprak mülkiyeti genişledikçe genişledi; dev ticari merkezler, iktidarda söz sahibi olacak kadar nüfuz kazandı. Bazı zenginler, çok sayıda köy satın aldılar. Zorla şerle bu köylerin sayısını arttırma yoluna gittiler.

Abbasi halifeleri, Sasani yönetim tarzından etkilenerek, kendilerini, **"Allah'ın yeryüzündeki gölgesi"** ilan edip tanrı-kral mertebesine yükseldiler ve böylece bir **"ruhban sınıfı"** oluşturdular.

---

38 Özellikle bkz.: **Ali Mazaheri**, age.; **A. el Duri**, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, s. 86-100, Endülüs yay., 1991, İstanbul; **F. Bulut**, *Allah Devletinde Demokrasi*; **Erdoğan Aydın**, *İslamiyet Gerçeği*.

39 *Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) Davası; Savunma*, 3. baskı, s. 97, Aydınlık yay., 1975, İstanbul. **İsmail el Mir Ali** ve **Abdülaziz el Duri** gibi Arap milliyetçileri, Abbasi devrindeki kargaşada, hassa ordusunun belkemiğini oluşturan paralı Türk askerlerinin rolünün büyük olduğunu ileri sürerler. Bu, önemli ölçüde doğru olmakla beraber, sömürücü Abbasi yönetimindeki İslam devletinin tarihsel kabahatini örtmeye yetmez.

"Halife sarayının ihtişam ve debdebesi, saray mensuplarının, şehirli zenginlerin sefahat ve israfı, biçare köylü ailesinin kuru ekmeğinden keserek ödediği vergilerle ve angaryayla sağlanıyordu."[40]

Bağdat'ta hegemonya kuran din âlimleriyle mezhep kurucularının (Hanefilik, Hanbelilik vs.) sonu gelmez teolojik tartışmaları; aç ve yoksulların, kölelerin ve sefil insanların, mazlum ve ezilen halkların karnını doyurmuyordu. Halk; **eşitlik-özgürlük-adalet** istiyordu.

İktisadi, toplumsal ve siyasal farklılaşma; büyük mülkiyetin gelişmesine ve İslam devletinin giderek halkı daha fazla baskı altına almasına yol açtı. Derken, Hicri asrın üçüncü, Miladinin dokuzuncu yüzyılından itibaren, emekçi yığınları ayaklanmaya başladılar. Feodal dönemdeki tüm sınıf mücadelelerinde olduğu gibi, Abbasi devrindeki bu mücadeleler de İslam'ın farklı mezhepleri arasındaki savaşım şeklinde sürdü gitti.[41]

C) Bâtınilik Akımının Tarihsel Kökenleri

Bâtınilik, dinlerin ve ilahi-edebi metinlerin ortaya çıkışıyla birlikte görülen, kökü antik uygarlıklara dayanan ve evrensel kökenleri olan bir düşünce/yorumlama yöntemidir.

Üç temel özelliği bulunur:

1. Kutsal metinlerin bağlayıcılığından azade olmak, yani, metinde yazılı olanlarla onu yorumlayanın görüşleri arasında, ikincisi lehine ortak bir payda bulmak.

2. Kutsal metinlerdeki yazılı ifadelerle aklın emrettiği şeyler arasında, ikincisi lehine bir yorum tarzı geliştirmek.

3. Kutsal metinlerdeki sıradan ve basit (zâhiri) cümlelerin satır aralarını okumak, derinlemesine ve içsel (bâtını) anlamlara çekilebilecek biçimde tevil etmek.

---

[40] **Şefik Hüsnü Değmer**, *Aydınlık*, 1 Kasım 1922.

[41] Yukarıdaki genel tahlilin ayrıntıları için özellikle bkz.: *TİİKP: Savunma*, s. 97-98, **el Duri**, age., s. 87-112; Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 31-32; **İsmail el Mir Ali**, age., s. 144-155.

Böylece bâtını yorum, aynı zamanda bu metinlerden bağımsız biçimde ve özellikle aklın yol göstericiliğinde, söz konusu kutsal metinlerin bağlayıcılığından kurtulmayı da içermektedir.

Olay, inançlarla ilgili kutsal metinlerle sınırlı kalmamakta, herkesçe kabul edilip otorite haline gelmiş edebi metinlerin içsel yorumlamasına kadar uzanmaktadır. Örneğin, **Homeros**'un edebi yazıları birer başvuru kaynağı olarak kabul görünce, bu metinleri tevil etme yoluna gidilmiştir. Öyle ki, **Sokrates**'in öğrencisi ve *Kynikler Okulu*'nun kurucusu ünlü Yunan filozofu **Antisthenes**, artık bir otorite haline gelen Homeros'un şiirlerini simgesel tevil yoluyla yorumlamıştır.

Sofistik diyalektik nitelikte düşünen **Antisthenes**, genel kavramın varlığını ve bilimsel bilginin olabileceğini kabul etmez. Ona göre, gerçek bilgeliğe ulaştığımızda yanılgıya düşmemiz ve ahlaksal kusurlar işlememiz söz konusu değildir. Bilge, kendi kendine yeter; toplumun gerekli kıldığı davranış kuralları ve ödevler onu ilgilendirmez. Bilge kişi, bildiği gibi yaşar ama erdemli olduğundan kusursuz davranır.

İşte bu filozof, Homeros'un şiirlerindeki **"Doxa"** (zan, sanı) ile **"Alethia"** (gerçek, hakikat) denen kavramları birbirinden ayırdı. Antisthenes'i, Kitionlu Zenon izledi.

Stoacı Okulun kurucusu olan **Zenon**'un bu konuda günümüze ulaşabilmiş görüşleri bölük pörçüktür. Bununla birlikte, Stoacı Okulun genel felsefi görüşlerini biliyoruz.

Stoacılar, örneğin şu görüşleri ileri sürüyorlar: Doğadaki başlıca varlıklar cisimlerdir; ama hiçbirinde etkin ilke, neden, güç... maddeden ayrı düşünülemez. Güçten yoksun madde olmadığı gibi, maddeden yoksun güç de yoktur. Gücün cisimden ayrılmaması, gücün cisimsel olduğunu gösterir; güç, cisme işler ve onunla birlikte uzamı doldurur. Bu güç, bu gerilim, hareketi ve uyumu yaratır. **Bu güç dünyanın ruhudur, Tanrı'dır**. Fikirlerin birbirine yaklaşması ve bağlanması, iradenin olduğu kadar zekânın da işe karışmasını gerektirir. **Deney, her türlü bilginin kaynağıdır.** Erdem, bütünüyle niyete dayanır. Erdemde ve kötülükte basamak yoktur; bütün kötülükler birdir. Bilge kişi, erdemi, dolayısıyla mutluluğu elde etmiş kişidir. Erdem, benliğinde uyu-

mu sağlamaktır; benzerleriyle uyum içinde yaşamaktır, çünkü **insanlar kardeştir**. Bilge kişi tutkudan uzak durmalıdır, kendini tutmalı ve bırakmamalıdır. **'Katlan ve kendini tut!'** (Hypekhu kai apekhu) ilkesi geçerlidir.

Stoacı ekolden Yunanlı filozof **Khrysippos**, mantık alanında **"beş temel çıkarım biçimi"**ni belirlemekle ünlüdür. Bu filozof, Homeros'un destanlarını bâtıni yoruma tabi tutarken, örneğin tanrılar tanrısı **Zeus** için **"Logos"** (İlk Akıl) tanımını kullanır ve ona, her şeyi düzene koyan bir rol biçer. **Crates of Mallus** diye bilinen filozof ise, **Homeros'u** tevil etmeye daha geniş yer ayırır.

Homeros'un bâtıni yorumuna ilişkin iki kitap günümüze kadar gelmiştir. Bunlardan biri, *Allegoriae Homericae*/Homeros Tevilleri; diğeri *Tehologiae Graecae Compendium* /Yunan Teolojisinin Özeti'dir. İlki, filozof Heraklitus'un adaşı olmasına rağmen pek tanınmamış biri tarafından kaleme alınmış; ikincisi ise **Cornutus** tarafından yazılmıştır. Cornutus, anılan eserinde, tanrıların söz, davranış ve eylemlerinden simgesel yolla bâtıni anlamlar çıkarıp kendine göre yorumlamıştır. Sözgelimi, Afrodit ile Aris'in yaralanması olayını, **barbar ordularının bozgunu**; her ikisinin birleşmesini ise, **aşk ve kavganın birliği** biçiminde tefsir etmiştir.[42]

Yunanlı filozoflar, Tevrat'ı inceledikten sonra, bu kitaba veryansın ettiler. Tevrat'taki Âdem-Havva, cennetten kovulma, yılan-elma, Yusuf'un rüyaları gibi efsaneleri basit, ilkel ve akıldışı buldular. Bunun üzerine Yahudi **Philon**, eleştiri bombardımanına uğrayan kutsal metinleri tevil yoluyla savunmaya çalıştı. Metinlerin içsel (bâtıni) yorumunu kutsal kitabın özü, esası saydı. Metinlerin zâhiri-harfî anlamlarına uymanın, insanı kâfirliğe ve dönekliğe götüreceğini ileri sürdü. Böylece, **Philon**'un bâtıni yorumları, Sami dinleri geleneğinde bir akım ve mezhep haline dönüşmüş oldu.[43]

---

[42] Kaynaklar için bkz.: Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyin*, İkinci kitap, s. 10-11, Dar-ül İlm-il Melayin, 1973, Beyrut; Büyük Larousse Ansiklopedisi'nin Antisthenes, Kyhrsippos, Stoacı maddeleri; Dion Chrysostomos, VIII, 276 R, 283 R; **H.V. Arnim**: Stoicorum Veterum Fragmenta.

[43] **Bedevi**, age., s. 11-12.

Philon'un bu geleneği, olduğu gibi Hıristiyanlık dinine geçti. Özellikle Yeni Eflatuncu filozoflar İncil'in dinsel metinlerini eleştirirken ortalığı karıştırınca, Aziz Şehit **Justin**, hem Ahd-i Atik hem de Ahd-i Cedid'i tevil yoluyla savunma çabası içine girdi. Kutsal metinin Tekvin bölümü, Bap 49/11'de geçen; *"Esvaplarını şarapta/ Ve kaftanını üzümlerin kanında yıkadı"* dizesini şöyle yorumladı: *"Annesinden üzüm suyu gibi kan ile logos(akıl)'un içinde bulunduğu nefsini/ ruhunu temizledi."*

Philon, Yahudilikteki bâtıni yorumun öncüsüdür. Ona göre, İbrahim Peygamber/Avraham, **nur ve akıl**; eşi Sara, **fazilet**; Pesah bayramı ise, **"Ruhun temizlenmesi ve evrenin yaratılması"**dır.

Philon'dan önemli ölçüde etkilenen **Aryus** ise, Ahd-i Cedid'i tevil ederken şöyle yazdı: Basit insana, İncil'in **bedeni** (materyal olarak kitabın kendisi); ileri algılama gücüne sahip kişiye, bu kitabın **ruhu** (metinlerin özü, cevheri); kâmil insana ise: Gaybiyeti bilmeye yarayan kitabın **içsel yasaları** yeterlidir.[44]

Zerdüştilik inancının bâtıni yorumunda, ateş tapınaklarının kuruluş gerekçelerinden biri de, İbrahim peygamberin bu **ateşte** yakılmak istenmesidir. İran, Anadolu, Azerbaycan, Orta Asya (Buhara), Yunanistan, Irak ve Horasan bölgelerinde kurulmuş bu ateşgedelerin altında yatan Bâtıni felsefede şöyle denilmektedir: "İlk yaratılan insan **Gayomard,** aynı zamanda ateşi yakan ve ilk konuşan insandır. Dolayısıyla **İlk Akıl**'dır."[45]

Eski İran ve Yunan toplumundan başlayıp Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerinden İslam'a giren Bâtınilik yorumu, ister istemez, **Mehdilik** fikrini beraberinde taşıdı. Hıristiyanlıktaki **Mesihlik** fikriyatı, "Gökyüzüne çıkmış İsa Peygamber'in, günün birinde yeryüzüne ineceği; bozulan kötülükler dünyasında hakkı ve adaleti sağlayacağını" va'zediyordu. Bâtınilerdeki **"Beklenen Mehdi"** bunun İslam'a uyarlanmış bir türevidir. Zerdüştilik inancında "Aşizrika'nın yeryüzüne gelerek haksızlığı yok edeceği, adaleti sağlayacağı; bozulan dünyayı eski haline koyup hak dini kur-

---

[44] Age., 12-13.

[45] **El Şehristani**, *el Milel ve'l Nihel (Kavimler ve Mezhepler)*, ikinci kitap, s. 570-571-651.

mak suretiyle kurtuluşu sağlayacağına" ilişkin yazılı metinler vardır. Bundan esinlenerek oluşturulan Yahudilik-Hıristiyanlıktaki Mehdilik sentezi, Habeşistan'da billurlaşmış yüzeysel anlatımıyla hemen olduğu gibi İslam'a geçmiştir.[46]

D) İslam'daki Bâtını Düşüncenin Arka Planı

İslam, kendisini önceleyen iki Sami dinin devamıdır. Yahudilik ve Hıristiyanlık eski Mısır, Mezopotamya, İran, Anadolu ve Yunan uygarlıklarındaki inanç öğelerinden önemli oranda etkilenmiştir. Dolayısıyla İslam düşüncesinin içinde Anadolu, İran, Sumer ve Babil inançlarından kaynaklanan kutsal öğeleri, bâtını yorumları bulmak mümkündür.

Daha somut bir düzleme gelirsek, Zerdüştilik, Mazdeklik ve Manilik gibi dinlerin İslam öncesi Arabistan toplumu tarafından benimsendiğini görebiliriz. İslam Peygamberi **Muhammed**'in de, dinini va'zedip yaymadan önce, **"Mani rahiplerle tarihsel bir buluşma gerçekleştirdiği"**[47] inkâr edilemez. Çünkü, Arabistan yarımadası, Mani dininin iki büyük ocağı olan İran ve Mısır arasında kavşak noktası gibiydi.

Miladi 860 yılında ortaya çıkan bir kitapta, **"Kureyş zındıkları"**ndan söz edilir ve bu kimselerin, **"Hira dağındaki Hıristiyan zındıklarından ilim ve feyz aldıkları"** yazılıdır.[48] 889'da **İbn Kuteybe** tarafından kaleme alınan bir belgenin, *"Cahiliye Devrinde Arap İnançları"* başlığını taşıyan bölümünde ise şunları okuyoruz: "Arap kabilelerinden Rabia, Beni Ğassan ve Qu-

---

[46] Age., s. 13/36. **El Şehristani**'nin age.'nin 595. sayfasındaki Mehdi'nin adı **Aşizrika** olarak geçerken, Gathalar kitabındaki özgün adının **"Saoşyant"** olduğu varsayılıyor. Bkz.: **M. Sıraç Bilgin**, *Aryan Mitolojisi*, s. 83; **Bernard Lewis**, *The Assassins; A Radical Sect in Islam*, p. 22. Ayrıca, konunun ayrıntıları için bkz.: **Faik Bulut**, *Ali'siz Alevilik*.

[47] **Guy Monnot**, *Penseurs Musulmans et Religions Iraniennes* (İslam Düşünürleri ve İrani Dinler), s. 93, Librairie Philosophique, J. Vrin, Paris.

[48] **Muhammed bin Habib**, *Kitab-ül Muhabbar*, s. 161 (Haydarabad, 1931)'den alıntılayan Guy Monnot, age. s. 94.

da'a kabilesinin bir kısmı, **Hıristiyanlık**; Himyer, Beni Kenane, Beni Haris bin Kaab ve Beni Kinde kabileleri, **Yahudilik**; Temim oymağı, **Mecusilik**; Kureyş kabilesi ise **Manilik** dinine mensup idiler."[49]

Yaklaşık yüzyıl sonra, yani 966 yılında konuya ilişkin görüşlerini belirten **Makdisi** de benzer ifadeler kullanır: "Cahiliye devri Arap toplumunda her dinden ve inançtan kavim vardı. Kureyşliler, **Zındık** (Mani dini mensubu-FB) ve **Tatil** (ateist-tanrıtanımaz-kâfir) idiler; Temim kabilesi, **Mazdek** (Mecusi dinine mensup-FB) olmuşlardı; Ğassan kabile efradı da Yahudilik ile Hıristiyanlığı benimsemişti. Şirk ve Putperestlik ise başka oymakların inancıydı..."[50]

Burada **zındık** sözcüğüne açıklık getirmek gerekir. Arap tarihçileri, genelde **zındık** deyimini Mani inancına mensup olanlar ile İslam'a inanmayanları veya bu dinden şüphe edip sorgulayanları tanımlamak için kullanagelmişlerdir. **Zındık**, geniş anlamda dinsiz-imansız; dar anlamda ise Mani inancındaki kişi demektir.

Etimolojik bakımdan kökeni karanlık ise de, **zındık** sözcüğünün, Zerdüştilerin kutsal kitabı *Zand/Zend Avesta*'ya kadar uzandığı sanılır. Pehlevi dilinde **zand/zend** *"yorumcu-açıklayıcı"*, özellikle Mazdeizm'in kutsal metinlerini yorumlayan tefsircilere verilen bir isimdi. Aynı dildeki (**ik**) son eki ile birleşince, **zand-ik = zandik** veya **zındık** oluvermiştir. Dini öğreti açısından bakıldığında ise, Mani, Mazdaizmin reformcu bâtını yorumunu yaparak kendi dinini kurdu. Bu noktada, Pehlevice **"zand"** kelimesi, deyimsel bir nitelik kazanıp **"zand-ik"** haline gelmiş; "Liberal düşünce sahibi rahip" anlamında kullanılmıştır. Bu yanıyla, **Makdisi** gibi Arap-İslam tarihçilerinin, **"zındık"** ile **"tatil"** sözcüğünü birlikte anmaları rastlantı değildir. Çünkü, her ikisi de **dinsizlik/kâfirlik** demek olup, dinsel yapıdaki soyut **irfan** ve **ikicilik** (gnostizm ve düalizm) meselelerini ön plana çıkarmış,[51] İslam dinine mantık ve felsefeyi sokmuştur.

---

[49] **İbn Kuteybe**, *el Maarif*, s. 299'dan aktaran **Monnot**, age.

[50] Aktaran **Monnet**, age., s. 94-95.

[51] Age., s. 98-99.

Bu noktada, ister **Manilik** adıyla anılmış, isterse **Zındıklık** deyimiyle isimlendirilmiş olsun, İslam'daki bâtıni yorumu içeren **Zındıklık**: "İslam düşünce sisteminden Bâtıni sapkınlığı temsil eder; Peygamber Muhammed'i lekeleyen ve karalayan entelektüel bir başkaldırı niteliği taşırdı. Dolayısıyla İslam devleti için bir tehlikeyi içerirdi..."[52]

Batılı İslam uzmanlarından **Montgomery Watt** da benzer görüştedir: "Zandaka olarak bilinen bir nevi sapık inanç ortaya çıkmıştı. Bu suçu işleyen herkese **Zındık** denirdi. Kelime anlamı müphemdir ve **'dinsiz'** biçiminde tercüme edilebilir. Kûfeli âlimlerden **Mansur bin el Mu'temir** (750) bir ifadesinde, **Zandaka** deyimi için, **'vahyedilmiş emirlerin reddi'** yorumunu yapmıştı. Bu ifade, insanların, Abbasiler devrini önceleyen tarihlerde bile Zındıklar hakkında endişeye düştüklerini gösterir. Nitekim, Abbasiler, çok geçmeden onu en büyük suç saydılar ve muhtemeldir ki, **İbn-ül Mukaffa** adlı bilgin, Halife **Mansur** tarafından Zındıklıkla suçlanıp öldürüldü. İbn-ül Mukaffa, Muhammed peygamberi, Kur'an ve İslam'ı, Manilik açısından eleştiren bir eserin yazarı olarak tanınır..."[53]

İslam tarihçisi **İbn-ül Nedim**, 9. yüzyıl Abbasi devrindeki Zındıkların kabarık bir listesini sunar. Bunlar arasında Aban bin Abdulhamid el Lahiqi, Muti bin İyas, Yunus bin Harun ve Yahya bin Ziyad gibi İslam edebiyatında söz sahibi olmuş, Mani ve Zerdüşti inancı taşıyan kişiler de bulunuyordu.[54]

Emeviler devrinden beri İslam akımı içinde varlığını ve etkisini sürdüren Zındıklardan en ünlüsü Emevi halifesi Velid bin Yezid'in öğretmeni ve mürebbisi Abdülsamed bin Abd-ül Ala ile Halife Mervan bin Muhammed'in eğitmeni Ca'd bin Edhem adlı iki şahıstır... Kûfe'de **"Üç Hammadlar"** olarak adlandırılan Hammad Acrud, Hammad el Raviye ve Hammad el Zeburkan,

---

52 Age., s. 99-100. Ayrıca bkz.: **Abdurrahman Bedevi**, *Min Tarih-il İlhad fi'l İslam* (İslam'da Dinsizlik Tarihi), 1945, Kahire; **L. Massignon**. Zındık deyiminin açıklanışı.

53 Prof. **W. Montgomery Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. s. 215-216, Umran yay.

54 **Monnot**, age., s. 100.

Zındık idiler. Birlikte şarap içiyor, şiir söylüyor ve kendi dünyalarında yaşıyorlardı. Bunlar, tek vücut idiler ve Zındık olarak biliniyorlardı... Ünlü şair **Abu Nuvas** da Zındıktı. Ama o, kendisinin Zındık olmadığını ileri sürüyor, bunu göstermek için elinden geleni yapıyordu. Ancak, başarılı olamadı. Abbasi halifesi Emin zamanında tutuklanıp hapsedildi ve öldü.[55]

Aslında, konu bir hayli karmaşık ve spekülasyona açıktır. Özellikle şair **Abu Nuvas**, Arap-İslam egemenliğine karşı başkaldırı niteliğindeki **Şuubiyye** hareketi içinde yer alması ve aşk-şarap şiirleri yazması yüzünden, sık sık **"Dinsizlik, Zındıklık"** ile suçlanmıştır. O, Mani inancındaki Aban bin Abdulhamid el Lahiqi'yi hicvetmek için şu mısraları kaleme almıştı: Dedim ki, "Sübhane Rabbi"; dedi ki, "Sübhane Mani"... Zındık Hammad el Raviye ile bir polemiğinde ise, "Kendisinin aydınlık ve karanlık eksenindeki Seneviyye (ikilciliğe dayanan Manilik-FB) inancından olamayacağını; çünkü, Tek'e (Allah'a) inandığını" belirtmiştir.

Hammad ise, kendisine bir beyit halinde gönderilen Abu Nuvas'ın bu mektubunu, kelime oyunuyla; **"Aydınlık ve Karanlık inancına ibadet için benden başkalarını davet et. Çünkü, Tek** (Allah-FB) **bana unutturulmuştur"** şeklinde formüle ederek çevresine yaymıştır.

Mani dininin İslam diyarındaki tarihi, garip iniş ve çıkışlarla doludur. Sasani İmparatorluğunun son demlerinde, *Manilik*, Mezopotamya'dan ziyade Horasan'da yaygınlık kazandı. Emevi halifelerinden **Velid bin Yezid**, bu inancı benimsediğinden, Mezopotamya bölgesine belli sayıda Mani rahibi getirildi ve faaliyetlerine göz yumuldu.

Maliki ve Hanbeli âlimlerinin bağnaz ve ortodoks Sünni yorumunu resmileştiren Abbasiler, özellikle Halife **el Mehdi** (775-785), Manilere karşı, **"kalem ve kılıçla"** harekete geçti. İnançlarını gizlemeyi uygun bulmayan **Zındıklar** arasında en fazla tutuklanan ve idam edilenler **"Kâtipler"** diye bilinen bürokrat tabakası ile eski Fars asilleri oldu.

---

55 **Ebu'l Ferec el İsfehani**, *el Eğani*, c. 8, s. 61 ve c. 13, s. 70-71; **Cahşiyari**, *el Vüzera ve'l Küttab*, s. 241-242.

Halife **el Mehdi**'nin, yerine geçecek oğlu Hadi'ye verdiği öğütler dikkat çekicidir:

"Yavrucuğum!.. Emirlik (halifelik) sana geçtiği zaman, var gücünle bu gruba (Mani topluluğuna) dikkat et! Onlar; insanları, kötülüklerden kaçınmak, dünya nimetlerine gönül vermemek, ahiret için çalışmak gibi görünüşte iyi olan davranışlara çağırırlar. Ama sonra, et yemeyi haram kılarlar, temiz suya dokunmayı caiz görmezler. Haşerat öldürmeyi günah sayarlar. Bunu, Aydınlık ve Karanlık adlı iki ilaha tapınma yolundaki istekleri izler. Ardından şu kurallar gelir: Kişinin bacısı ve öz kızıyla evlenmesi, idrarla yıkanması, **'Karanlığın delaletinden Aydınlığın hidayetine'** kavuşmak uğruna sokaktan çocuk çalınması. Dolayısıyla, onlara sert davranarak kılıcını çek! Böyle yaparsan, Allah'a ibadet etmiş olursun. Rüyamda, ata dedem Abbas'ın, Karanlık ve Aydınlık tapınıcılarını (Maniler-Zındıklar-FB) gebertmem için bana bir kılıç verdiğini gördüm..."[56]

Baskılar sonucu, Mani inananları karargâhlarını Babil yurdundan Horasan'a (özellikle Semerkant'a) taşımak zorunda kaldılar. Diğer bölgelerde (Bağdat gibi), sürekli kovuşturmalar yüzünden ya gizlenmeye mecbur oldular ya da İslam'a muhalif Bâtını akımları içinde faaliyet göstererek kimliklerini gizlediler. Öylesine bir baskı altındalardı ki; tarihçi **İbn-ül Nedim**'e bakılırsa, bir zamanlar Bağdat'ta sayısı yüzleri bulan Mani yandaşlarından, Halife **Muizzudevle** (946-967) zamanında sadece beş kişi kalmıştı.

Her durumda, **Manilik**, İslam'daki bâtını yorumun temel taşlarından birini oluşturuyordu. Sözgelimi Emevi döneminde ortaya çıkan **Mutezile** akımı, resmi İslam'a ilk başkaldıran sapkın Bâtını akımın öncüsü sayılır. Özellikle **"Kader"** ve **"Adalet"** kavramlarını irdeleyişi bakımından Manilik ve Mazdeklik düşüncesinin derin izlerini taşır. Her ne kadar, **Mutezile** akımının önde gelen isimlerinden Wasil bin Ata (MS 728) ile Abu'l Hasan Abdulcabbar bin Ahmet bin Halil bin Abdullah (doğumu MS

---

56 **Taberi**, c. 10, s. 42 ve **İbn-ül Esir**, c. 6, s. 35'ten aktaran *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 362.

932) gibileri, *"Yüz Soru ile Manilik'e Reddiye"* kitabını yazıp geliştirmişlerse de, bu, Maniliğin Mutezile üzerindeki etkisinin önemini azaltmaz.[57]

Sadece Mutezile akımına değil, aynı zamanda Harici hareketinin temel felsefesine de yön vermiştir Manilik.

İslam'daki Bâtıni etkisini sadece Manilik inancına bağlamak, tek yanlılık olur ve tarihsel gerçeklere uymaz. Ek olarak Zerdüştilik ve Mazdeklik gibi eski İrani dinleri de saymak gerek. İslam öncesi Cahiliye devrindeki Arap kabilelerin Mazdeklik/Zerdüştilik inancını benimsediklerini gördük. Sasani devrinde Yemen ve Körfez bölgeleri halklarının Mazdeist oldukları tarihsel kaynaklarda zikredilmiştir. Bizzat İslam'ın kutsal kitabı olan Kur'an'da **"Müminler, Yahudiler, Sabiiler, Mecusiler ve Müşrikler var ya..."** (Hac suresi, 17. ayet) ibaresi yer almış; böylece, Mazdek inancının varlığı resmen kabul edilmiştir.

İslam devleti kurucusu **Muhammed**, Bahreyn'deki Mazdek mensuplarından cizye alınmaması yolunda emir vermiştir. Bu, Zerdüştilik ve Mazdekliğin (Mecusilik), İslam öncesi ve sonrasında da var olması anlamına gelir. Kaldı ki, MS 216 yılında doğmuş olan Mezopotamyalı (kimi kanıtlara göre Mardinli) **Mani**'nin kurduğu Manilik, **karanlık-aydınlık** mücadelesine dayanan ikicilik (düalizm) temelinde yükselir. Bunun özü, Zerdüştilik ve Mazdeklikteki **iyilik-kötülük** (Ahuramazda-Ahriman) felsefesidir.

Zerdüştiliğin bâtıni bir yorumu ve reformcu mezhebi durumundaki Manilik; esas olarak, bütün din ve inançların akla uygun yanlarının bileşimini sağlamayı amaçlıyordu. Mani peygamber; Zerdüşt, Platon, İsa ve Buda gibi din ve felsefe önderlerinin düşüncelerinin sentezini yapmaya çalıştı.

Bu sentez içinde şu öğeler yer alır: Zerdüşti kaynaklı **kutsal kemer** (Avesta dilinde **kamara**, Pehlevice'de **kustik**)deki 72 iplik ve her iplikteki 12 iplikcik ve kemerin kendisindeki 4 düğüm[58] ile Zodyak kuralı gereğince **Yediler**'in (yedi gün, yedi se-

---

[57] **Monnot**, age., s. 97-101

[58] **M. Sıraç Bilgin**, *Aryan Mitolojisi*, s. 206, Doz yay., 1996, İst.

mavat ve yedi gezegen) kutsal hükmü ve Cemşid adlı bir tanrı adına düzenlenen **Cem** ayinleri;[59] aynı biçimde Zerdüştilikte esas olan **manahica** /düşünce, **vacahica**/söz ve **akemca**/eylem'lerin insan yaşamı boyunca belirleyiciliği[60] Mani dinine **üç mühür**[61] biçiminde geçmiştir. Bunlar, Alevilik-Bektaşilik düşüncesine, **kuşak bağlama, kemerbestlik; eline, beline ve diline sahip olma; irfan, marifet, hakikat; peygamberlik, ruh göçü...** biçiminde yansımıştır.

Sadece İslam'daki (Karmati, Hürremi gibi) değil; aynı zamanda Hıristiyanlıktaki Katar, Albigeos, Patarin, Paulicen ve Bogomil gibi İsa Peygamberin ilkel ortakçılığını savunan Bâtıni mezheplere de büyük oranda ilham vermiştir Manilik.

Batılı araştırıcı **Arthur Christensen**'in Maniliğin bir mezhebi olarak tanımladığı **Mazdeklik**, Bâtınilik üzerinden günümüz Alevi felsefesinde hâlâ canlılığını koruyan **dörtler, yediler, dokuzlar, onikiler** kutsamasının teorisini yapmıştır. Yaradılışın temelinde **su, ateş, toprak** gibi maddi unsurları görmüş; aşkın bir evrende **Levh-i Mahfuz** kavramını ortaya atarak Kur'an'ı Ke-

---

[59] **El Şehristani**, age., s. 425-585.

[60] **Bilgin**, age., s. 54.

[61] **Baki Öz**'ün "Manicilik ve Alevi-Bektaşilikteki İzleri" başlıklı makalesi, bu konuda önemli ayrıntılarla dolu ve kendi içinde tutarlı bir inceleme örneğidir. (Bkz.: *Bilim ve Ütopya* dergisi, Ağustos 1996.) Ekleyelim: **İlhan Cem Erseven**'in aynı derginin anılan nüshasında "Budizm ve Bektaşilikte Ortak Motifler" adıyla sunulan makaledeki, Budizm'deki **"Dört rastlayış"** ve **"Üç sepet"** motifiyle, Bektaşilikteki **"Dört kapı"** kavramının benzeşmesi de doğru bir saptamadır. Öte yandan, Prof. Dr. **Çetin Yetkin**'in yine aynı sayıda "Ha Kızılbaş Ha Türk!" unvanlı yazısı, *"Alevilik + Türklük"* denklemine oturtulmuş, dolayısıyla çok yanlış bir eksenden hareket edilerek, kötü bir çıkarsama ve analizle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla, Prof. **Ahmet Yaşar Ocak**'ın kendisine yönelik eleştirisini de fazlasıyla hak etmiştir. *(Bkz.: Bilim ve Ütopya*, Eylül 1996). Gerçi, **Ocak**'ın da Türk-İslam Sentezinden kaynaklanan bazı kusurları var. Ama, doğruya daha yakın durması önemlidir. Esasen, Alevilik ve Bâtınilik meselesini irdelerken, Türklük/Türk milliyetçiliği illetinden kurtulamadığımız sürece, kendimizi Anadolu Aleviliği, **Alevilik = Türklük** gibi çelişkili ifade ve sonuçlardan da kurtaramayacağız. Alevilik = Türklük denkleminin, bir İttihat ve Terakki uydurması olduğunu; Cumhuriyet dönemi Kemalist kadrolarının da Kürtleri asimile etmek için (başka nedenlerin yanı sıra) bu icada sarıldıklarını artık kavramak durumundayız.

rim'i bile etkilemiştir. Mazdeklik, **"mal-mülk ve kadınların ortaklığı"**nı savunarak, bir çeşit ilkel komünal toplum modelini savunmuş; saf ve arınmış insanı etiyle kemiğiyle dünyanın merkezine koyup, onu kutsamıştır.[62]

Mezhepler Tarihi yazarlarından **el Şehristani** de, **Christensen**'den yüzyıllar önce, benzer bir saptamada bulunmuştur: "Hürremiyye veya Hürremdiniyye adı, Acem dilinden türemiştir. Bu fırka mensupları, hayattan zevk almayı bilir ve ruhları yatıştıran şehvet-lezzet düşkünüdürler. Asılları Mazdeklik mezhebine kadar uzanır ki, bu mezhep de Mecusilerin **İbahi** (açık saçıklıktan yana olan) kolundandır. Sasani hükümdarı Kubbad zamanında ortaya çıkmış; kadınların ortak kullanımını serbest kılmış, Şeriatça yasak olan şeyleri helal eylemişti. **Hürremdiniyye**, Mazdekliğe benzediğinden, ona bu lakap takılmıştı. Çünkü Hürremdiniyye mensupları da şehvet peşinde koşan, kadınların ortak kullanımını öngören ve haramları hiçe sayan kurallar getirmişlerdi."[63]

Milattan sonra birinci yüzyılın sonlarında doğan Sinoplu **Marcion**, 144 yılında bazı Hıristiyan din adamlarıyla İncil'in kutsal metinlerini tartışıp, izini kaybettirmiştir. Ona göre, Ahd-i Akid'deki Allah; sureti kâmil olmaktan uzaktır, kötü olmasa da adalet için vardır. Ancak *Ahd-i Cedid*'deki Allah, tam anlamıyla gerçek ve iyilik ilham eder. Marcion, sonradan Bâtıniler üzerinden tasavvufa geçecek olan **çile/zühd** kuralını da koymuş; cinsel ilişkide bulunmayı mahkûm etmiştir.

Marcion, Hıristiyanlık dinine Bâtınilik akımını sokan tarihsel şahsiyetlerden biridir. Ortadoğu, Mezopotamya ve Horasan illerinde Marcion mezhebine inananların sayısı gün geçtikçe artmaktaydı. Araştırıcılara bakılırsa, Marcion'un temellerini attığı inancın gerilediği zemin üzerinde Manilik yükselmiş oldu.[64]

Suriyeli **Bardesane** (MS. 154-222) Harran/Urfa bölgesi, Suriye ve Irak hattında faaliyet gösterirken, Ermenistan'a kadar etkisini genişletmiştir. Bir anlamda Peygamber Mani'nin **üstadı**

---

62 **A. Christensen**, age., s. 75-76-88-89.

63 Bkz.: *El Milel ve'l Nihel*, s. 581 ve 4. nolu dipnot.

64 Age., s. 68-71; **El Şehristani**, age., s. 643.

sayılan Bardesane öğretisinin özü, **"Özgürlük"** ilkesine dayanıyordu. Yine de **"ruh+kurtuluş+ilahi"** üçlemesi söz konusudur.

Bardesane, cevheri araştırırken, diyalektiği de yakalamayı başarmıştır: "Elementler, atomik karaktere sahiptirler. Onların karışımı, cisimlerin bir araya gelmesinden ibaret olmayıp; atomların bileşimidir ki, duruma göre yepyeni cisimler ve varlıklar meydana gelir. Her elementin bir rengi vardır. Işık, beyazdır; ateş, kızıl; rüzgâr, mavi; su ise yeşildir..."[65]

Sonuç olarak; İslam'daki Bâtıni mezheplerin fikirsel arka planını ararken, karşımıza hep eski İran, Anadolu, Mezopotamya, Hint ve Yunan felsefesi çıkıyor. Yola devam ederken Zerdüştilik, Mazdekçilik, Manilik, Brahmanilik, Budistlik ve birçok yerde yaygın olan ilkel inançlarla (Şamanistlik gibi) karşılaşıyoruz.[66]

Bundan daha doğal bir şey olamazdı. Çünkü, Arap-İslam boyunduruğu altında yaşayan Mezopotamya kökenli **Nabatiler**, Suriyeli **Aramiler**, Kürdistanlı **Nasturiler** ve **Mecusiler**, İranlı Zerdüştiler, Horasanlı **Maniciler-Markonistler-Brahmanistler**, Orta Asyalı **Budistler** birbirleriyle kültür alışverişi halindeydiler. Devletle özdeşleşen baskıcı İslam ideolojisine direnebilmek, bastırılan kimliklerini koruyabilmek, özgürleşmek ve geçmişteki eşitlikçi anılarını tazelemek için, eski gelenekleri, kültürleri ve inançlarına sarılmak durumundaydılar.[67]

---

65 Age., s. 71-75.

66 Ayrıntılar için bkz.: **Ahmet Yaşar Ocak**, *Kalenderilik (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, s. 6, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, Ankara; **Claude Cahen**, *İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, s. 23-69, Bilgi yay. 1990, İstanbul; Prof. **W. Montgomery Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 46-65, Umran yay., 1981, Ankara.

67 Yukarıda anılan kaynaklara ek olarak: eski Mezopotamya-Grek-Hint inançları ile Zerdüştilik, Mazdeklik, Brahmanilik, Budizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Manilik gibi dinlerin hem İslam hem de Bâtıni akımlar üzerindeki derin izleri için özellikle bkz.: **Bernard Lewis**, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, **Weidenfeld and Nicolson**, London; **Marshall G. S. Hodgson**, *The Order of Assassins*, University of Chicago, USA; **Henry Corbin**, *De la Gnose Antique a la Gnose Ismaélienne*, Academia Nazionale dei Lincei, 1956, Roma; Watt, age.

SÜNNİLİK İFLAS EDİYOR VE İSMAİLİLİK ORTAYA ÇIKIYOR

*"Feodalizme karşı devrimci muhalefet, tüm Ortaçağ boyunca, kendini, koşullara göre kimi zaman mistik, kimi zaman açık mezhep sapkınlığı, kimi zaman da silahlı ayaklanma biçiminde gösteriyordu."**

A) Abbasi Dönemindeki Toplumsal Hareketlilik

Karmati hareketinin kaybolmuş cennetinde gezinti yapmaya kalkıştığınızda; bunun basit bir gezintiden ziyade, çok zor ve zahmetli bir yolculuk olduğunu hemen anlarsınız. Meçhule gider gibi olursunuz ve tehlikelerle karşılaşmanız kuvvetle muhtemeldir. Çünkü **Karmatilik**, Ortaçağ İslam sisteminin en istikrarsız devrinde ortaya çıkar. Toplumsal, ekonomik ve siyasi kargaşanın ürkütücü ortamında her türlü huzursuzluğu görmek mümkündür. Fikirsel, dinsel, mezhepsel çekişme ve çatışmalar almış başını yürümüştür.

Deyim yerindeyse, **Karmati hareketi,** ezilen her kesimden yetmiş iki milletin, her renkten ve sınıftan insanın katıldığı bir

* **Friedrich Engels**, *"Köylüler Savaşı"*, ikinci bölüm, **K. Marx-F. Engels**, *Din Üzerine*, s. 92, Sol yay.

mücadeledir ve boy hedefi şu kesimlerdir: Başta Abbasi egemenleri olmak üzere onlara sırtını dayamış büyük toprak sahipleri, aristokrat tüccarlar, kabile şefleri, mali oligarşi, eski Sasani sömürücü sınıfı (dihkan), Türk askerleri ile başkent Bağdat'ta manevi (dini-ruhani) bir aristokrasi kurmuş olan Hanbeli-Maliki mezhebi âlimleri.

At izinin it izine karıştığı böyle bir ortamda, devrimci Karmati hareketini doğru bir zemine oturtmak, doğru analiz etmek, örgütsel ve fikirsel şemasını çıkarmak büyük önem kazanır. Aksi halde, yeterince açıklık kazanmamış Karmatilik ve benzeri muhalif hareketlerin tarihi yerine, öznel duygularımızı ve niyetlerimizi koymuş oluruz. Bu yüzden, Karmatilerin soyağacını bulmak, iyi bir başlangıç olabilir. İlk çıkış noktamız budur. İkinci noktayı ise, yine Emevilerden Abbasilere miras kalan fikirsel, toplumsal, siyasal ve yönetimsel geleneğin özetini yapmakla tamamlamak durumundayız. Burada, ikincisinden başlayıp birincisine giden bir yöntem izleyeceğiz.

"İslam'ın doğuşu, Nil ile Amuderya arasındaki bölgedeki tarımsal düzeni yıkmıştır; öyle ki, hâlâ başka çıkarlardan daha çok tarımsal çıkarları temsil eden Sasani monarşisi süresince, tarıma dayalı soyluların elinde tuttuğu şeyi de bozmuştur. Bir zaman için, esasen ticari bir kast'ın temsil ettiği Arap çıkarları, herhangi bir devlet kadar yeni hilafet devrinde de egemendi. Fakat, hemen sonra tarımsal çıkarların en büyük role sahip olduğu bir monarşi yeniden kuruldu. Bu yapıda, meşruiyet hakkındaki tahminler yeni Arap-İslami formlar içinde yeniden biçimlendikçe, daha eski aristokratik kalıplar pahasına, bir derece toplumsal hareketlilik teşvik edildi. Göreli hareketliliğin barındırdığı **eşitlikçi beklentiler**, o zamanlar tarımsal imparatorluk aleyhine kendi özerkliğini muhafaza eden İslami Şeriat içinde pekiştirildi. İmparatorluk, hiçbir zaman tam bir bürokratik kontrol (örneğin, ticaret ehli ve onların cemiyetleri üzerinde) kurmaya muktedir olamadı. Sonuç; 10. yüzyıla gelindiğinde, İslam öncesi kültürel geleneklerin aşınması ve tüm olarak imparatorluğun değil, fakat bütün toplumun meşrulaştırılması için İslam'a başvurulan, daha

açık şekilde yapılaşmış, daha eşitlikçi ve sözleşmeye dayalı temeller üzerinde yeniden kurulmasıydı."[68]

Hemen belirtelim: Neden-sonuç ilişkilerini araştırırken, doğruyla yanlışı birlikte sergilemek durumundayız. Öncelikle, ünlü batılı araştırmacı **M. Hodgson**'un yukarıdaki tahlilini ele alalım. Bazı noktalarda kendisine katılmakla birlikte, onun kimi saptamalarını kabul etmemiz mümkün değil. Özellikle, 9. ve 10. yüzyıllardaki **"hareketliliğin yarattığı eşitlikçi beklentilerin, tarımsal imparatorluk aleyhine kendi özerkliğini muhafaza eden İslami Şeriat'la pekiştirilmesi"** yolundaki saptaması, gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Bir kere, o devirde ortaya çıkan eşitlikçi beklentiler, Karmatiler meselesinde yakından gözlemleyebileceğimiz gibi, İslami Şeriat içinde değil, **Şeriat'a rağmen ve hatta ona karşı** dinimistik bir söylemle pekiştirildi. Zaten, Ortaçağ'daki sınıf mücadelesinin başka türlü cereyan etmesi de mümkün değildi. İkinci olarak, 10. yüzyıldaki Abbasi bürokratik mekanizmasının ticaret ehli ve kuruluşları üzerinde denetim kuramaması, onun kudretli olup olmamasından değil, sınıf tavrından kaynaklanıyordu. **"Sasani feodalitesini kendisine örnek alan ve despotik bir Doğu İslam devlet yapısı oluşturan"**[69] Abbasilerin, bürokrasiye yenik düştükleri söylenemez.

Sırtını şehirlerde toplanan hâkim sınıflar, büyük toprak sahipleri, yüksek memurlar (bürokratlar), tüccarlar ve yeni feodalleşen bir kısım kabile beylerine dayayan Abbasilerin; İslam Şeriatı'nın özellikle Hanbeli, Maliki ve Şafii yorumuna ağırlık veren politikaları, kaçınılmaz biçimde şu sonucu doğurmuştur: "Muazzam servetlere sahip bir tüccar tabakası ile dinamik bir ticari ve kapitalistimsi aracı tabakanın ortaya çıkışı, büyük toprak mülkiyeti ile ikta sisteminin yaygınlaşması."[70]

---

[68] **Marshall G.S. Hodgson**, *İslam'ın Serüveni*, s. 68-69, ikinci kitap, İz yay., 1993, İstanbul.

[69] *TİİKP: Savunma*, s. 97-98.

[70] Age., s. 98; Prof. **Abdülaziz el Duri**, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, s. 97-100, Endülüs yay; Dr. **Suheyl Zekkar**, *Ahbar-ül Qaramita*, s. 32, Dar-ü Hassan yay.

Keza, **Hodgson**'un, **"Eşitlikçi beklentiler, tarımsal imparatorluk aleyhine özerkliğini muhafaza eden İslam Şeriatı içinde pekiştirildi"** türündeki değerlendirmesine de, konuyu yakından bilen iki Arap-İslam tarihçisinin saptamalarıyla yanıt verelim.

El Duri: "Abbasiler, **Zendeka** hareketi mensuplarına gözdağı vermeyi denediler. Fakat, bunu elverişli bulmayarak, onların görüş ve hedeflerini açığa çıkarmak ve cevaplar vermek üzere Fakihlerin (İslam hukukçuları), daha geniş ölçüde de Kelamcıların (İslam felsefecileri) yardımlarına başvurdular. Nitekim Kelamcılar, Zendeka (Zındıklar; örtülü Manilik ve geniş anlamda Bâtınilik) hareketine karşı çıkarak onların tezlerini çürütmek için büyük çabalar harcamışlardır."[71]

Suheyl Zekkar: "Sünni âlimler, devlet ricaliyle öylesine kaynaşmış ve karın doyurmayan kelami/felsefi meselelere öylesine dalmışlardı ki; halk, onlara güvenini kaybetmişti. Dolayısıyla, toplumsal sorunlara tatmin edici cevaplar bulamayan Sünni fikriyatın iflas ettiğini söylersek, abartmış olmayız."[72]

İslam tarihinin gelmiş geçmiş en yobaz, en tutucu ve en kötü polemikçilerinden biri olan **İmam Gazali**'nin, Abbasi halifesinin talimatı üzerine Bâtınilere ve Karmatilere karşı yazılar döktürdüğünü söylersek, sanırız **Hodgson**'un Abbasiler döneminde **"İslam Şeriatı'nı aklayan, onu eşitlikçi özlemlerle özdeşleştiren"** saptamasının yerinde olmadığına da karar vermiş oluruz.

Her durumda, **Hodgson** şu değerlendirmeyi yaparken doğru noktadadır: "Toprak sahibi aileler, buna uygun olarak en tarımsallaşmış alanlara zıt bir biçimde, şehirler üzerinde tartışma götürmez tarımsal hâkimiyet kurmaya muktedir değildiler. Fakat tacirlerin de, bu tarım çağında, toprağa dayalı ordulara açık bir bölgede, yerel bile olsa, tamamen kendi kontrolleri altında bir siyasi düzen kurmaya güçleri yetmiyordu. Sonuç, tarımsal ve ticari iktidar arasındaki çıkmazdı. Bu nedenle, Orta İslami dönemlere gelindiğinde ne soylular sınıfı, ne de burjuvazi (kapitalistimsi ticaret sınıfı), bağımsız biçimde hareket edemedi. Böylece, şe-

---

71 **El Duri**, age., s. 91-92.

72 Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 32.

hirlerle kırsal kesim aynı otorite altında birleştirildiğinde, hem arazi sahibi ailelerin toprak üzerindeki kudretlerini muhafaza edebilen, hem de sürekli yerel özerklik içinde ticaret şehirlerini destekleyebilen kurumlar açısından, etkili bir meşruiyet oluşturmak zordu. Fakat bu çıkmaz, hilafet otoritesinin ilk hamlesi bertaraf edilir edilmez, peşi sıra **askerileştirilen hükümetin** doğuşuna yol açtı. Sonuç olarak, hiçbir iç kökenli toplumsal yapı etkili gücü kullanamayınca, çözüm sadece askeri olabilirdi. Meşrulaştırılmış bir imtiyaz olmayınca, topraklar, güçlerinin temeli arazi olan ve askerlerden sorumlu soylu ailelerin ellerinden kayma eğilimindeydi. Toprak, döne döne, her şeyden önce asker olanlara ve toprağı sadece bunun bir sonucu olarak ellerinde tutanlara dağıtıldı."

Bu saptama, bir başka batılı araştırıcı **Montgomery Watt**'ın değerlendirmesiyle desteklenmektedir: "Hem merkezi hem de eyaletleri idare eden bütün bu kimselere **Savaş Ağaları** demek daha doğru olacaktır. Bu deyim, onların güçlerinin sadece **askeri kuvvete dayandığına** ve hiçbir özel **fikri temelin bulunmadığına** işaret eder. Gerisinde yatan fikir, onların, halife tarafından tayin edilmiş olmalarıydı. Ayrıca deyim, İmamiyye/Zeydilik Şiilerinden olan Buveyhiler için kullanıldı."[73]

"Orta Dönemler, Arap fetihleri ve İslam'ın doğuşuyla ortaya çıkan büyük kültürel itici gücün çöküşünün işareti olarak görülmektedir... Zaten İslam'dan önce, Nil ve Amuderya arasında, nebevi (peygambersel) tek tanrılı gelenekler, tarımsal aristokrat bir toplumun özelliklerine karşı olarak, kozmopolit bir eşitlikçiliğin taraftarı olmaktaydı. Esasen, ana kültürel gelişim hamleleri, en azından kral sarayları ya da din adamlarının tapınaklarında olduğu kadar, bir kentli nüfusun egemenliğindeki dini cemaatler çerçevesinde kendi yollarını açmaktaydı. Zaten **komünal biçimde örgütlenen İran-Sami kültürü**, her zaman kendini Hint-Akdeniz bölgelerinde daha yaygın bir şekilde hissettirmekteydi.

---

[73] **Hodgson**, age., s. 69-70; **M. W. Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 317, Umran yay., 1981, Ankara.

İran-Sami yüksek kültürel gelenekleri; belirli bir alanın, **Bereketli Hilal** ve İran'ın dağlık arazilerinin hayatı üzerinde kurulmuştu. Kabataslak bir bakışla, şimdiki siyasi haritada Suriye, Irak, İran ve Afganistan devletleriyle temsil edilen bir alandı bu. Buraya, İslamileşmiş ana toprakların bir çekirdeği olarak bakılabilir. Fıkıh, gramer ve vezin gibi izine ilk defa Irak'ta rastlanan şeylerin listesini çıkarmaya gerek yoktur. Fakat, birçoğunun izi, ilk kez Horasan'da bulunabilir: **Medrese**, tasavvufi örgütlenme şekli olarak **tarikat**, **Kelam**'ın (teolojik felsefe-FB) dinin bir parçası olarak kabul edilişi vs...

Sadece Bereketli Hilal, baskın biçimde Sami kökenliydi. Bilginler, İslamileşmiş kültürün gelişmesinin bir Farisi (ya da hatta Aryan) dehasına haddinden fazla bağlı olup olmadığı konusunda tartışırlardı. Sanki en sıradan Müslümanlar Sami kökenliymişler de, Farisi azınlık ise kültürel liderliğini kabul ettirmiş gibi!..

Esasen, meselenin özü şuydu: **Horace**'nin dediği gibi, **'Yüksek kültür sahibi Yunanlılar, fatihleri olan kaba Romalıları esir almışlardı.'** Benzer bir olay, İslam fetihleri döneminde de yaşandı: Arabistan yarımadası dışına yayılan Arapların, edebiyatta, Kur'an ile şiir ve hitabet geleneğinden başka bir şeyleri yoktu. Buna rağmen Arapça, sadece hükümet ve din dili olmakla kalmadı; aynı zamanda ilim, felsefe ve edebiyat dili oldu. Mezopotamya'nın geleneksel kültürü, Araplarca bir anlamda kabul edildi. Fakat, Kur'an'da merkezileşen bir kültüre dönüştürüldü. **Şuubiyye Hareketi,** bu gelişmenin küçük bir yönü idi. **Sir Hamilton Gibb**'in yerinde değerlendirmesiyle, "Söz konusu netice, hiç de edebi usul ve tarzların yüzeysel bir meselesi değil; fakat ister içine Arapça ve İslam unsurların çekilip alınacağı eski İran-Arami kültürünün yeniden ifadesi olmak durumunda bulunsun; isterse, İran-Arami katkılarının salt bir kültürü olsun; yeni İslami toplumun baştan sona Kültürel Doğululaşması' idi."[74]

Abbasilerde köylülüğün durumu şöyle özetlenebilir: Kimi alanlarda tarımsal seyreklik vardır ve bazı bölgelerde kuraklık hüküm sürmektedir. Bunun yanı sıra, bölgelerarası ticaretin alı-

---

[74] **Hodgson**, age., s. 72-73; **Watt**, age., s. 217-218.

şılmadık boyutları, pazara yönelik kültürün meşrulaştırılması vs dolayısıyla kentsel kozmopolit bir hareketlilik yaratılmasına yol açmıştır. **Kültürel kozmopolitlik**, hem avami hem de ahlaki eğilimlerin hüküm sürmesi anlamına geliyordu. Orta Dönem'in koşullarında köylüler, açık toplumsal yapılanmayı benimsediler ve birey olarak buyruk yerine geçen gelenek-göreneklerden ve ayan-emir sistemini belirleyen hiyerarşik otoriteden göreli olarak uzak kaldılar. Burada iki anahtar bölgeden söz edilebilir. İlki, Mezopotamya'nın Bereketli Hilal denilen Dicle ile Fırat arasında kalanı; ikincisi ise Kafkas dağları ile Hazar denizinden İran körfezine uzanan Batı İran'ın dağlık (Kürdistan) arazileriydi. Kalabalık Mısır, her zaman zengin, yoğun ve kendi içine kapalı tarımsal kesim ile sadece iki deniz arasında bir rota sunduğu zamanlarda, Bereketli Hilal ile rekabet edilebilen ticari kesim arasında bölünmüştü.

Her şeye rağmen, kırsal kesimde kültürel bir boşluktan söz edilebilir. Kentliliğin ticari kültürü, anılan bölgede anahtar rolü oynayamıyordu. Tarıma dayalı asiller tabakası, köylük alanların güvensiz olması nedeniyle, kendi kültürel normlarını topluma kabul ettiremiyordu. Öte yandan, İslamileşmiş yüksek kültürün şehirleşmiş tarımsal kültürden daha kentli olduğu da söylenemezdi. Bu nedenle kültürel meşrulaştırmayı tekelinde tutan **İslamileşmiş kültür**, ister istemez, şehir popülizmi yapmakla sınırlandırılmış oluyordu.

Bize göre, sonradan devrimci bir nitelik kazanacak olan Bâtıni kültür, İslam'ın şehir popülizminden yararlanmayı bilmiş, sistem karşıtı bir halk harcketlenmesine yol açmıştır. Buradan giderek, tarımsal alandaki istikrarsızlığın üç bileşkesini yakalayabiliriz: Şehirler göreli kalabalık iken, köyler seyrek nüfusluydu. Büyük mülkiyet sahipleri, toprağı ekip biçme ve köylüleri denetlemede istikrarsız bir hat izliyorlardı. Hayvancılıkla geçinen göçebelerin rekabeti üst düzeydeydi. Köylüler, herhangi bir tahrip veya felaket sırasında, bağımsızlıklarını pekiştirme yollarını arayıp buluyorlardı.

Doğrusu, refah açısından bakılırsa, sıradan köylü ile şehirdeki imtiyazlı kişi arasındaki konum (sınıfsal) farkı büyüktü. (Bu-

nu meşrulaştıran ve kitabına uyduran) *Şeriat* ise, farklı bireysel ilişkileri (yani sınıfları) kabul etmiş; fakat, bir bütün olarak tüm kırsal fazlayı kasabalara kaydırma sürecini ve bu sıfatla gerçekleşen tarımsal ilişkiyi reddetmiştir. Oysa toplumsal katmanlar kavramıyla yola çıkan **Mazdeklik** öğretisi, bunu kabullenmiştir. Kanımızca, Şeriat'la özdeşleşen İslam devlet sistemine karşı, köylülerin desteğinin alınmasının altında yatan en önemli neden budur. Yani, **"Şehirlerin kırlardan kuşatılması"** taktiğini izleyen Karmatilerin bu taktiğinin köylülerce benimsenmesi olayıdır. Sınıf ayrımını kutsallaştırıp donduran **Şeriat** ile, bunu kabullenip ezilenler lehine düzenlemeler yapan, **Mazdeklik-Karmatilik** politikası arasındaki fark burada yatar.

Kasaba ve Köylülerin Örgütlenişi

Feodal ikta sistemi, halifeler zamanında, özel bürokratik araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu devirde, valiler kendi yetki alanlarındaki devlet topraklarının gelirlerini kullanırlardı ya da bu toprak için kararlaştırılmış bir meblağı peşinen ödeyen çiftçilere kullandırırlardı.

Merkezi bürokratik kontrol bozulduğunda; fiili gelir toplama şekli, yerel siyasi ve iktisadi ortama göre, tarımsallaşmış şartlarda ifade edilebilen hemen hemen bütün şekillerde değişkenlik arz etmiştir. Daha iyi türden bir gelir alıcı, topraklarını geleneksel müsaderelere (zor alım-el koyma) maruz bırakmayı engelledi ve bazı (veya tüm) sıkıntılı dönemlerde af ve bağışlarda bulundu. Buna rağmen, geleneksel müsadereler bile, köylünün elinde çok az şey bıraktı. Gelir toplayıcıların çoğu, tam anlamıyla insafsızdı.

Acil koşullarda köylüler, kendilerini kısmen savunmak için gerekli araçlara sahiptiler. İlk elde köylüler, düzenli biçimde bu doğrudan direnme araçlarını kullandılar. Köylülerin, ürünlerini vergi tahsildarlarından korumak için akla hayale gelmedik yöntemleri vardı. İşkence altında dahi, talihsizlik ve yoksulluk sonucu yeterli ürünün olmadığına ilişkin hikâyeler uydurmaktan gu-

rur duyarlardı. Zamanla artan baskının yol açtığı umutsuzluk sonucunda, cesur isyanlar başlatıldı... Köylüler özgür kişilerdi ve çoğunlukla özgürlüklerini zor yoluyla kabul ettirebiliyorlardı...

İktisadi gelişmenin en ileri boyuta vardığı ve böylece sömürünün en sistematik olduğu yerlerde, sefillik diz boyuydu.[75]

Çiftçilerin Sasani feodalleri olan Dihkanların ve mahalli derebeylerin boyunduruğundan kurtarılmış olması, Irak Sevad ve Mısır'daki köylüler arasında kooperatifleşme benzeri bir yola girilmesini sağladı. Köy ahalisi, maddi olanaklarına ve ekip-biçme hususundaki güçlerine uygun biçimde tarım arazisini aralarında bölüşüyor; vergi ödeme ve ortak amaçları için belli oranda para ya da mahsul ayırma konularında yardımlaşıyordu.[76]

Tüccar sınıfların ticari çıkarları, göreli bir kültürel özerklik kurma üzerine kurulmuştu. Aynı zamanda yerel tebaa (uyruk) dayanışmasından ziyade, hareketli bir kozmopolitliğe olan eğilimleri, uzun bir zaman için şehirleri komünal dini hamlenin merkezleri durumuna getirdi. Orta dönemin koşulları altında, bu sürekli durumun açık sosyal yapılanmaya, bireysel özgürlüğe (ve siyasi iktidarın askerileşmesine) yol açması, şehirlerde meydana geliyordu. Sonuçta; erken orta dönemde, öncüllerinden tümüyle farklı ve kendine özgü İslamileşmiş bir kasaba modeli ortaya çıktı.

Özellikle Kûfe, Vasıt, Basra, Bahreyn, Sana, Şam diyarı, Keyrevan, Horasan illeri, Deylem bölgesi gibi yerlerde ortaya çıkan **Muhtar-ül Sakafi, Bâtıni, İsmaili, Karmati** benzeri komünal (ortakçı) hareketlerin bir nedenini de burada aramakta yarar var.

Gelir gediğine rağmen, bazı yönlerden kasabalar, köylerdeki toplumsal kalıpların uzantısını oluştururdu. Köylerden gelen aileler, kasabadakilere bağlıydı ya da köydekilerle ilişki halindeydi. **Ayan-emir** sisteminin en zengin öğelerine kırsal kesimlerde, bilhassa kasabalarda rastlanırdı. Kasabalar, kırsal kesimden çok daha esnek toplumsal kaynaklar sundular ve **İkta** sistemi altın-

---

[75] Age., s. 75-113. Ancak, değerlendirmelerin tümü **Hodgson**'a ait olmayıp, bizce doğru görünen formülasyonlar mealen alınmıştır.

[76] **El Duri**, age., s. 92.

da, askeri hükümdarlar, ana gelirlerini herhangi bir şekilde kasabalardan beklemediler. Öyle ki, kasabalıların haklarını koruyabilen güçlü yerel kuruluşların ortaya çıkması umulabiliyordu.

Toplumun hemen tümüyle şehirleşmesi, kasabaların göreli özerkliğini şu şekilde etkiledi: Toprağın hâkim unsuru kasabalara o derece sıkı bağlıydı ki, kırsal kesim, büyük ölçüde kent toplumunun siyasi süreçlerine sindirilmişti. Böylece, şehirle kırsal kesim ortak bir siyasi kaderi paylaşır oldular. Ruhban şehri, tüccar-yurttaş/uyruk şehri, bürokratik şehir kayda değer üç modeldi Abbasi devrinde. Nil ile Amuderya arasındaki geniş bölgede, birden fazla örneğini görüyoruz bu modellerin. Emevi-Mervaniler zamanında, en azından iki şehir modeli bulunuyordu. Ayrıca, Müslüman ordu kamplarının sonucu olan şehirler de vardı. Bunlar, Şeriat'ın temsil edildiği **camiler üzerinde merkezileşmişti** ve **Hicret**'in ideallerine adanmıştı.

Mutlak bir monarşi olarak hilafet devletinin kent siyaseti, doğal olarak idaresi altındaki kasabalara, ihtiyaçlarına en uygun hali kazandırmıştır. Öte yandan, din eksenli düşünen kesim, Müslümanların İslami hayatı uygulamaya geçirdiği bir yer olan şehir hayatını, bir **Dar-ül Hicret** olarak sıçrama tahtası gibi kullanmıştır.[77]

Büyük ihtimalle bu nedenle, ordu kamplarıyla özdeşleşen Şeriat'ın temsil edildiği camilerle İslam fetihlerinde ve despotik halifeliğin sıçrama tahtası (Dar-ül Hicret) olarak kullanılan camiler, İslam devletine başkaldıran Bâtıni hareketlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Gelişmelere bakıldığında, Bâtıni ayaklanmaların, özellikle Karmatilerin egemen olduğu hemen her yerde, **camiler yakılıp-yıkılmıştır.**

Kırsal kesimlerden kentlere doğru göçlerdeki yoğunluk, etnik kaynaşmalar yoluyla değişim, yaygın nüfus kaymaları, Şeriat'ın Arap-İslam egemenleri lehine sınıfsal statüyü dondurma girişimleri büyük huzursuzluklara yol açtı. Genelde Arap egemenlerden oluşan tüccarlar; daha çok **Mevali** denen mazlum halkların meş-

---

[77] Age., s. 113-116.

gul olduğu dokumacılık, demircilik, terzilik gibi meslekleri küçümsüyorlardı. Sünni din âlimleri de bu bakış açısını kitabına uydurmuştu. Sözgelimi, Fıkıhçılara göre, bir kuyumcunun kızı, bir terzi parçasıyla; bir terzinin kızı da dokumacı parçasıyla evlenemezdi. Daha az itibar gören ikinci sınıf tüccarların mahkemelerde tanıklık yapmaları Şeriat âlimlerince yasaklanmıştı. Bu durumda, orta seviyedeki birinin sınıfsal açıdan yükselme şansı hemen hemen yok gibiydi.[78]

Zanaat erbabı, sıradan halktan sayılıyor ve toplumsal yapılanmanın alt kademelerinde yer alıyordu. "Ne öldürür, ne ondurur" deyimine uygun biçimde veya **Hariri**'nin ünlü sözüyle, "Zanaat erbabının çoğu, hayatının baharında bile aç" idi.[79] Belki de şehirlerin en belirgin görüntüsü, Hicri 3. asrın (Miladi 9. yüzyılın) başlarından itibaren sıradan halkın öneminin artması ve kamu hayatındaki rolünün ön plana çıkmasıydı.[80]

Bununla birlikte, gerek eski kandaş toplumdaki antik inançlar, gerekse İslam'ın ilk dönemlerinde geçici bir süre için va'zettiği **eşitlik, kardeşlik, adalet** sloganları, yani dinsel cemaatin dayanışma geleneği, kent ve kasabalılar arasında canlılığını koruyordu.

Bu durum, kasaba hayatında yeni gruplaşmalar doğurdu. Görünüşte Şeriat alternatifine gerek duymadan meydana gelen dayanışma kümeleri, çoğu zaman vaatleşmeye ve hatta doğal bağlara dayalıydı. Merkezi iktidarla bürokrasi güç kaybettikçe, bu gruplaşmalar siyasi açıdan daha önemli bir duruma geldiler. Kümelenmelerde etnik kimlikler, meslek kategorileri, siyasi tercihler ve sınıfsal konumların da rol oynadığını söylemek mümkün.[81]

---

78 Age., 127. Ayrıca, Arap-İslam feodal dönemi, "haraççı sistem" olarak adlandıran dünyaca ünlü Marksist **Samir Amin**'in değerli analizleri için bkz.: *Bad-ü Qadaye fi'l Müstaqbel* (Geleceğe Dönük Bazı Meseleler), Mektebet-ül Medbule, 1991, Kahire.

79 *Makamat-ül Hariri* (De Sacy baskısı), c. 2, s. 652'den aktaran **el Duri**, age., s. 94.

80 **El Duri**, age., s. 94-95.

81 Age., s. 94; **Hodgson**, age., s. 118.

Baldırı Çıplaklar Hareketi: Ayyarun ve Şuttar

Abbasiler devrinde gelişmekte olan **Tasavvufi** akımlar, Şeriat'a rağmen bütün bir İslam modelini kuşatan bir hareket halini aldı. **Tarikatlar** vasıtasıyla dört tarafa yayılan bir manevi varsayımlar takımını oluşturdu. Tüm popüler Müslüman takvasının (dindarlığının) birlikte içine akın ettiği bir yapı durumuna geldi. Merhum ya da yaşayan evliyalar, kibar tabaka ile sosyal hayatın ortaklaşa iş gören taraflarının teminatını oluşturdular. Loncalar, genelde tarikatlara bağlı kuruluşlara dönüştü. Erkeklerin toplandığı bu mekânlar, evliyanın himayesini istediler. İslam'ı yaşamaya doğru içedönük kişisel bir hamle yapma ve herhangi bir kimsenin dışadönük gücünden tamamen ayrı olan müşterek bir manevi girişim içinde Müslüman cemaatine katılma anlayışı kazandıran **tarikatların ustaca mayası olmaksızın,** Şeriat'ın mekanik düzenlemelerinin etkili olmaları için gerekli sadakati muhafaza edemeyeceği açıktır.[82]

Şehirlerdeki hayatın gelişmesi, esnaf dışındaki halk arasında da yeni örgütlenmeler yarattı. Çeşitli kent bağları temelinde, Abbasi döneminin sonuna doğru **"milis özerkliği"**nin bir modeli olarak adlandırılabilecek bir olgu gelişmeye başladı. Suriye, Cezire, Acem-i Irak, Horasan ve diğer yerlerde, bir zaman için az çok sürekli bir milis temelinde kasabalılardan oluşan çeşitli yapılar örgütlendi. Bunlar, bazen mezhep gruplarına mensuptular: Tipik örneği **İsmaili-Bâtıni** örgütlenmesinde yaşandı. Sünniler ise kimi zaman karşıt örgütlenmeler içine girdiler. Kasabalardaki alt sınıf öğelerini temsil eden milis oluşumları da vardı. Fakat, kurulu düzene belli oranda bağlıydılar. Her durumda, milisler, dikkate alınması gereken güç odaklarıydılar.

Bu grupların bazıları, özellikle en alttakilerden oluşuyordu. Şehirli erkeklerin pek çoğu, kendilerini törensel olarak erkeksi erdemlere adamış, genelde Arapça **Fütüvvet,** yani bir anlamda **"yiğitler ocağı/delikanlılar yatağı"** olarak adlandırılan bir sos-

[82] **Hodgson**, age., s. 135.

yal bilinci temsil eden yapılarda örgütlenmişlerdi. Arap Bedevi geleneklerinden alınan Fütüvvet deyiminin Farsça'daki karşılığı **civanmerdi** idi. Öncelikle Arap üst tabakalarınca ortaya atılan ve onların aristokrat yiğitlikleriyle savaşçılıklarını simgeleyen **Fütüvvet** kavramı, zamanla alt düzeydeki kentli/kasabalı sınıflar için de kullanılır oldu.

Katı erdemlilik ölçütleri taşıyan, Abbasilerin yarattığı güvensizlik ortamında güven telkin eden, bu arada **koruma haracı** alan Fütüvvet ocakları, düşmanlarınca bile takdir edilirdi. Fütüvvet ocaklarının **"çeteci"** oluşumlarını ima eden tarihi kaynaklara da rastlanır.

Fütüvvet disiplini, kâtiplerin çok değer verdikleri kültürel ayrıcalık yerine beşeri eşitliği savunurlardı. Fakat, **eşitlikçi eğilimlerine rağmen,** Fütüvvet, her zaman toplumdan soyutlanmış değildi. Kent ileri gelenleriyle bağımlılık ilişkileri içindeydi. Dolayısıyla; silahlandıkları zaman, çoğunlukla mevcut düzenin zalim muhafızları Türk askerlerinin yan kolu haline gelen (tipik örneği Suriye'de görüldü) **Ahdas** adlı gönüllü kasaba milislerine dönüştüler.[83]

Yeri gelmişken Suriye merkezli **Ahdas** (gençlik/gençler) hareketinden biraz söz edelim: Genelde yerel milisler oluşturup Şam-Halep-Amid (Diyarbekir)-Sur gibi beylik başkentlerindeki halk hareketini temsil eder ve dış siyasi otoriteye direnme eğilimi gösterirler. Zaman zaman başlarına buyruk hareket edip kentin tüm denetimini ellerine aldıkları olmuştur. Ama esasta, ilgili kentin yerel beyi/emiriyle işbirliği yaparlardı. Gün olur yönetime başkaldıran bir Emir'in yanında, gün gelir Fatımilere karşı **Murdasilerin** arkasında yer alırlardı. Bu yanıyla, Abbasileri hedef alan bir çizgiye sahip olmadıkları gibi, onu destekledikleri de olmuştur.

Ahdas hareketinin açık fikri bir çizgisinin olmayışı, onu, **Ayyarun** ve **Şuttar**'dan ayıran en önemli özelliktir.[84]

---

[83] Age., 135-138.

[84] **El Duri**, age., s. 110.

Fütüvvet ocakları, iki yanlı bıçak gibiydiler. Hem düzenden yana, hem ona karşıt bir eğilim taşıyorlardı. Bu nedenle, tasavvufi ve bâtıni akımların çekim alanı içine girmekte gecikmediler. Kent/kasaba örgütlenmelerinde eşitlikçi eğilim içinde olanlar, ya **Fütüvvet ocakları** içinden çıktılar veya onu örnek alan bir yapılanmaya gittiler. Bunlara, **Ayyarun** ve **Şuttar** hareketi dendi. Otoriteye, servet sahiplerine ve özellikle tüccarlara karşı ayaklanmayla belirginleşen bir çizgiye oturdu.

İlk faaliyetleri, Memun'un Bağdat'ı kuşatmak üzere gönderdiği Horasanlı askerlere karşı direnişte görüldü. Çok sayıda insan, kenti savunmak amacıyla kurulan yarı askeri bir teşkilatlanmaya katıldı. Abbasilerden **Mustain** ile **Mutez** arasındaki iç savaş sırasında Samarra'dan gelen Türk ordusu Bağdat'ı kuşattığı zaman, ikinci kez sahneye çıktı **Ayyarun ve Şuttar**. 50 bin kişiyi, kenti savunmak üzere harekete geçirdi.

Ayyarun ve **Şuttar**, bir halk insiyatifiydi ve baldırı çıplakların otoriteye direnmesinin ifadesiydi.

Bazı örnekler verelim:

* Hicri 201 yılında Halife Emin'in öldürülmesinden sonra, Bağdat'a genel bir anarşi egemen olunca, halktan bazı gruplar düzeni koruyup duruma hâkim olmuşlardı.

* Hicri 234'te **İbn Şirzad**, Büveyhoğullarından Muizzudevle'ye karşı savaşmak için, Ayyarun ve halktan yardım istemişti.

* Hicri 361 yılında, Bizans ordularıyla savaşmak üzere halkı yardıma çağıran Türk komutan **Sabuktekin**; mızrak, ok-yay ve benzeri silahlarla donatılmış Ayyarun hareketiyle yüz yüze gelince, gördüklerine inanamamıştı. Çünkü, bu silahlı adamlar; Bizans askerleriyle savaşmak yerine, fırsat bu fırsattır diyerek Abbasi yönetimine karşı çıkmaya niyetlenmişlerdi. Sabuktekin, onların heyecanını yatıştırmada ve ikna etmede aciz kalmıştı.

* Hicri 381 yılına gelince, Abbasi hükümdarının heybeti/caydırıcılığı kalmamış; Bağdat'ta halk arasında karışıklıklar artmış ve mahallelerde birbiri ardı sıra yangınlar çıkmaya başlamıştı. Ayyarun hareketinin önde gelenlerinden **Bercemi**, ülkeyi fiilen yöneten Büveyhoğulları hükümdarını gölgede bırakarak, beş yıl süreyle başkent Bağdat'ı denetimi altında tutabilmişti. Yöneti-

min çaresizliği o dereceye varmıştı ki, halk, camilerde hükümdar adına hutbe okuyanları taşlayıp, **"Ayyarun lideri Bercemi adına hutbe okuyanlara"** izin verir olmuştu.

* Ayyarun ve Şuttar, Selçukluların gelişiyle birlikte bir süre için durulmuş ve **Melikşah**'ın vefatından sonra faaliyetlerine yeniden başlamıştı (Hicri 490-565 arası). Hareket, İran'ın çeşitli bölgelerinde gelişmiş ve Bâtıni kollarından **Saffarilerin** Sicistan'daki ayaklanmasında yer almıştı.[85]

Ünlü İslam tarihçisi **Taberi**, Bağdat'ın Hicri 197 yılındaki kuşatmasından söz ederken şöyle diyor: "Askerler boyun eğip çarpışmaya seyirci kaldı. Ama, seyyar satıcılar, baldırı çıplaklar, hapishane kaçkınları, ayaktakımı, başıbozuklar, yankesiciler ve çarşı esnafı pes etmedi."[86]

Sömürücü egemen sınıflara ve Abbasi yönetimine karşı oluşları, Ayyarun ve Şuttar hareketinin bağnaz İslam tarihçileri ve Sünni âlimleri tarafından karalanmasına/aşağılanmasına yol açtı. Onlar için, **evbaş** (ayaktakımı), **rua** (sefil insanlar), **urat** (baldırı çıplaklar), **beat-ül turuk** (seyyar satıcılar, işportacılar, çerçiler) ve **ehl-il zearah** (şerirler ve serseriler) sıfatlarını kullandılar.

Oysaki durum, gösterildiğinden daha farklıdır:

"Ancak biz, iktisadi farklılaşmanın sonucundan zarar gören bu kesimin yanı sıra, içinde çarşı esnafı ve işportacıların da yer aldığı **devrimci toplumsal bir hareketin temsil edildiği** kanısındayız. **Ayyarun** ve **Şuttar** hareketi, hükümdara (ki bir yabancıydı) ve servet sahiplerine karşı bir ayaklanmaydı. Saldırıları, birinci derecede çarşı-pazardaki sermayedar/tüccar tabakasıyla otoriteye ve onun temsilcisi zabıta kuvvetlerine yönelikti. Saldırılar sırasında çarşı-pazar erbabı zarar görmüş olsa da, hedef kesinlikle esnaf olmayıp, büyük tüccar takımıydı. Zenginlerle tüccarların, haksız kazanç ve vurgun yoluyla servet sahibi olan açgözlü insanlar olduklarını, siyasi otoritenin de bunları koruyup

---

85 Örnekler için bkz.: **Taberi**, *Tarih*, üçüncü kitap; **İbn-ül Esir**, *el Kamil*, c. 8, s. 129-104-204; **İbn-ül Cevzi** ve **Miskevey**'den aktaran **el Duri**, age., s. 105-106.

86 **Taberi**, *Tarih*, c. 2, s. 872, **De Goeje** baskısından alıntılayan **el Duri**, age., s. 107.

kolladığını düşünüyorlardı. **Ayyarun** ve **Şuttar**, yoksul ve düşkünlere dostça davranmak, kadınları korumak gibi ahlaki ilkeleri kural haline getirdi. Bu nedenle, aralarında esnaf, zanaatkâr ve satıcılar da bulunurdu. Hatta Büveyhoğulları devrinde, halk tabakasından olmayan bazı insanlara ek olarak, Abbasi, Şia ve Alevilerden bir kısmının da harekete katıldığı görülmüştür. Neticede genişleyen hareket içinde farklı grup, fraksiyon ve hiziplerin olması çok olağandı..."[87]

İşte, Sünni akımın iflas etmesinden sonra, **İsmaililik** ve onun bir kolu olan **Karmatilik**, hem böyle bir zeminde canlandı, hem de bu tür örgütlenmelerin çekirdeğini, dinamiğini oluşturdu.

B) Şeriat'a Karşı Alternatif: İsmaililik

Tarihçiler, genelde Abbasilerle özdeşleşen Sünni İslam'ın iflas ettiği 8. ve 9. yüzyıllara, sistem açısından **"yıkıntı yılı"** (özellikle, Halife Muktedir'in yönetimindeki 940'lı yıllar için geçerlidir) veya muhalif akımlar bakımından **"Şii yüzyılı"** (Şiiler ve Bâtınilerce kutsanan **Gaib İmam**'ın ortaya çıkmayıp hâlâ vekilleri tarafından temsil edildiği 873-940 arasındaki dönem) adını vermeyi uygun gördüler.[88]

"Yıkıntı yılı" tanımına katılmakla birlikte; **"Şii yüzyılı"** tanımlamasının yerinde olmadığını düşünüyoruz. Çünkü, yüzyıla damgasını vuran İsmaili kökenli ya da benzeri birçok hareketin ana niteliği, İslam karşıtı Bâtıni öğeleri taşıması idi. Dolayısıyla, Emevilerin son devrinden başlayıp Abbasiler döneminde süren hemen tüm siyasal, ideolojik ve kültürel başkaldırıların temel özelliği, sistemi ve onunla özdeşleyen Şeriat'ı hedeflemiş olmasıydı. Bu nedenle, **"Bâtıni Yüzyılı"** adlandırmasının daha yerinde olacağı kanısındayız.

---

[87] **El Duri**, age., s. 107-109.

[88] **Hodgson**, age., s. 38; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 309, Çağ yay.

Şimdi de, devrimci **İsmaililik** akımının, siyasal ve resmi İslam'ı temsil eden Sünniliğe nasıl alternatif oluşturduğunu tarihsel akışı içinde kısaca özetleyelim.

İslam önderi Muhammed'in 632'de ölümünden sonra, Kureyş egemenleri arasında çıkan taht kavgasında esas olarak kaybeden kol Haşimiler, kazanan ise Emeviler (Ümeyyeoğulları) oldu. Emevileri temsil eden halife Osman'ı tutanlara **Şiat'ü Osman** veya **Osmaniyye**, Haşimilerin temsilcisi Ali yandaşlarına da **Şiat-ü Ali** denmeye başlandı. Osman'ın öldürülmesinin ardından iktidara geçen Ali, 656 yılında öldürüldü. Aslında Ali, gerçek iktidarı, Şam'da karargâh kuran Emevi sülalesinden Muaviye'ye kaptırmıştı. Dolayısıyla mazlum konumuna düşmüş ve çevresinde toplanan geniş halk muhalefetinin de önderi oluvermişti.

Ali'nin öldürülmesiyle birlikte **Ali Şiası** önemli bir darbe yedi; yerini, İslam'a temelden karşı çıkan **Sebeiyye, Keysaniyye, Muhtariyye, Mansuriyye** gibi devrimci hareketlere bırakmak zorunda kaldı. Bunda, Ali soyundan olan Ehl-i Beyt'in halifelik hakkından feragat etmesi, düzenle uyuşması, aktif mücadeleye katılmaması veya geç katılmış olması gibi etkenlerin de rolü vardır. Yine de, Ali Şiası'nın tümüyle ortadan kalktığını söylemek olanaksızdır.

Ali Şiası, zaman zaman anılan İslam karşıtı devrimci hareketlere destek verdi, kimi zaman onlarla ittifak içine girdi. Bu arada adı geçen devrimci halk hareketlerinin dünya görüşünden, felsefesinden etkilendi (Mehdilik, gaip imam, hulûl, rücû vs).

Sebeiyye, Keysaniyye, Muhtariyye, Muğiriyye, Mansuriyye gibi akımların da siyasal düzlemde **"Ehl-i Beyt Misyonu, Kerbelâ Davası"** gibi söylemleri kendi amaçları doğrultusunda kullandıkları görülür. İslam'da din ve devlet arasındaki ayrım (hukuksal, yargısal ve yönetimsel) yapılamadığından, sisteme muhalif herhangi bir hareketin örgütlenmesi fırka/mezhep biçiminde; söylemleri ise teolojik/mistik olarak kendini gösterir.

Bu açıdan ele alındığında, yayılmacılığının birinci yüzyılından itibaren biçimlenen İslam toplumu, bir yandan, sayısız problemleri bağrında taşıyor; diğer yandan, birçok muhalif ve devrimci fırkanın (hareket/siyasi parti/mezhep) kuruluşuna yol açan özlemleri yansıtıyordu.

Fetihler sonucunda İslam Ümmeti'nin egemenliği altına girip Müslüman olan veya gayrimüslim kalan mazlum halklar (Mecusi, Hıristiyan, Yahudi vb), geçmişteki inanç ve kültür birikimlerini de beraberlerinde getirdiler. Ek olarak, tahakküm ilişkileri çerçevesinde, egemen Müslüman Arap aristokratları ile *mevali* denen daha alt tabakalardan insanlar arasında adaletsizlik doğdu. Bu durum, yönetilenlerin, mevcut sistemin (bu arada devletle özdeşleşen İslam'ın) meşruluğunu sorgulamalarına yol açtı. Daha alt tabakaya mensup dini bütün Arap Müslümanlar, savaş ağaları, kabile aristokratları, yönetici zümreyi ve toplumsal/ekonomik farklılıkları yaratan düzenin kötü yanlarını gördüler. İslam'ı yeni kabul etmiş Arap olmayan din kardeşlerinin acılarını paylaşma eğilimi içine girdiler.

Bu acıma duygusu ve kurtuluş özlemi, zaten Zerdüştilik, Yahudilik ve Hıristiyanlıkta var olan **Mesihlik-Mehdilik** kavramının, İslam devletinin muhaliflerince benimsenmesini de beraberinde getirdi. İktidar mücadelesinde hakkı yenildiğinden mazlum konumuna düşmüş Arap aristokrat ailesi **Ehl-i Beyt**, gerek Arap yoksulları, gerekse Arap olmayan mazlum halklar için esin kaynağı oldu. Ezilen, yönetilen, sömürülen, hakkı yenilenler ve boyunduruk altında olduğundan mazlum sıfatını taşıyan tüm kesimler; **Muhtariyye, Keysaniyye, Mansuriyye, Şia** adı altında örgütlenmeye başladılar.

Tam da bu noktada, neredeyse tümüyle siyasi nitelik taşıyan muhalif hareketlerin, **bir siyasi partiden çok mistik/dini fırkaya dönüştüğünü** söyleyebiliriz. Özellikle iki tarihsel gelişme, siyasi hareketin mistikleştirilmesinde önemli rol oynadı. İlki, halife Ali'nin oğlu **Hüseyin**'in 680 yılında Kerbelâ'da öldürülmesiydi. İkincisi, Kûfeli **Muhtar el Sakafi**'nin, Arap ya da Acem ayrımı yapmaksızın, **"Herkese eşitlik ve adalet!"** vaadiyle başlattığı ayaklanmaydı. **Muhtar**, bu hareketi, Hz. Ali'nin oğlu İbnül Hanefiyye'nin sözde destur ve himmetine bağladı. Onu Mehdi ve peygamber ilan etti. **"Ehl-i Beyt davası için ortaya çıktığını"** açıkladı. Böylece siyasi halk hareketlerinin mistik çerçevesi de çizilmiş oldu. Başkaldıran halk liderinin kutsanıp ilahlaştırılması, halkın beklentilerinin **Mehdi** kavramıyla açıklanması,

İslam Şeriatı'na karşı söylemlerin bizzat **Ehl-i Beyt** deyimiyle özdeşleştirilmesi vs.[89] Kısacası, İslam'a karşı İslam bayrağı dalgalandırılıyordu.

Abbasiler de, Emevilere karşı mücadelelerinde bu yöntemi benimsediler. Ezilenlerle ittifak yaparak iktidara geldiler. Ancak, ezilen sınıflarla mazlum halkların beklentilerini gerçekleştiremediler. Tersine, otorite kaynağı olarak İslam'ın en bağnaz yorumuna sarıldılar. Sözgelimi başkent Bağdat'taki Hanbeliler ile Şafiiler; hem sokaktaki insanlar, hem de halifeler üzerinde fikirsel hegemonya kurdular.

Muhalif olarak gördükleri Sünni akımları bile yasaklıyor, kitaplarını yakıyor, sözcülerini konuşmaktan alıkoyuyor ya da sürgüne gönderiyorlardı. Hanbeliler; camilerde, Şafii mezhebinin bir kolu olan **Eş'arilik** düşüncesini dahi lanetleme kampanyaları açabiliyorlardı. Örneğin, **Mutezile** fikriyatının ne olduğunu merak edip toplantıya katılan bir Hanbeli din adamı, diğer fikirdaşları tarafından lanetlenmiş ve halk önünde bu davranışından ötürü özür dilemeye zorlanmıştı.[90]

Buna karşılık, **Şafii Eş'ariler**, kendilerinin egemen olduğu Bağdat semtlerinde, başkalarına eziyet etmek şartıyla iktidarı istiyorlardı. Öyle ki, bir Şafii Eş'ari din adamı, yandaşlarını, kendisini engellemeye kalkan Hanbelilerin üzerine salmış; ortalık ana baba gününe dönmüştü.[91]

Keza, aslında sistem içi bir düşünce taşıyan tarihçi **Taberi**, Hanbeli mezhebini kabul etmemişti. Bu yüzden, Hanbeliler, ölümünden sonra (Miladi 823) cenazesinin İslam kurallarına uygun biçimde gömülmemesi için kitlesel gösteriler bile düzenlediler.[92]

Yeri gelmişken belirtmeden geçmemek gerek. Bazı İslamcılar, özellikle köktendinci olanları, Emevi ve Abbasi devirlerindeki Devlet ile Şeriat arasında ayrım yaparak, İmamlar (din önderleri) ile Sultanlar (devlet yöneticileri) arasındaki çelişkiye sıkça

---

89 **Bernard Lewis**, *The Assassins: A Radical Sect in Islam*, s. 22.

90 **Hodgson**, age., s. 211-212.

91 Age., s. 212.

92 *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 309.

değinirler. Bu düzlemde, Hanefi mezhebinin kurucusu İmam **Ebu Hanife**'nin Abbasi devrinde **Kadı** (Şeriat Mahkemesi yargıcı) olmayı reddettiğini ve Ehl-i Beyt'e sevgisi nedeniyle, baskıya maruz kalıp tutuklandıktan sonra kırbaçlandığını; Şafi-i mezhebi kurucusu **İmam Şafii**'nin **"Hz. Ali'yi sevmek"**le suçlanıp Yemen'deki kadılık görevinden azledilip hapsedildiğini; Hanbeli mezhebinin önderi **Ahmed bin Hanbel**'in **Bağdat Qadiyu-l Qudat** (Kadılar Kadısı: Yargıtay Başkanlığı) görevini reddetmiş olduğunu yazıp dururlar. Tüm bunların istisnai tutumlar olduğu ise hep unutulur. Mesela, Hanefilik mezhebinin ikinci ve gerçek önderi sayılan **Ebu Yusuf**, Abbasi devrinde kadılık yapmıştır. İmam **Ebu Hanife**, sırtını Abbasilere dayadıktan sonra, İslam'daki akılcı fikriyatın öncüsü **Mutezile** akımına veryansın edebilmiştir. Hanbelilik kurucusu **Ahmed bin Hanbel** de, Kadılar Kadısı makamını reddetmesine rağmen Bağdat Müftülüğü'nü uzun yıllar sürdürmüştür.[93] Dolayısıyla, ortodoks Sünni mezheplerde ifadesini bulan İslam Şeriatı ve ondan meşruiyetini alan Abbasi yönetimi arasında çelişkiden söz etmek yerine, uyum ve işbirliğine vurgu yapmak tarihsel gerçeklerle daha çok bağdaşmaktadır.

Tüm bunlar, halka sırtını çeviren ve onu zalimce sömüren Abbasi yönetimine karşı, daha **köktenci ve devrimci duyguları** doğurdu. Beklentiler uç noktada olunca, radikal eylemci Mehdivari hareketler dalga dalga dört bir yana yayıldı. Ehl-i Beyt aidiyeti furyası başladı. Bu kutsal aileden olduğunu ileri süren sayısız insan bir görünüyor, bir kayboluyordu. Halkın beklentileri canlı tutuluyor ve adeta kıyıma (ihtilal/devrime) hazırlık yapılıyordu. Başkaldırı için ortaya çıkan hareketlerin programları **ılımlı ve reformcu söylemler** ile kutsal sülalenin davasını şu ya da bu biçimde sürdürmek iddiası veya genel kabul gören İslami öğreti çerçevesinin çok ötesinde **aşırı bâtıni yorumlar** arasında gelip gidiyordu. Programların ekseninde, kutsal insan (İmam ve-

---

[93] Konuyu İslami çerçeveden irdeleyen kaynaklar için bkz.: **Mustafa İslamoğlu**, *İmamlar ve Sultanlar*, beşinci baskı, Denge yay., 1992, İstanbul; *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3. s. 377-443, Çağ yay.

ya Dai) bulunuyordu. Fikirsel kökenini ise, daha çok, Gnostizm (irfan), Manilik ve benzeri İrani inançlar ile Hıristiyan Bâtıni öğretilerinden alıyordu. Bu, zaman zaman **mevcut Şeriat kurallarının tümüyle iptaline** kadar varabiliyordu. Bazı bölgelerde ise (Suriye ve İran gibi), Şia öğretileriyle eski inançların harmanlanması biçiminde kendini gösteriyordu.[94]

Mistik öğelerin karmaşasına rağmen, muhalif hareketlerin politik programı son derece açıktı: **Mevcut düzeni devirmek ve yerine seçilmiş imamlarını getirmek!** Toplumsal ve ekonomik altyapıdan kaynaklanan genel hoşnutsuzluk ve beklentiler zemininde yükselmekle birlikte, programın ekonomik ve toplumsal çerçevesini belirlemek zordu. Ana hatlar; **"Mehdi gelecek! Haksızlıkları ve kötülükleri yok edecek! Zulmü ve baskıyı kaldırıp, yerine eşitlik ve adaleti kuracak!"** söyleminde ifadesini buluyordu.

Bâtıni hareketlerin meşru dayanak noktası olan Ehl-i Beyt'e mensup olma iddiası, Abbasi halifelerinin de kozu olduğundan, Ehl-i Beyt kavramı giderek dar anlamda kullanılır oldu ve Peygamber-Ali-Fatıma soyağacı esas alındı. Böylece hem Peygamber, hem de Ali'nin amcazadeleri Abbasoğulları dışlanarak halkın gözünden düşürüldü.

Takiye kavramı; Bâtıni örgütlenmesinde önemli bir kural haline getirildi. Mevcut sisteme karşı faaliyet içinde olan muhalif elemanlar (militan, ajitatör, propagandacı, profesyonel kadrolar vs) belli ortamlarda gerçek inançlarını ve fikirlerini gizlemekle yükümlüydüler. Bu, aynı zamanda iktidarın güvenlik kuvvetlerine karşı bir önlem niteliğindeydi.

8. yüzyılın ilk yarısından itibaren muhalefet potansiyeli öylesine büyüdü ki, **"Aşırı Şia"** veya **"Gulat-ı Şia"** olarak tabir edilen aslında **Ali Şiası** ile çok az ilgisi olan Bâtıni hareketler, mantar gibi türeyiverdiler. Çok sayıda anaç harekete ek olarak Bâtıniliğin alt türevleri, kolları ortaya çıktı. Güney Irak ve Basra Körfezi kı-

---

[94] **Lewis**, age., s. 23-24. Diğer din ve inançların Bâtıni öğretilerine etkisi için özellikle bkz.: **Henry Corbin**, *De la Gnose Antique a la Gnose İsmaélienne*, Accademia Nazionale Dei Lincei, 1956, Roma; **Watt**, age., s. 229-258-302-303.

yıları, anılan hareketlerin verimli toprağı ve beşiği haline geldi. Program ve öğreti açısından aralarındaki farklar öylesine az ve seçici (eklektik) idi ki, birinden diğerine geçmek, alt koldan üsttekine yükselmek veya bir hareketin önderliğinden diğerininkine sıçramak pek zor değildi ve sıkça rastlanan olaylardandı.[95]

Ilımlı Şiilik Yerine Radikal İsmaililik

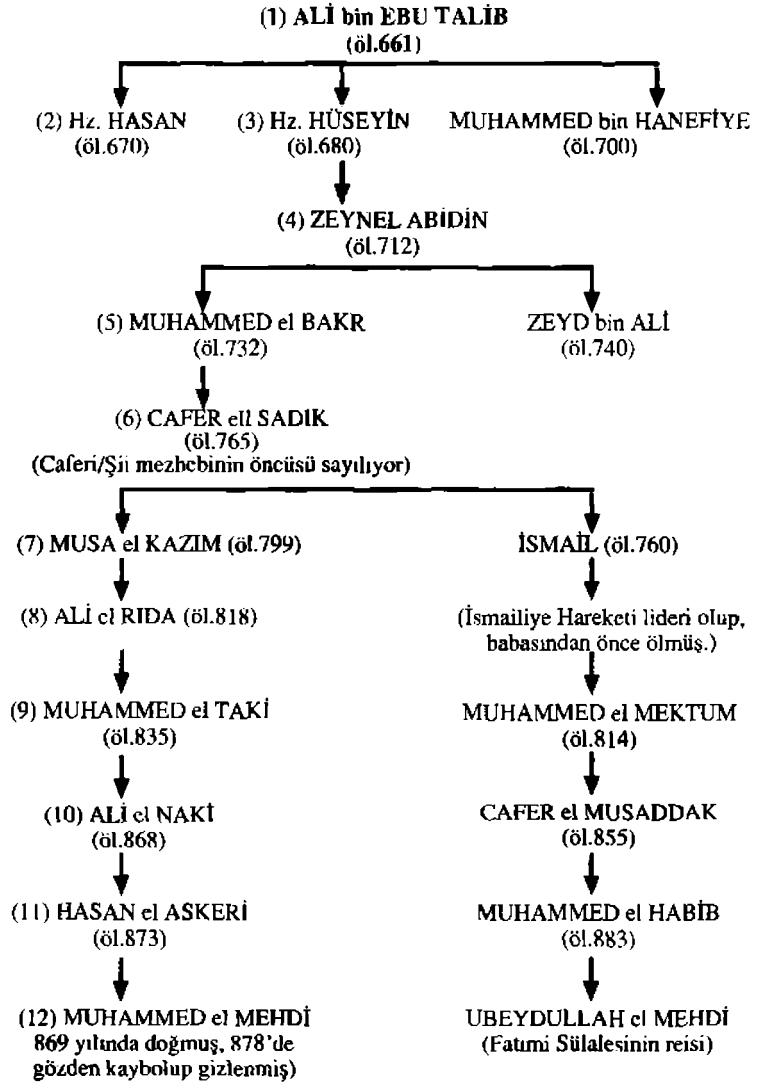
8. yüzyılın ikinci yarısı; köktenci ve devrimci Bâtıni hareketlerin başarısızlığa ve yenilgiye uğradığı, dolayısıyla da günümüz Şii mezhebinin İslam'a karşı ılımlı muhalefeti çerçevesinde faaliyet gösterdiği dönem olarak bilinir. Bununla birlikte, muhalif Şii hareket içindeki yeniden biçimlenmede ve İslam'a karşı tutum takınmada önemli bir dönemeç yaşandı. Olaylar, Caferi mezhebinin kurucusu sayılan İmam **Cafer Sadık** zamanında patlak verdi ve 765 yılında ölmesinden sonra iyice alevlendi.

Cafer el Sadık ya da diğer adıyla **İmam Cafer**, ortodoks İslam'ın en sadık ve kararlı savunucusudur. İslam'daki mezhepler tarihinin ünlü yazarlarından **el Şehristani**'ye bakılırsa, Cafer el Sadık, dini ilim ve fıkıh(hukuk)'tan başka şeylerle ilgilenmemiş; tasavvuf ehlini ve zahitliği hor görmüş, kendini İmamlar zincirinden saymamıştır. **"Gulat-ı Şia"** adı verilen Bâtıni hareketlerin liderlerini çevresinden kovmuş (Carudiyye fırkası önderi Ebu'l Carud ile Hattabiye öncüsü Ebu'l Hattab gibi); **ric'at, hulûl, ruhların göçü, imamların gizlenmesi** (gaybet) gibi görüşleri reddetmiş; İslam karşıtı fikriyatın savunucuları **Rafızilerin** *tezlerini aptalca ve saçma bularak, onlardan uzak kalmış;* yanındakilere de onlarla temasa geçmemelerini öğütlemiştir. Keza, İmam **Cafer**, Abbasi yönetimiyle iyi geçinmiş; Hanefiliğin kurucusu İmam **Ebu Hanife**'ye din ilmini öğretmiştir. Onun torunu olan ve Şiilerce sekizinci İmam sayılan **Ali el Rıda** (Rıza), Abbasi halifesi Memun tarafından veliaht ilan edilmiştir. Ayrıca, Abbasiler döneminde yeniden yapılanan İmamilik, eski Rafızilik

---

[95] **Lewis**, age., s. 25-26.

ŞİA VE İSMAİLİLERİN SOYAĞACI

gibi, Abbasi hanedanını, **Ali Şiası** bir hanedan ile (Ehl-i Beyt mensubu bir aile ile) değiştirmeye teşebbüs etmiyordu.[96]

Cafer Sadık, Şia tarafından **"Altıncı İmam"** olarak kabul edilir ve soyağacı şöyledir: Hz. Ali oğlu Hz. Hüseyin oğlu Zeynel Abidin oğlu Muhammed el Bakr oğlu Cafer el Sadık.

Carudiyye, Şia'nın Zeydiyye koluna mensup Ebu'l Cerud tarafından kuruldu. Ona göre, Peygamber, Hz. Ali'yi ismen değil, nitelemek suretiyle İmam tayin etti. İki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de imam oldular. Hz. Ali'ye biat etmeyen tüm Sahabe kâfirdi. İzleyen yıllarda daha alt kollara ayrılan, Mehdilik görüşünü paylaşan; ama **"Kılıcını çeken ve davasını güden herkes İmam olur"** diyen ya da **"Ali'nin ölmeyip, günün birinde geri döneceğini"** ileri süren birçok **Carudiyye** kolları ortaya çıktı.[97]

Ebu'l Muhammed bin Ebu Zeyneb el Esedi'ye uyan kimselerin oluşturduğu **Hattabiyye** fırkası ise, Ehl-i Beyt soyundan altıncı İmam Cafer Sadık'ın **"İlah"** olduğunu iddia etti. Sonradan, yandaşları, **"Gerçek ilah Ebu'l Hattab'tır; dolayısıyla Hz. Ali ve İmam Cafer'den daha üstündür"** görüşünü benimsediler. Kûfe'nin çöplüğünde bir çadır kuran Ebu'l Hattab, Abbasi halifesi Mansur devrinde valiye karşı ayaklandı. Üstüne ordu gönderildi; yakalanıp aynı çöplükte idam edildi. Olaydan sonra **Hattabiyye**, beş farklı kola ayrıldı: Muammeriyye, Beziğiyye, Umeyriyye, Mufaddaliyye, Mutlak Hattabiyye gibi.[98]

Ebu'l Hattab'ın çok zahid, çileci, tasavvufçu ve dindar görünmekle birlikte, Şeriat kurallarını iptal ettiği; Bâtıni davranarak İslam farzlarını dışladığı; dince haram olanları helal; helal olanları ise haram saydığı; ibadetin insanlar için eziyet olduğunu söylediği; kız kardeşlerle evlenmeyi mubah kıldığı da ileri sürülüyor.[99]

---

96 **El Şehristani**, *el Milel ve 'l Nihel*, c. I. s. 109-143-147-155-160-166'dan aktaran Doğuştan Günümüze..., c. 3. s. 442-448; **W. Montgomery Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 345, Umran yay.

97 Bkz.: **Ebu Mansur Abdülkaahir el Bağdadi**, *Mezhepler Arasında Farklar*, s. 26-28, TDV, Ankara.

98 Bkz.: **El Bağdadi**, age., s. 191.

99 Bkz.: Dr. **Subeyl Zekkar**, age., s. 305-306.

Gerek **İmam Cafer**, gerekse babası **Muhammed el Bakır**, kendi devirlerinde mantar gibi bitiveren sapkın **Bâtıni** fırkalara (Mansuriyye, Keysaniyye, Muğiriyye, Ravendiyye, Rizzamiyye gibi) karşı, yoğun bir fikirsel/dinsel mücadele içine girdiler. Ellerinde iktidarın gücü yoktu; ama ilmin (Şeriat biliminin) kudreti vardı. Bu yüzden, her cami ve dini mekânda bu güçlerini kullanarak sapık fırkalara ve zındıklara direndiler; gelişmelerini engellediler ve delillerini çürütüp, doğru yola (İslam Şeriatı'na) getirmeye çalıştılar. **İbn Hacer'in bir** rivayetine bakılırsa, Muhammed belki de bu nedenle, zehirlenerek öldürüldü.[100]

Genelde **İmamiyye** olarak adlandırılan Şiilik ve İsmaililik, sonradan **İsna Aşeriyye** (Oniki İmamlık) ve **Bâtınilik** adı altında reformcu ve devrimci kollar olarak ayrıştılar.

Günümüz İran Şiiliğinde ifadesini bulan **İsna Aşeriyye**; ilk oluşum yıllarında İslami düşünceleri belli oranda bozarak almış, Bâtınilerle işbirliği çerçevesinde sapkın (İslam'a göre) fırkalarla işbirliği yaptığı oranda itibar kazanarak ömrünü uzatmayı bilmiştir. Çok sonradan, İsna Aşeriyye imamları, reformcu ve ılımlı tavırlar sergiledikçe; ataları sayılan Hz. Hüseyin'den sonraki ayaklanmaların kendileriyle ilgileri olmadığını (Keysanilik, Kerbilik, Muhtarilik, Muğirilik, Mansurilik, Hattabilik, Carudilik, Zeydilik vs) açıklamış;[101] ortodoks İslam Şeriatı'nı hararetle savunmuşlardır.

Uzunca bir örneğini Lübnan Şii yazarlardan Şeyh **Muhammed Hüseyin el Zeyn**'in incelemesinden alıntılıyoruz:

"Bazıları, günümüzde çoğu ortadan kalkmış ve o zamandan beri **Teşeyyu** (Şiilik) ve İslam dairesinden çıkmış birtakım fırkaları (mezhep/akım), Şiilik akımı içinde değerlendiriyor. Oysa, bunların Şiilikle hiçbir ilgisi kalmamıştır. İlk Şiilik öğretisinin basit hali bile, muğlak ve anlaşılmaz olmaktan uzaktı. İslam'ın

---

[100] Şeyh **Muhammed Hüseyin el Zeyn**, *el Şia fi'l Tarih* (Tarihte Şiiler), s. 76-79, Dar-ül Asar, 1979, Beyrut.

[101] *Doğuştan Günümüze...*, s. 463. **Lewis**, age., s. 26'da şöyle yazar: "Oniki İmamcılar, Şia fırkasının en ılımlı kolu olup; Sünnilik ile arasındaki farklılıklar gayet sınırlıdır ve birkaç teorik noktada toplanmıştır."

temel akideleriyle tamamen uygunluk arz ediyordu. Dolayısıyla, ta başından beri, **Teşeyyu** (Şiilik) deyimi, **İsna Aşeriyye** ile birlikte anılır olmuş; biraz zorlamayla Zeydilik ve İsmaililiği kapsayacak biçimde zikredilmiş, çok kısıtlı bir zaman dilimi içinde Fathiyye ve Vakıfiyye'yi tanımlamak için söylenir olmuştur. Ancak, günümüzde Zeydilik ile İsmaililik, Şiilik adıyla değil kendi unvanlarıyla çağrılmaktadırlar. Fathiyye ve Vakıfiyye ise artık ortadan kalktığına göre, Şiilik sadece İsna Aşeriyye (Oniki İmamcılık) ile özdeşleşmiştir artık.

Alalım **Sebeiyye** fırkasını; Hz. İmam Ali'nin ölmediğini ve ilah olduğunu ileri sürdüler. Böylece, aslında Yahudi olan **İbn Sebe**'nin öncülük ettiği bu fırka, Şiilik akımını ve İslam'ı bozmuş oldu. **Muhtariyye** ile **Keysaniyye** fırkaları, Hz. İmam Hüseyin'in Kûfe'de bulunmadığı ve imamlığını ilan edemediği bir ortamda ortaya çıktı. Muhammed İbn-ül Hanefiye'yi peygamber/ilah ilan ettiler. İbn-ül Hanefiye ise bunlarla ilgisi olmadığını açıkladı. Keysaniyye'nin öncüsü **Keysan**, Abu Amra adıyla da bilinirdi. İsmi, fakirlerle birlikte anılırdı. **'Kim ki yoksuldur, Abu Amra onun yanı başındadır'** deyimiyle özdeşleşmişti. Bununla birlikte, bu fırka mensupları da öğretilerini değiştirip Şiilikten çıktılar ve sapkınlığa düştüler.

Zeydilik ise, Zeyd bin Ali Hüseyin'in önderliğinde Hicri 121-122 yılında ortaya çıktı. Zeyd isyan başlatınca, kendisiyle birlikte olmayanları **Rafizi** diye suçlayıp, yandaşlarına **Zeydi** denildi. Ona göre: **'İmamlık gaybet** (gizlilik) **içinde değil, kılıcını çekip ortaya çıkan ve davasının peşinde koşanın hakkıdır.'** Zeydilik, Ebubekir, Ömer gibi halifeleri lanetlemediğinden ve Sünnilik akımına pek benzediğinden, Şiilikten ayrılır. **İsmaililik** ise, Cafer Sadık oğlu İsmail'in imametine inanmasından ötürü Şiilikten koptu. Velhasıl Mansuriyye, Muğiriyye, Benaniyye, Hattabiyye, Ulyaiyye, Ravendiyye (Ebu Müslim'in fırkası), Rizzamiyye ve **Karmatilik** gibi hareketlerin tümü de sapkın fırkalar olup, İslam'la ilgileri kalmadığından Şiilik mezhebiyle de bağlantıları olamaz."[102]

---

[102] **Ş. M. Hüseyin el Zeyn**, age., s. 43-103.

Bu Lübnanlı Şii yazar aynı yerde: "Ana kol olan Şiilik fırkasının, İslam'la ilgisiz sapkın Bâtıni fırkalara bölünmesinin nedenleri arasında şunları saymak mümkün: O devirdeki inanç-iktidar boşluğu, toplumsal ve siyasal ve mezhepsel karmaşa; Zındıklık akımının Şiilik içine sızması; o devir siyasi şahsiyetlerin kişisel hırslarının yarattığı sekterlik ve fraksiyonculuk ortamı; her ortaya çıkanın kendini **İmam** ilan etmesi ve **peygamber/ilah** olduğunu ileri sürmesi ve nihayet Abbasi halifelerinin, özellikle de **Halife Mütevekkil**'in kendini Şii inancındaymış gibi göstererek, muhalefet cephesini bölüp **Şiilik** fırkasını zayıflatmak amacıyla ortalığı karıştırması ve bölücülük yapması..." saptamasını da yapmaktadır.

Bizce, anılan sebepler geçerlidir. Ancak, yukarıda sergilediğimiz gerekçelerden (dönemin Ehl-i Beyt ve Şii liderlerinin Abbasi yönetimiyle uzlaşmaları ve devrimci muhalif akımlara karşı ortak hareket etmeleri veya farklı cephelerden saldırmaları) ötürü, Abbasi halifelerinin Şiilik fırkasını böldüğü iddiası, tarihsel gerçeklerle fazla uyuşmuyor. Bu iddia, Şiilerin tarihsel anlamda kendilerini aklama çabası ve Abbasi halifelerine karşı önyargılarından başka bir anlam taşımaz.

Yine de, Şiilikte **İmamlık, Mehdilik, Ric'at, İsmet** gibi kavramların antik çağlardaki inançlarla Yahudilik ve Hıristiyanlıktan alındığını; bu yanıyla, Bâtınilikle ortak özellikler sergilediğini söylemek mümkündür.

Kısa bir örnek daha verelim: Sünni İslam'ın en bağnazı olan Hanbeli mezhebinin kurucusu **Ahmed bin Hanbel**, İmam Cafer'in oğlu ve Şiilik mezhebinin yedinci imamı sayılan (dolayısıyla bu noktadan itibaren İsmaililiken kopuş gösteren) **Musa el Kâzım**'ı çok sever; onu, **"Zamanının en dindar zatı"** sayardı.[103]

A. Bedevi, **İsmaili** fırkasını iki alt kola ayırır. Birincisi; "İmam İsmail'in ölmediğini, günün birinde geri geleceğini" ileri süren **has İsmailiyye**'dir. İkincisi ise; "İsmail'in öldüğüne, imamlık makamının onun oğlu Muhammed'in hakkı olduğuna inanan" **Mübarekiyye** adlı koldur. Önderi Mübarek'e istinaden

---

[103] Age., s. 79.

bu ismi alan Mübarekiyye fırkası, İsmaililik ile Karmati hareketi arasındaki köprüyü oluşturur.

Hicri 143 yılında Abbasiler tarafından öldürülen Ebu'l Hattab Muhammed bin Zeyneb el Esedi'nin yandaşları da, **Hattabiyye** adıyla bir fırka oluşturdular. Ancak, İsmail oğlu Muhammed'i imamdan saymadılar. Bu kolun sonradan ortaya çıkan alt türevleri niteliğindeki Muammeriyye, Beziğiyye, Umeyriyye, Mufaddaliyye İsmail oğlu Muhammed'i imam olarak tanıdılar.

Öte yandan, Hicri birinci yüzyıldaki İsmaili fırkalar (Hattabiyye, Mübarekiyye ve alt kolları) ile ikinci ve üçüncü asırdaki İsmaili akımlar arasındaki temel fark, birincilerin **"İmamlar, ilahtır"** görüşünü benimsemiş olmaları; ikincilerin ise; **"İmamlar üstün insanlar olarak tecelli eder ama ilah değillerdir"** demeleridir.[104]

İsmailiyye veya **İsmaililik** diye bilinen kol, Cafer Sadık'ın iki oğlundan biri olan (topal) **İsmail**'in "İmam"lığını benimseyen akımdır. Altıncı İmam'a (Cafer Sadık) kadar Şia ile aynı soyağacını paylaşan İsmaili mezhebi, **İsmail**'i İmam kabul etmekle, onun kardeşi **Musa el Kâzım**'ı imam sayan Şia/Caferilikten köklü bir kopuş gösterir. İmam Cafer oğlu İsmail, babası hayattayken vefat etmiştir. Niçin öldüğü konusu, tarihin karanlıklarında kalmış; bazı rivayetlere göre, babasından imamlığı devralmaması için öldürülmüştür.[105]

Ancak mesele, basit bir öldürme veya komplo olayıyla açıklanacak türden olmayıp; o devirde izlenen siyasi-ideolojik çizgiyle yakından ilgilidir. Dünyaca ünlü Mısırlı Marksist **Samir Amin**, bu konuda şu değerlendirmeyi yapıyor:

"İslam, kendi içinde bölünme yaşadığı ilk anlardan itibaren iki farklı görüş ortaya çıktı. Bunlardan ilki; **İslam'ı, her türlü zulüm ve baskıdan kurtuluşa götüren bireysel ve kolektif bir yöntem olarak algıladı.** İkincisi ise; **bu dini, belli bir toplum-**

---

104 Bkz.: **Bedevi**, age., s. 87-91.

105 **El Şehristani**, *el Milel ve'l Nihel*, Arapça baskısı, c. I, s. 13'ten aktaran **M.H. el Zeyn**, age., s. 79-80. Ayrıca bkz.: Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyun*, s. 87-91.

sal sistemi ve iktidarı kurmanın bayrağı olarak gördü. Görüş ayrılığı, aynı zamanda Sünni-Şii bölünmesine neden oldu. İlk algılama biçimini benimseyenlere göre, İslamiyet; ahlaki bir öğreti olup **eşitlik+adaleti** içerir. Dolayısıyla, bunu gerçekleştirmeyen zalim iktidarlara karşı halkın ayaklanması elzemdir...

Toplumsal halk hareketleri yenilgi ve bozguna uğrayınca da, insanlar, bireysel olarak mutluluk ve arınma yollarına başvurdular. Tasavvuf'un nedenlerinden biri de budur...

Arap-İslam toplumu, bir yandan, geniş çaplı sınıfsal mücadelelere; diğer yandan, egemen sınıfların kendi içindeki çatışmalarına tanık olagelmiştir. Bu, (feodal) Haraççı toplumların tipik özelliğidir. Haraççı toplum sistemine denk düşen egemen ideoloji, sınıfsal çıkar gereği, o dönem metafizik anlayışın çizdiği çerçevedeki görüş ayrılıklarını engellemez. Dolayısıyla ezilen ve sömürülen halk yığınlarının algıladığı İslam (yukarıda anlatılan birinci algılama biçimi olan devrimci tarz) ile egemen zümrenin **'gerçekçilik'** ya da **'ütopyacılığın reddi'** gerekçesiyle anladığı muhafazakâr İslam arasında hem fark, hem de çelişki olması doğaldır...

Her durumda, İslam'ı devrimci tarzda algılayıp harekete geçen bu tür mezheplerin faaliyetleri, **ezilen kesimlerin adalet+eşitlik arayışı** yönündeki eğilimlerinin sürekliliğini sağlamaktan öte geçemezdi. Çünkü, yaşanan toplumsal aşamadaki üretim ilişkileriyle üretim güçlerinin içinde bulunduğu durum, daha üst düzeye sıçramaya elvermiyordu. Dolayısıyla, söz konusu hareketlerin başlatıp kurdukları sistem, **'Esasında din temeline dayanan ilkel komüncülük'** nitelemesinden öteye geçemezdi ve tarihsel açıdan başarısızlığa mahkûmdu..."[106]

İsmaili mezhebinin, kanbağı açısından soyağacının ana gövdesinden kopuşuna dönersek, İmam **Cafer Sadık**'ın oğlu **İsmail**'in, babasının yerine halife/imam seçilmeyişinin nedenleri henüz açıklık kazanmış değildir. Muhtemelen, İsmail'in **aşırı Bâtıni** hareketlerle bağlantısı vardı ve bu yüzden kendisine imamlık verilmeyip; bu makam, küçük kardeşi **Musa el Kâzım**'a devredilmişti.

---

106 **Samir Amin**, age., s. 135-147.

O halde, tarihsel dönemeçteki bölünmenin temelinde, **reformculuk/ılımlılık** ile **devrimcilik/eylemlilik** yatmaktadır diyebiliriz. **İsmaili kol, uzun gizlilik yıllarında sıkı bir örgüt yaratmayı başardı.** Bu örgüt, elemanlarını, entelektüel ve duygusal açıdan üst düzeyde bilinçlendirdi. Her iki alanda da rakiplerini fersah fersah geride bıraktı. Kendisinden önceki bazı fırkaların ilkel batıl inançlarını körükleyen hayalci ve hurafeci bilgilendirmenin tersine, İsmaililer, üst seviyede felsefe öğrendiler. Değerli edebi ürünler verdiler. Öyle ki, çağlar boyunca karanlıkta kalmalarına rağmen, günümüzde gerçek değerinden bir şey yitirmemiş ve doğruları ifade etmiş olduklarını görebiliyoruz.[107]

Dindarlık yönünden Sünnilerden aşağı kalmayan tarzda Kur'an ve geleneklerine bağlı olmakla beraber, İsmaili öğreti, dine, ruhsal bakımdan bir sıcaklık ve kişisel duyguları kattı. **"Tevil'ül Bâtın"** yöntemiyle, dini metinlerde yazılı cümlelerle değil, insanları kurtuluşa ve huzura götürecek yorumlarla uğraştı. Kitlelere umut dağıttı; zulmün sona ereceğini ve adalet/eşitlik sağlanacağını müjdeleyen söylemlerle propaganda yaptı.

İsmail'in ölümünden yarım yüzyıl sonra, devletin baskıları karşısında İsmaili İmamlar, yeniden yeraltına çekildiler. Dolayısıyla faaliyetleri hakkında çok az şey bilinir oldu.

Yepyeni Bir Dünya Nizamı

9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Abbasi rejiminde zayıflama, gerileme ve çöküş işaretleri belirince; imparatorluk parçalanma eğilimi içine girdi. Genelde askeri kökenli olan sülaleler ile bazen de kabile temelli aileler, yerel çapta prenslikler/beylikler kurdular.

Merkezi devlet, başkent Bağdat'ta gücünü kaybetmiş; Abbasi halifeleri, başta Türkler olmak üzere paralı askerlerin oyuncağı haline gelmişti. Halk, her yerde huzur ve güven arayışı içindeydi. İktidar boşluğunu anarşi doldurmuştu. İstikrarsızlık orta-

---

107 **Lewis**, age., s. 27.

mında, hem Oniki İmamcı Şia, hem de İsmaili hareketi farklı yerlerden iktidarı almak üzere hamle yaptılar. İlk raunt, Oniki İmamcıların oldu: Şii mezhebinin **Zeydiyye** koluna mensup olan **Büveyhoğulları**, 946 yılından itibaren Bağdat'ı zaptettikten sonra, Abbasi halifelerini denetim altına alarak imparatorluğu yönetmeye kalktılar.[108]

Reformcu Büveyh hanedanı, iki büyük hata yaptı.

Birincisi; gözden düşmüş Abbasi halifelerinin kişisel itibarını zedelemekle birlikte, Sünni İslam'ı yıkmadı. Onunla mezhepsel rekabet içine girdi. Deyim yerindeyse, tipik bir Ali-Osman iktidar kavgasını, 300 yıllık gecikmeden sonra canlandırmaya çalıştı. Şiiliğin itibarını yükseltmek gayesiyle, Abbasilerin Ehl-i Beyt'i yüceltmek ve Emevileri gözden düşürmek için kullandıkları taktikleri denedi. Bu taktiği hayata geçirmek üzere, uygun Şii âlimleri bulundu: Muhammed bin Yakup el Kuleyni (öl. 941), **el Kummi** lakabıyla bilinen Muhammed bin Ali bin Hüseyin bin Babaveyh (öl. 991) ve Muhammed bin Hasan el Tusi vb. Buveyhiler, bazı âlimlere rüşvet teklif ederek; **"Hz. Ali adına hadis aktarımı, Ehl-i Beyt'i yücelten tarihsel malzemeler"** bulmalarını önerdiler. Şii âlimlerden **Muhammed bin Yakup el Kuleyni**, *"el Kafi"* adıyla bir hadis kitabı yazdı. 16 bin hadis içeren bu kitapta, Sünni kaynaklarına ters düşen birçok rivayet ve hadis yer alır. **"Mevcut Kur'an'ın değiştirildiği; daha fazla ayet ihtiva eden gerçek Kur'an'ın ise Hz. Fatıma'nın mushafı olduğu"** ileri sürülür. Keza, **"İmamın kendisine vahiy geldiği; imama inanmanın dinin esaslarından biri olduğu, İmamlar ile peygamberlerin eşit seviyede oldukları; İmama itaatin kaçınılmazlığı"** gibi konular da bu kitapta işlenmiştir.[109]

İkincisi ve daha önemlisi, Büveyhiler, sisteme muhalif ılımlı Şiileri bile safdışı ettiler. Sonra; yeni alternatifler aranmaya başlandı. Ekonomik ve toplumsal farklılıklar, yoksullarla zenginler arasında büyük bir uçurum yaratınca da, beklenen alternatif ortaya çıktı: **İsmaililik!**

---

108 Age., s. 28-29.

109 *Doğuştan Günümüze...*, c. 2, s. 448-450.

Hodgson, anılan kitabında; dönemin yıkılan sistemine sadece çeşitli Şii ve Harici grupların alternatif olmayı sürdüklerini belirterek, İsmaililerin dayanakları hakkında şunları yazıyor: "Başlangıçta, Türk yönetimi aleyhinde yoğun duygular vardı. İsmaililer, özellikle Şiiler arasında, bazı kırsal bölgelerde, çoğu şehirlerde ve hatta düşük rütbeli ordu mensupları arasında taraftar buldular. Coşku, her haliyle sürdürüldü..."[110] Genelde doğru, ama Bâtıni hareketinin temel gücünü gözden kaçıran bir saptamadır bu.

Entelektüel ve kültürel alanda, İslam Şeriatı yorgun düşmüş; adeta onulmaz bir hastalığa yakalanmıştı. Eski uygarlıklara ilişkin düşünce akımlarını içeren kaynakların tercüme faaliyetleri başlayınca, zaten onca değişik kültürü kanadı altına alıp bir türlü özümseyememiş Müslüman âlimler, bu kez daha da bocaladılar. İslam'a yönelik sorulara, sorgulama ve irdelemelere cevap veremez oldular. Böylece dinsel, felsefi, siyasal ve toplumsal alandaki İslami mutabakat, aniden bozuluverdi. Birilerinin, İslam'ı, bu çöküşten kurtarması gerekiyordu.

İsmaililik, burada da alternatif bir program sunma yoluna gitti. İmam'ın vaat ettiği **"yepyeni bir dünya ve nizam"**ın propagandası yapıldı. Çünkü İsmaililer, entelektüel, kültürel, siyasal ve felsefi yönden kendilerini iyi yetiştirmiş kişilerdi ve çok yönlü bilgilerle donanımlı idiler. En azından o aşamada, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak cevapları bulmayı başarmışlardı. *İhvan-ül Safa Risaleleri,* bunun en tipik örneği sayılır. Risaleler, **Karmatilik** hareketinin de manifestosu niteliğindedir.[111]

İsmaili Felsefenin Ana Hatları

Batılı ünlü doğubilimci **M.G.S. Hodgson**, Bâtınilik meselesine yanlış yaklaşır. Ona göre, "Bâtıni, normal, genel kabul görmüş zâhiri hakikate rakiplik iddiasında değildi; bilakis, onu ta-

---

110 Age., s. 60.

111 **Lewis**, age., s. 29-30.

mamlamaktaydı. Gerçekte, bâtıni irfan, zâhirisinden her zaman daha hikmetli olmamakla birlikte, çoğu kez daha renkliydi..."[112]

Oysa, sonraki bölümlerde de görüleceği üzere; Bâtınilik, **"tevil'ül bâtın"** yani kutsal metinlerin yazılarını değil, onlardan hareketle yorumcunun dünya görüşünü anlatmaya yarayan ve bilinen kalıpları aşan **"Köktenci tefsir tarzları"**dır. Bâtınilik, çoğunlukla zâhiri kalıplarla yetinen Sünni ortodoks kesimin, özellikle **Hodgson**'un pek önem verdiği, bilgiyi/gerçeği halktan gizlemenin teorisini yapan basmakalıpçı **İmam Gazali**'nin gazabını üzerine çekecek kadar, Şeriat'a aykırı bir dünya görüşünü içerir. İslam'ı benimsemiş görünmekle beraber, bu dünya görüşü, özünde apayrı bir felsefeyi, hukuku, toplumsal ilişkiyi ve inancı kapsayacak kadar geniştir. Dolayısıyla ortodoks kalıplara terstir. İslam açısından sapıklık ve kâfirlik olarak nitelenir.

Yine de, **Hodgson**'a belli oranda hak verebilmek amacıyla, şu çerçeveyi çizmekte yarar var: Ortaçağ'daki feodal İslam devletine ve ideolojisine karşı çıkan tüm devrimci grupların mistik yönleri vardı. Bu nedenle, metafizik dünya görüşünün ufkunu çizdiği çerçeveyi, o dönemin verileriyle aşabilmek mümkün değildir. Tam da bu noktada, **Hodgson**'un şu saptaması önem kazanır: "Müslümanlar arasında, bâtıni olarak kabul edilen başlıca üç tür bilgi vardı: Filozofların metafiziği ve bazı doğal bilimler; Şiiler (ve BâtınilerFB) tarafından yapılan vahiy yorumları; ve spekülatif görüşleriyle birlikte ele alınan tasavvufçuların kişisel disiplini..."[113]

İsmaili felsefenin ana hatlarını öğrenebilmek için, bu mezhebin mensubu araştırıcı **Arif Tamir**'in yazdıklarına bakmak yeterlidir. Resmi İslam'ın cezasından, gazabından, yakıp-yıkmasından duyulan korku nedeniyle yüzyıllar boyu saklanan **İsmailiyye**'ye ait gizli arşivlerden çıkarılan belgelerin hayati önemi vardır.

Risaleler biçiminde yayınlanan bu belgelere göz atalım:

İmam, her şeyden önce, **"Kaim"** ve **"Sahib-ül Zaman"** olarak nitelenir. O, Natık peygamberler ve Ulu'l Azm denilen grup içinde sayılır. Natık peygamberler sırasıyla şunlardır: Âdem, Nuh, İbra-

---

[112] **Hodgson**, age., s. 212-214.

[113] Age., s. 214.

him, Musa, İsa, Muhammed ve Kaim (gizli İmam). Ayrıca her peygamber için **"esas"** yani peygamberliğini tebliğ ederken dayandığı bir kişi vardır. Bu esas, Âdem için Şit; Nuh için Sam; İbrahim için İsmail; Musa için Harun; İsa için Şamun; Muhammed için Hz. Ali'dir.[114] Yedi peygamberden her biri, haftanın bir gününün sahibidir. Âdem, pazar; Nuh, pazartesi; İbrahim, salı; Musa, çarşamba; İsa, perşembe ve Muhammed ise cuma'nın sahibi olur.[115]

Bu yediler ekseniyle daha sonra da karşılaşacağız. Belirtmek gerekirse bu, kökenini Zerdüştilikten alan bir fikriyattır. "(Onunla) yeryüzü adaletle dolacak; meşakkat kalkacak, biten din (onunla) tamamlanacak; Sema ilahının vaadi yerine gelir, kavimler için nurlar saçılır..."[116] dizeleriyle birleştirdiğimizde, Zerdüştilik ve Manilikteki **iyilik-kötülük** ve **karanlık-aydınlık** eksenine dayandırılan mücadeleyi burada da görürüz.

"Metami-ül Şumus fi Maarifet-il Nüfus" başlıklı risaleyi kaleme alan İsmaili mensubu **Ebu Firas**, şöyle der: "İmam, bütün hayatın ve yaratılanların sebebidir. Yaratılanların ve dinin tertibi onunla olur. O vardır; kaybedilmiş değildir. Zaman onu idrak edemez, kuşatamaz; günlük olayların altında da değildir. **O, birinci melekûtta sırf nurdan ibarettir.** Allah, onunla ruhani sınırı, cismi şekilleri ve insanların şahsiyetlerini yarattı. Onun zamanı bitip vakti dolunca, bu işler, zürriyetinden tayin ve işaret ettiği diğerine devredilir..."[117]

Şemseddin Ahmed bin Yakup el Tıbbi adlı İsmaili tarafından yazılan, "el Düstur ve Davet-ül Müminin li'l Huzur" başlıklı üçüncü risalede, **İmam** ilahlaştırılmıştır: "İmam, din ve varlık dairesinin merkezi, **iman ehlinin kıblesi**, kalplere giden apaçık yoldur. O... yaratıklar maksadının son noktası, geçmiş ve gelecek varlığın sebebi, **Allah'ın uzayıp giden gölgesi**, akın edip gelinen havuzu ve açılmış bayrağıdır..."[118]

---

114 **Arif Tamir**, *Erbau Resailü İsmailiyye*, s. 19.

115 Age., s. 11.

116 Age.

117 Age., s. 99.

118 Age., s. 55.

Burada insana tapınmanın, insanı merkez alıp ilah mertebesine yükseltmenin teorisini görüyoruz. İslam'la bağdaşan yanının olduğunu sanmıyoruz. "İmam bilinmeden ve rehberliği olmadan yapılan amel fayda vermez" ve "Aslında, namaz İmam içindir. İmamlar, her devirde halkın kıblesi olmuşlardır"[119] ibareleri sanırım bizi haklı çıkarmaya yeter.

Üçüncü risalenin sahibi, Bâtıniliğin esasını da şöyle açıklıyor: "...Şunu itiraf ederim ki; her zâhir'in bir bâtın'ı, her şeklin tam bir manası, her kabuğun bir özü, her şehrin bir kapısı, her nurun bir örtüsü, her şeriatın bir tarikatı, her tarikatın bir hakikati, her hakikatin bir tenzili ve her tenzilin de bir tevil'i vardır..."[120]

"Kasidet-ül Taiye" başlıklı dördüncü risale, **Amir el Basri**'nin andığı şu konuları içerir: "Her zamanın içinde, şeklinde, resminde ve görünüşünde imamlığı gizli olan bir zat vardır. Kendi cinsleri, onu görür; lakin, O'nun kendi cinslerine yaklaşması rahmettir. Kâinat kendi isteğiyle O'na ait; zaman ise emrindedir. Her görünende Hakk olan ve hakkı gerçekleştiren O'dur; her asırda bir şekilde aranan da O'dur."[121]

Bu minval üzre devam eden risalelerde şu kavramların **tevili** yani Bâtıni mensuplarının dünya görüşlerini yansıtacak özel-içrek-keyfi yorumları yapılmıştır: "Allah, nübüvvet ve risalet, kıyamet, helal, haram, itaat, masiyet, namaz, zekât, oruç, hac, ihram, kurban ve tıraş, Hacer-ül Esved'e dokunmak, faiz, çirkin ve yüz kızartıcı iş, zulüm, ihsan, akrabaya yardım, adaletsizlik..."

Görüldüğü gibi; neredeyse, İslam'ın tüm şartlarını ve farzlarını alarak, kendine göre bir yoruma tabi tutan apayrı bir inançla karşı karşıyayız. Sözgelimi **"Allah"** kelimenin tevilidir; **Namaz,** Dai ile ilgilenmek ve imama tabi olmaktır; **Zekât,** layık olana hikmeti ulaştırmaktır; **Oruç,** İmamın sırrını açıklamamaktır[122] türünden pek çok tevil yapılmıştır.

---

[119] Age., s. 61-65.

[120] Age., s. 111.

[121] Age., s. 92.

[122] Age., s. 92-97.

İHVAN-ÜL SAFA RİSALELERİ: FAZİLET TOPLUMU'NUN MANİFESTOSU

*"Bizler, hiçbir ilme (dinsel bilgi) veya mezhebe düşmanlık beslemeyiz; çünkü, görüş ve mezhebimizin hepsini alt edeceğinden eminiz."**

A) Arınmış Kardeşler ve Vefa Dostları

Abbasi hilafeti, toplum için artık bir alternatif sunamaz durumdaydı ve Şeriat eksenli İslam'ın kurallarını her şeyin üstünde görüp, uyguluyordu. Böyle bir ortamda siyasal, fikirsel, inançsal, toplumsal ve felsefi seçeneklere gereksinim vardı. Felsefenin kişisel ve toplumsal misyonunun ve özelde hâkim popüler dinle olan ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmazdı.

Bu konuda en gizemli, simgesel ve örgütlü girişim, Miladi 983 yılını izleyen *İhvan-ı Safa* hareketinden geldi. Arapça tam adı **"İhvan-ül Safa ve Hıllan-ül Vefa"** (Arınmışlık Kardeşleri ve Vefa Dostları) olan hareketin öncüleri, öncelikle Basra ve Bağdat'ta (Hicri 439, Miladi 1047-48 yıllarında) iki dernek kurdular. Sonradan Mısır'a kadar yayılma eğilimi gösterdiler. Kendilerini aydınlatmaya ve ahlaki/manevi bakımdan arınmaya adamışlardı. Bu fikirleriyle, İslam toplumunun değişik şehirlerinde

* İhvan-ı Safa Risalesi'nden.

faaliyet gösteriyorlardı. Ansiklopedi ve risalelerini el kitabı halinde halka dağıtıyorlardı. Camilerde gizlice elden ele dolaştırılan risaleler, herkesin değil; sadece mensuplarının anlayabileceği imalı bir dille yazılmıştı. Buna rağmen, Abbasilerle resmi İslam'ın yarattığı yozlaştırıcı ortamda, yollarını ve gerçek inançlarını kaybedip şaşıranları (bu yüzden de **hasta** olarak adlandırılanları) irşat ederek (yol göstererek) irfani ve manevi saf dine çağırmak söz konusuydu.

Gayet heyecan verici, alternatif bir bakış açısı öneren **İhvan-ı Safa**, İsmaililiktен esinlenmişti. İsmaililik idealizminde (ütopyacılığında ve mistisizminde) yeni bir akım demekti. Kişisel olmaktan öte amaç ve hedefleri vardı. İhvan-ı Safa mensupları hayatlarını dönüşüme uğratarak Müslüman toplumu yeniden yükseltmeyi istiyorlardı. Faaliyetleri, tekdüze öğretiler üzerine kurulmuş değildi; her yerde, küçük ve çalışkan arkadaş grupları içinde karşılıklı aydınlanma ve destek temeline dayalı bir çalışma yürütüyorlardı.

İhvan-ı Safa bağlıları, arı gönüllü ve her kanıta inanıp sadakat gösteren insanlardı. Adları gizli tutulmakla birlikte, (örneğin **Tevhidi** ile **el Kıfti**'nin yazdığı) bazı eserlerde ünlü üyeleri arasında Ebu Süleyman Busti, Mukaddesi, Ali bin Harun-i Zencani, Muhammed bin Ahmed Nehrcuri (yahut Mehrcani) adlarına rastlayabiliyoruz.

İhvan-ı Safa hareketi, en azından, o zamana kadar ortodoks İslam'ın şiddetle reddettiği felsefe ve mantık gibi fikirsel/inançsal alıştırma, irdeleme ve sorgulama yöntemlerini devreye sokarak, felsefeyi halka mal etmeyi; bu kültürü, popüler hale getirmeyi denedi. Akılcı felsefe bilimleri ansiklopedisini hazırladı.

İhvan-ı Safa'dan günümüze kadar gelebilen biricik eser olan bu ansiklopedi veya diğer adıyla *Risaleler*, bu hareketin, Şiilikten ziyade Bâtınilikle, özellikle İsmaili kaynaklı Bâtıni akımlarla bağlantılı olduğunu gösteriyor.

Ansiklopedi, insanlar arasında rasyonelliği (akılcılığı) temsil etmesi gereken bir İmamete bakar; Kur'an ve Şeriat'taki gizli simgeleri (bâtıni) bulmanın verdiği zevkten bahseder. İhvan-ı Safa, bu düzlemde, mikro kozmik geri dönüş mitini/efsanesini

sunar. Fikir şudur: Dünya, **Kozmik Akıl**'da (el Akl-ül Evvel: İlk Akıl) ifadesini bulan nihai **Bir/Tek**'den sudur etmiştir. Kişi, kendi muhakeme (irdeleme-sorgulama-mantığa vurma vs.) kudretini arındırıp berraklaştırmak suretiyle, zihinsel bir derinleşme sürecinde yeniden **Bir'e/Tek'e** doğru yükselebilen **mikro kozmoslara** (el Alem-ül Asğar: küçük evrenlere) dönüşebilir. Bu da, tanrısal Kozmik Akıl'ın insanlarda sürdürülmesi durumudur. Yani, **insan küçük tanrıdır; onun cisimleşmiş ve bütünleşmiş halidir.** Hallac-ı Mansur'un **"Ene'l Hakk"** demesi bundandır.

Doğrusu, İhvan-ı Safa bilmecesi yeterince çözülebilmiş değildir. Bu yüzden de, hakkında spekülasyon ve tevile yol açabilecek kadar çok şey söylenegelmiştir. Hareketin toplumsal, siyasal, ideolojik mahiyetteki Risaleleri, gerçekte manifesto niteliğini taşır. Kesinlik kazanmamakla birlikte, sayısının 48 ile 52 arasında olduğu, en eski nüshalarının da Bombay'da bulunduğu kaydedilir.

İhvan-ı Safa felsefesi öncülerinin isimleri kesin olmaktan uzaktır. Çünkü, "Abbasilerin hışmını çeken bu hareketin başlatıcıları, deyim yerindeyse, hayat-memat (ölüm-dirim) meselesiyle karşı karşıyaydılar ve **gizlenmek**/kamufle olmak zorundaydılar."[123]

Suriye'deki İsmaili mensuplarından **Arif Tamir**; ilk imamlarından olan İsmail oğlu **Muhammed**, onun oğlu **Abdullah**'ın (Ahmed el Vafi) ve onun oğlu **Ahmed bin Abdullah** (Muhammed el Taki) Abbasi imparatorluğu sınırları içindeki Rey, Kûfe, Asker Mukerrem, Antakya, Şam, Nihavend, Fergana ile Bizans topraklarındaki İstanbul gibi şehirlerde nasıl gizlice dolaştıklarını; Abbasi casusları ve polisiyle nasıl bir kovalamaca içinde olduklarını uzun uzun hikâye eder.[124]

Önemli olan, İhvan-ı Safa olayının **İsmaililik** akımıyla ilişkisidir. **Arif Tamir** aynı eserinde, ilk tartışmalı yazıların, Lübnan'ın Sur kentinde çıkan *"el İrfan"* adlı derginin 1948 tarihli nüshalarında yayımlandığını, kendisinin de makaleleriyle buna

---

123 **Arif Tamir**, *Hakikat-ül İhvan-il Sefa ve Hillan-il Vefa* (Arınmışlık Kardeşleri ve Vefa Dostları Gerçeği), s. 7, Saint-Joseph Üniversitesi organı *El Maşriq* dergisinde yayınlanan inceleme, Beyrut.

124 Age., s. 8-9.

katıldığını söyler. İzleyen yıllarda, mezhep mensuplarının Uganda'da çıkarttıkları *"İsmailia News"* adlı derginin Haziran 1954 tarihli nüshasında benzer tartışmaların yer aldığını belirtir. **Tamir**'e bakılırsa; *İhvan-ı Safa Risaleleri*, bizzat İsmaili imamlarının gizlice yerleştikleri Şam diyarındaki Selemiye karargâhında kaleme alınmıştır.[125]

Şeriat'ı İptal Eden Risaleler

Yeri gelmişken birkaç yanlışa değinmekte yarar görüyoruz.

İlk yanlış: Batılı doğubilimci **Hodgson**, İhvan-ı Safa'nın felsefi hamlesini, "en entrikalı girişim"[126] olarak niteliyor ki, son derece hatalı bir tanımlamadır bu.

Abbasi veya ortodoks İslam penceresinden bakıldığında, İhvan-ı Safa'yı, **"entrikacı, komplocu, eşkıya, zındık"** diye değerlendirmek olağan. Çünkü, her kurulu düzenin iktidar sahipleri, varlıklarını tehdit eden ve kendilerine alternatif teşkil eden siyasal-fikirsel hareketleri bu şekilde karalama yoluna giderler. Şimdiye kadar alışılagelen resmi söylemler, bundan farklı olmadı.

Ancak, komploculuk/entrikacılık, devrimci muhalif hareketlerden ziyade iktidarların, kurulu düzenlerin, egemenler arası çatışmaların ayrılmaz bir taktiği olagelmiştir. Bu bakımdan, **İhvan-ı Safa** hareketinin başat niteliği entrikacılık değil, Abbasi baskısı ve zulmü altında kendini korumaya çalışan gizlilik/gizemliliktir. Nitekim, aşağıda görüşlerine yer vereceğimiz batılı araştırmacı **Macdonald** da, **"İsmaililerin çete değil; ilim ve irfan sahibi, yüksek bir felsefe ve kültürü özümseyen kişiler olduklarını"** vurgulamaktadır.

İkinci yanlış: Hodgson, İhvan-ı Safa'yı, "Bağımsız bir şekilde çalışan, herhangi sekter bir teşkilata bağlı olmayan, münhasıran felsefeyle uğraşan"[127] bir hareket olarak sunuyor.

---

125 Age.

126 **Hodgson**, *İslam'ın Serüveni*, ikinci kitap, s. 184, İz yay.

127 Age., s. 184-185.

Bu da tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyor.

Yeni Eflatuncular arasında geliştirilmiş fakat İslamileştirilmiş; bu arada Zerdüştilik ve Manilikten çok şey almış bu hareketin, sadece felsefeyle yetinmeyip; aynı zamanda o dönemin elverdiği koşullarda doğa bilimleriyle, toplumsal olaylarla, iktidarı devirmek isteyen siyasal örgütlenmelerle, Şeriatçı Abbasi sistemine karşı, **"Fazilet toplumu"** projesiyle ilgilendiği tarihsel belgelerle kanıtlanmıştır.

Bu hareket, metafizikte **Eflatun**; ahlâkta **Sokrat**; matematikte **Pisagor**; mantıkta **Aristo**; din felsefesinde ise **Farabi**'den etkilenmiştir. *İhvan-ı Safa Risaleleri*, dört ana bölüme ayrılmaktadır: Matematik ve felsefi ilimler; Doğa ve cismani ilimler; Psikolojik ve akli (mantık gibi) ilimler; İlahi (teolojik) ilimler. **İhvan-ı Safa**, basitten karmaşığa doğru giden bir bilim/ilim (öğreti) sıralaması yaparak şu konuları ele almıştır: Matematik ve Mantık; Doğa bilimleri, Astronomi ve Fizik; Zihinsel melekeyi geliştirme, Psikoloji; Tevhid ve Kelam yani metafizik prensipler; Ahlak, yani, tüm ilimlerin yegane ve en yüksek hedefi olan Felsefe ya da İhvan-ı Safa'nın dünya görüşü.

Bu arada belirtelim: İhvan-ı Safa'nın canlılar arasında yaptığı derecelendirme ve bağlantılar, bize göre, Darvin teorisini andırmaktadır. Risalelerde; **bitkilerin son derecesi, madenlerin ilk aşamasına; bunun son derecesi, hayvanların ilk aşamasına; hayvanların geldiği son evri m noktası da insanların ilk derecesine denk düşecek niteliktedir** deniliyor; böylece, canlılar arasında bir **süreklilik ve tekâmül** olduğu fikri ortaya atılmış oluyordu.[128]

Ayrıca, İhvan-ı Safa'nın, **"temelde bağımsız, herhangi bir teşkilata bağlı olmadan çalıştığı"** iddiası da geçerli olmaktan çıkmıştır.

İsmaili önderlerce yazıldığı kuvvetle muhtemel *İhvan-ı Safa Risaleleri*, esasında bu siyasal Bâtıni hareketin ürünüdür. Kar-

---

128 **Yuhanna Humeyr**, *İhvan-ı Safa*, 1950, Beyrut; **De Lacy Sacy O'Lery**, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*; **Henry Corbin**, *İslam Felsefesi Tarihi*; **Philip K. Hitti**, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*. Ayrıca, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 483-485.

matiler, **"Komünal toplum"** yaratma projesini, örgütlenme tarzlarını ve dünya görüşlerini, anılan *Risaleler*'den almışlardır. Günümüz Alevilik fikriyatının temelinde bile, İhvan-ı Safa'nın tarihsel harcını görmek mümkün. Bunu ileride irdeleyeceğiz. Burada, İsmaililer ile İhvan-ı Safa arasındaki ilintiye birkaç örnek verelim:

* Suriyeli İsmaili mensuplarından araştırmacı **Arif Tamir** şunları yazıyor: "Abdullah bin Muhammed (ya da İsmail'in torunu üçüncü imam Ahmed el Vafi-FB), toplam sayısı 52 olan İhvan-ı Safa Risaleleri'ni tamamladı ve kendi adını oluşturan sözcük harflerinden her birine uygun sayıyı toplayarak 52 rakamını buldu. İşte formülü:

Ayn+Be+Dal+Vav+Lem+Lem+Ayn+He+Be+Nun+Mim

5 + 7 + 2 + 4 + 3 + 3 + 5 + 2 + 5 + 4 + 8 + 4 = 52

Muhammed bin İsmail'in vefatından sonra, yerine geçen ve Abbasi baskısı nedeniyle ilk kez yeraltına çekilen gizli imam Abdullah bin Muhammed (Ahmed el Vafi) ile dört vekili (Abdallar), söz konusu Risaleleri ele alıp, konuları itibarıyla tasnif ettiler."[129]

* Fransız doğubilimci **P. Casanova**, "İsmailiilik görüşünün tamamının İhvan-ı Safa Risaleleri'nde bulunduğundan eminim" diyor.[130]

* Başka bir doğubilimci **M.C. Defromery**, "Raşid-ül Din diye bilinen Sennan bin Süleyman (İsmaili İmam'ın en büyük vekillerinden sayılan dört büyük Abdal'dan biri-FB), felsefe bilimlerini ele alır, diyalektik kitaplarına bakar ve İhvan-ı Safa Risaleleri'yle karşılaştırırdı"[131] tespitini yapıyor.

---

[129] **Tamir**, agc., s. 15-16. Ayrıca dönemin İsmaili Dailerinden (örgütleyici, propagandacı) **İdris İmadeddin**'in yazdığı *"Uyun-ul Ahbar"* kitabında konuya ilişkin açıklama bulmak mümkün.

[130] **Casanova**, *Une Date Astronomique dans les Epitres des Ikhwan al-Safa*, 1915, Paris, J. A.'dan alıntılayan **Tamir**, age., s. 16.

[131] **Tamir**, age.

* Batılı araştırmacı **Macdonald**'ın saptaması ise şöyle: "İsmaili mensupları, İhvan-ı Safa Risaleleri'ni öğrendikten sonra sarp dağlardaki aşılmaz kalelerinde çoğalttılar ve kudretlerini arttırdılar... İsmaililer, vahşi yöntemleriyle etrafa korku salan hırsızlar ve eşkıyalar çetesi olmayıp; gerek Şark gerekse Garp'taki kolu aracılığıyla bilime yönelen bir gruptur. Geçit vermez kalelerinde, gerçek bilimi ve bilgiyi aramak için her türlü fedakârlığı gösterdiler. Moğol istilaları sırasında, özellikle Alamut kalesinde çok zengin kültür malzemesi vardı. Bunların arasında İhvan-ı Safa Risaleleri'ni de saymak gerekir..."[132]

* İhvan-ı Safa konusunda uzman Arap araştırıcı Prof. **Abdüllatif el Teybavi** diyor ki: "İsmaili felsefeyi, tümüyle İhvan-ı Safa Risaleleri'nde bulmak mümkündür, sözü bence en doğru olanıdır. Bu felsefe (gizli imamın yeryüzüne dönüp barış, huzur ve güveni sağlayıcı teması dâhil), Eflatuncu görüşler ile Mesihlik düşüncesinin sentezlenmiş halidir..."[133]

* Başta Yemen'deki **Dai** (propagandacı, örgütleyici)'lerden İbrahim bin el Hüseyin el Hammadi ve Şeyh İbrahim el Seyfi olmak üzere birçok İsmaili düşünür, şu noktada görüş birliği içindedir: "İhvan-ı Safa Risaleleri'nin gerçek sahibi, İnsan-ı Kâmil olan zattı (yani Gizli İmamdı). Bu Risaleler, Kur'an'dan sonraki Kur'an gibidir..."[134]

Örneklere dayanarak, **Hodgson**'un, **"İhvan-ı Safa hareketi herhangi bir örgüte bağımlı değildi"** yolundaki saptamasının geçerli olmadığını söyleyebiliriz.

Üçüncü yanlış yine Hodgson'a ait: "İhvan-ı Safa felsefesi, daha ileri düşünsel ve manevi gelişmelere yol açmış değildi. Düşünsel açıdan çok iyi disipline edilememişti. Fikirler, iyi entegrasyon olmaksızın, geniş eski Yunan felsefesi okulları sahasında

---

132 Prof. **Macdonald**, *Muslim Theologie*, 1903, p. 199'dan aktaran **Tamir**, age. Konuyla ilgili daha geniş bilgi almak için bkz.: **Faik Bulut**, *Hasan Sabbah Gerçeği: Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri*, 3. baskı, Berfin yay., 2010, İstanbul.

133 Age., s. 17.

134 Age., s. 18.

türetilmişti. Bu yüzden, çıkan problemler, keskin biçimde ortaya konulamıyordu..."[135]

Doğrusu, **Hodgson** gibi bir araştırmacının yukarıdaki saptamaları yapması gariptir. *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nin fikirsel, toplumsal, siyasal, dinsel önermeleri; günümüzde bile beğeniyle okunabilecek düzeydedir. Kaldı ki, Bâtınilik'te ve şimdiki Alevi, Nusayri, Dürzi felsefesinde hâlâ canlılığını ve devamlılığını koruyabilme gücüne sahiptir. Bu nedenle, "yüzeysel olduklarını; düşünsel ve manevi gelişmelerine yol açmadıklarını" söylemek, aşırı bir iddiadır. İhvan-ı Safa ve benzeri Bâtıni önermeler olmasaydı, günümüz İslam Şeriatı bile böylesine çok boyutlu ve bazı alanlarda böylesine esnek olamazdı.

İslam'a mantık ve felsefeyi sokan, ortodoks Sünni düşüncenin oluşumu ve yeniden yapılanmasında (kelam, yani teolojik felsefe; fıkıh, yani İslam hukuku; ve tasavvuf) büyük rol oynayan, bu ekoldür.[136]

Dördüncü yanlış, İsmaili mensubu **Arif Tamir'e** ait: "İmam Ahmed bin Abdullah'ın Selemiye (Suriye'deki) beldesinde karargâh kurup *Dai*'leriyle buluşmasından sonra gizlilik içinde faaliyetini yürütmesi ve ismini saklaması üzerine, Abbasi halifesi Memun, Allah'ın mesajının artık sona erdiğini düşünerek, Hz. Muhammed'in Şeriatı'nı değiştirip, yerine Yunan felsefe ve bilimini koyma kuruntusuna kapıldı. Halkın, bu girişimde bulunan Memun'un yeni öğretisine meyletmesinden çekinen Gizli İmam, ata dedesi Hz. Muhammed'in Şeriatı'nın izlenmesi için İhvan-ı Safa Risaleleri'ni oluşturdu..."[137]

İddianın anlamı şudur: İhvan-ı Safa, "Elden gitmekte olan İslam Şeriatı'nı kurtarmak üzere, hakiki Muhammed Şeriatı'nı içeren Risaleleri oluşturmak üzere kuruldu." Oysa, bunun tarihsel gerçekler ve gelişmelerle ilintisinin olmadığı açıktır.

---

135 **Hodgson**, age., s. 186.

136 Ayrıntılar için bkz.: Prof. **W. Montgomery Watt**, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Umran yay., 1981. Ankara.

137 **Tamir**, age., s. 17.

Tamir, artık donuklaşıp, metafizik kabuğunu bir türlü kıramamış ve İslam'ın Sünni yorumundan pek de farklı yanı kalmamış, günümüz İsmaililik kalıpları içinde düşünüyor. Çağlar boyu maruz kaldığı suçlama ve baskılarla yüz yüze gelmiş İslam içindeki muhalif bir azınlığın, İslam dünyasına başka türlü bir mesaj verecek hali de yok zaten. Bu yüzden **Tamir**, İslam aleminin Sünni odaklarına sesleniyor: **Gerçek Şeriatı, başından beri sizler değil, biz koruyup bugüne getirdik!..**

Doğrudur; **İsmaililik**, nihayetinde Bâtıni bir fırka idi. Dini söylemler ve mistik-metafizik bir dünya görüşünden ayrılamazdı. Ama, mesele bu noktada düğümlenmiyor. Önemli olan, anılan fırkanın tarihsel tutumu ve konumu idi: Devletle özdeşleşen İslam Şeriatı'nın kararlı ve zalim savunucuları Abbasilere karşı, devrimci halk ayaklanmalarına onlar önayak olmadı mı? Ne kadar mistik olursa olsun, *İhvan-ı Safa Risaleleri*, halkı bilim öğrenmeye, aydınlanmaya, (din adına olsa bile) resmi dini kalıpları yıkmaya çağırmadı mı? Keza, tarihin en kararlı sınıf mücadelelerini (tüm Bâtıni hareketleri gibi), din söylemi adına yürütmedi mi? Günümüzde bile henüz hoş görülmeyen komünizmin ilkel modelini kurup, özel mülkiyeti ve aile kurumunu yıkmadı mı? Dolayısıyla, **İhvan-ı Safa hareketi** ve ondan esinlenen **Karmatilik** ve **Hasan Sabbah İsmaililiği** gibi akımların din-iman-Allah söylemlerindeki lafza saf bir inanç, bir cila, bir kabuk olarak bakıp; olayın özünde kâfirliğe, İslam'ın reddine, Şeriat'ın iptaline götüren bir dünya görüşünün yattığını görmek gerekir.

Burada konuya ilişkin bazı örnekler vermek durumundayız:

* Ünlü İslam uzmanı **Henry Corbin** yazıyor: "İsmaili topluluğu, bizzat bir davet olarak, Bâtıni tevhid'e (Allah'ın birliği-FB) çağrı gibi görünüyorsa da, bu çağrının ifade biçimi, bizzat ilahiyatçıların (Şeriat âlimlerinin-FB) alışılmış vahdaniyyet öğretilerinden (monothéisme: tek tanrıcılık) oldukça uzaklaşmıştır... Doğrudur, İhvan-ı Safa çağrısı, manevi açıdan bir tür kayıtlardan kurtuluş (libération) hareketidir. Fakat, Batı terimleriyle akılcılık (rationalisme) veya bilinemezcilik (agnosticisme) olarak adlandırılamaz. Çünkü, dini kayıtlardan kurtuluş söz konusu

değildir. Müridi, uluhiyyete benzer bir hayat sürmeye sevk etme, bir türlü hidayet söz konusudur... *İhvan-ı Safa Risaleleri*'ndeki **Ayn+Mim+Sin** denizinden feyz alan 51 seçkin **arif** (bilge), **Pisagor Okulu**'nun Doğudaki merkezi olan **Sabii şehri** Harran (Urfa) kapılarında nöbet beklemekteydi. Keza, İhvan-ı Safa'nın kendi (toplumsal) sistemlerini kurma ve tabiat-evren kitaplarına ilişkin görüşleri de, Harran'daki **Sabii öğretileriyle İsmaili öğretilerin** belirgin-özgün harmanlanmış biçimidir."[138]

* Ortaçağ'da yaşamış İslam tarihçilerinden **Ebu Hayyan el Tevhidi** ile **İbn-ül Kıfti**'ye göre; İhvan-ı Safa, **"Dini, felsefe aracılığıyla saf hale getirmek"** istiyordu. Böylece felsefe kanalıyla dini uzaklaştırmak; bağnaz gördükleri Müslümanları aydınlatmak, toplumu düzeltecek bir aydınlar (seçkinler) ahlakı meydana getirme çabasındaydı.[139]

* Ortodoks İslam Şeriatı'nın iptal edilişine ilişkin metinleri bizzat İhvan-ı Safa Risaleleri'nde bulmak mümkündür: "İsmaili tevildeki Sema, natık peygambere ait bir Şeriat'tır. İlgili ayet'in yorumunda şöyle der: Yedinci Kaim (İmam) göründüğü zaman, mevcut bütün Şeriatlar katlanıp bir kenara konulacaktır. (Dinsel) Şeriatların sayısı yedi kat semanın sayısı kadar olup; bunlardan altısı sırasıyla Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed gibi natık peygamberlere aittir. Yedincisinin sahibi ise Kaim(Gizli İmam)dir. O ana kadar mevcut kayıtların da defteri dürülecek, böylece Yedinci Şeriat gelirken, bütün diğer Şeriatları iptal etmiş olacaktır. İşte o zaman, yepyeni bir dönem başlayacaktır. İlk yaratılış devrine benzer bu dönem..."[140]

Bizzat bu metin, yani o zamana kadar bilinen Sami kaynaklı dinlerden Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'in defterini dü-

---

138 **Henry Corbin**, *İslam Felsefesi Tarihi*, s. 90-138-139-141-142-143, İletişim yay., 1986, İstanbul.

139 **Ebu Hayyan el Tevhidi**, *el Mukabasat*'tan alıntılayan *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 483-484.

140 İhvan-ı Safa Risaleleri'nden **Cum'a Risalesi**, c. 3, s. 202'den aktaran **Tamir**, age., s. 49.

rüp, Şeriatlarını iptal etmek ve kayıtlarını da silmek suretiyle ortaya çıkıp; ilk yaratılıştaki gibi yepyeni bir Şeriat (din, kurallar bütünü, yasalar), yepyeni bir dünya ve dönem yaratma iddiasını güdüyor. Bunun, 1400 yıldan beri bildiğimiz İslam Şeriatı ile ilintisi olabilir mi?

* İhvan-ı Safa felsefesini derinliğine araştırmış Fransız akademisyen **Yves Marquet**, hareketin metinlerinden alıntılıyor: "Nasıl olurlarsa olsunlar, yürürlükteki yasalar ve kurallar, döneme ve kavimlere göre değişir. Nuh, İbrahim, Musa, İsa vs devrindeki şeriat ve yasalar için de geçerlidir bu. Her bin yılda bir meydana gelen bu değişim, **Şeriatların iptali** diye adlandırılır. Muhammed, Hatimi-ül enbiya olduğundan, sadece İslam Şeriatı iptal edilmez. Ancak, yeniden diriliş ve hastalıkları tedavi etmenin (İslam için-FB) kendine özgü yasası vardır.."[141]

Görüldüğü üzere, hemen tüm şeriatlar iptal ediliyor; bunun dışında tutulan İslam'ın bile, yeniden diriliş ve tedavi sürecinde kendine özgü yasalara uyması gerektiği vurgulanıyor.

* Son örnek, Mutezile önderlerinden **Abdulcabbar el Hemezani** (öl. 1024-25)'den: "Bu Bâtıniler, Kur'an'daki 'gebermiş hayvan eti yemeniz yasaklandı' (**Maide suresi**, 3. ayet) mealindeki ayet metnini şöyle yorumladılar: 'Madem ki, gebermiş hayvan eti yeme yasağı ilahi bir emirdi; madem ki, balık ölmeyinceye ve hayvan boğazlanmayıncaya kadar yenmez. O halde, İslam Peygamberi vefat edince, onun Şeriatı da kendiliğinden iptal olmuştur. **Nasıl ki gebermiş hayvanın eti yenmez, o halde ölü bir peygamberin Şeriatı da izlenmez...**"[142]

---

141 **Yves Marquet**, *La Philosophie des Ihwan as-Safa: L'Imam el La société*, s. 36, Université de Dakkar, 1973, Senegal.

142 **Abdülcabbar el Hemezani**, *Kitab-ül Tespit Delail-ü Seyyidine Muhammed* (Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, 1969 kayıtları, İstanbul). Alıntılayıp önemli bir bölümünü derleme kitabına yerleştiren Dr. **Suheyl Zekkar**, *Ahbar-ül Qaramita*, s. 175, Dar-ü Hassan, 1982, Kahire.

B) İhvan-ı Safa'nın Gizemli Dünyası

Şifreli Mesajlar ve Simgesel Dil

İhvan-ı Safa'nın kullandığı dil, fazlasıyla simgeseldir. Abbasi devrinin ve Şeriat âlimlerinin gazabından kurtulmak için yaratılmış bir üsluptur bu. *Risaleler*'de ibret alınacak hayvan öykülerine bolca yer verilir. Bazı hayvanlar zalim halifeyi, bazıları muhalif önderleri ve bazıları da halkı temsil eder niteliktedir. *Risaleler*'deki cümleler, adeta birer gizli mesajdır; şifreler sunar ki, düşmanın eline geçtiğinde, erbabından başkası anlayamasın.

"Ey kardeşim!.. Bil ki; bu dünyadaki her varlığın bir zâhiri (görünen), bir de bâtını (içrek olan, gizli) yanı vardır. Şeylerin zâhiri (görüntüsü) kabuktur, kemiktir; bâtını (içeriği) ise özdür, cevherdir, kemikteki iliktir. Din, insanoğlunun varoluşundan beri mevcut olan şeylerden biridir. Onun da kendine özgü hüküm ve kuralları bulunur ki; zâhiri kısmı, ister avamdan isterse seçkinlerden olsunlar, Şeriat Ehl-i ve din âlimleri tarafından iyi bilinir. Ancak, dinin bâtını hükümleriyle esrarını, bu konuda iyice derinleşmiş seçkinlerden başkası bilemez..."[143]

Bir başka yerde, "Ey kardeş... Bu risale (mesaj), sanadır; bu emaneti iyi koru, ehli ve erbabından başkasına verme!..."[144] denmektedir.

İslam peygamberinin ölümünden sonra halifeliğin Hz. Ali'ye verilmemesi, bu konuda Ebubekir, Ömer ve Osman tarafından oynanan oyunlar ve güdülen politikalar, hayvan masalları biçiminde anlatılmaktadır. Ali'nin dışındaki ve ona düşman ilk Müslüman önderler, **"tilkiler kümesi, kurtlar, kargalar sürüsü"** olarak tanımlanıp, hilafet meselesi hikâye edilmektedir. Bu arada, Abbasi halifeleri de zalim ve vahşi hayvanlara benzetilerek, halkın onlara karşı duyguları bilenmektedir.[145]

---

143 *Risaleler*, c. 1, s. 78'den aktaran **Tamir**, age., s. 34.

144 *Risaleler*, c. 1, s. 20'den aktaran **Tamir**, age., s. 36.

145 *Risaleler*, c. 3, s. 173-175; c. 4, s. 406'dan aktaran **Tamir**, age., s. 42-43.

Sınıfsal-Toplumsal Değişimde Burçların Rolü

İhvan-ı Safa öğretilerinin eski Yunan felsefesinden olduğu kadar, Harran diyarındaki güneş tapıcıları olan antik Sabii inancıyla İrani Zerdüştilikten de etkilendiğini biliyoruz. Antik Mezopotamya ve İran'daki geleneksel astronomi/astroloji (hem yıldız falı hem de gökbilimi) *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nde teorize edilmiştir.

Sözgelimi, Pehlevice dilinde **"Yaradılış"** sözcüğüne **Bavışn** denirdi. Zerdüşti inancındaki **Bavışn** tüm evrim süreciyle başlar. O, Işık ya da Uzay-Zaman ardılıdır. **Vayu** adlı sonsuz şekil(şekilsiz şekil)dir ve yaradılışın hammaddesini oluşturur. Bir nevi yakmayan ateştir ve parlaktır; beyazdır, yuvarlaktır. Aşikâr bir şekilde uzaktır. Düşüncesiz, hareketsiz, elle tutulamaz ve nemlidir. Plazma diye tanımlanabilecek bu ilk **Ruhsal Varlık**'tan aşamalı biçimde yaratılan evrene, **makro evren** ya da **kozmik İnsan** adı verilebilir. **Spenta Mainyu** (Kozmik Akıl: İrade-i Küllîye) ile birleştiğinde **Daena** (din) adını alır.[146]

İhvan-ı Safa Risaleleri'ndeki **mikrokozmos** (âlem-ül asgar: küçük evren) ile **el Mubdi-ül Evvel** (ilk akıl: büyük evren, ilk başlatıcı) birleşmesinin ilham kaynağı da Zerdüşti öğretidir...

Aryan mitolojisinde, evrene ömür biçilirken o dönemin verilerine bakılırdı. Elde olan şey, Zodyak takımyıldızlarıydı. İlkel rasathaneler kurup yüzyıllar boyunca gökyüzünü gözlemleyen Mezopotamya insanının antik inançlarıyla karışmış deneyiminden gücünü alıyordu. Zodyak takımyıldızı 12 kümeden oluştuğundan, Aryan ilahiyatçıları, her takımyıldızı için evrene 1000 yıl ömür biçtiler. Sonuçta, ebedi mutlulukla bitecek **rehabilitasyon** (ya da devr-i zaman: le Temps Cyclique) 12 bin yıl sonra gerçekleşecektir.[147]

Zerdüşti ilahiyatçılarının **"Dünya merkezli evren teorisi"**nin hemen olduğu gibi Sami kökenli dinlere geçtiğini söyleyebiliriz. İsmaililerde yedi iklim, yedi semavat, yediler, onikiler,

---

146 **M. Sıraç Bilgin**, *Aryan Mitolojisi*, s. 22-25, Doz yay.

147 Age., s. 25.

kırklar gibi kavramlar vardır. Yanı sıra her gezegenin toprağı 1000 yıl idare etmesi, Natık peygamberlerin her 7000 yılda bir kez gelmesi, **Devr-i Azam** adı verilen Büyük Devir'in (Kutsal İmamın ortaya çıkacağı) süresinin 360 bin yıla kadar uzaması gibi motifler de muhtemelen Zerdüşti teorinin Ortaçağ'da dile gelmiş şeklidir.[148]

Bu noktada, İslamiyet'in doğuşu ve diğer dinlerin ona katkısı burçlar konu edilerek aşağıdaki gibi anlatılmaktadır: "Musa peygamber, Mars gezegeninin; İsa da Venüs'ün etkisindedir. Muhammed'e gelince, henüz doğmadan önce, tüm yıldızların sahipleri ile cisimlerin reisleri (gezegenlerin ruhları) Koç burcunun evinde toplandılar ve ellerinden gelenin en iyisini yapmaya karar verdiler. Belirtilmeli ki, gezegenlerin Koç takımyıldızının evinde bir araya gelmeleri, 360 bin yılda bir olur."[149]

İhvan-ı Safa, toplumsal ve siyasal olayları da astrolojik (yıldız falı), bir dille anlatır:

"Mars gezegeni, her 25 yılda 12 kez inişe geçer ve 12 işaret verir. Bu, belli insanlar veya kavimler tarafından iktidar (devlet) olma zamanıdır. Bazı sultanların güç ve kudret kazanma devridir. Krallık veya imparatorluk topraklarında belli isyan ve ayaklanmaların ortaya çıkması anlamına da gelir. Devletlerarası savaş veya iç savaşların olması, sonuçsuz istilalar ile bazı ülkelerde felaketlerin meydana gelmesi de muhtemeldir.

Benzer biçimde, Merkür gezegeni yörüngesinden saptığı takdirde şu sonuçlar ortaya çıkar: Hastalıklar ve işsizlik baş gösterir; esnaf iflas eder, istikrarsızlık ortalığı kaplar, bazı insanlar zorunlu ikâmete tabi tutulur, kimilerinin mallarına el konulur. **Bu devirde, yeraltına-illegaliteye geçmek gerekir.** Yok, eğer Merkür yükselişe geçip yoluna devam ediyorsa, şöyle yorumlanmalıdır: İşler iyi gitmektedir, her şey yolundadır; **o büyük gün yaklaşmaktadır.** Merkür gezegeni olduğu yerde kalmış veya inişe

---

148 Bkz.: **Bilgin**, age., s. 25; **Y. Marquet**, age., s. 16-17-24-25-27; **H. Corbin**, age., s. 96-97.

149 **Yves Marquet**, age., s. 16-17.

geçmişse; durum vahimdir, ortalığa belirsizlik ve kargaşa hâkimdir. **Güç ve kudret sahiplerinin sayısında azalma vardır...**"[150]

"Her gezegen, etkisindeki kara parçasını 1000 yıl idare eder. Ancak, gün gelir devran döner, gezegenin gücü kudreti azalır ve nihayetinde bitiş noktasına varır. Onun yerini bambaşka bir dönem alır. **Zaman, değişim ve dönüşüm zamanıdır.** Toplumsal karmaşa ve savaşlar, hanedanların devrilişi, din ve yasaların değiştirilmesi/dönüştürülmesi söz konusudur. Burada ahlaki değişim, yasaların değişiminden önce meydana gelir."[151]

Newroz Bayramı: Devrim İçin İyi Bir Gün!

İhvan-ı Safa, yine burçlar ve gezegenlerin hareketliliğine dayanarak, belli mevsimlerdeki siyasal-toplumsal olayların tahlilini yapmış; neyin ne zaman olması gerektiği konusunda kadrolarına ve halka işaret vermiştir.

Risaleler'deki metne bakalım:

"Ey kardeş!

Natık İnsanlar ile Faal Ruhlar (Kutsal imamlar-FB), yıldızlarının kendilerine ilham verdikleri faaliyet ve davranışlarda bulunurlar. Bizim için en faziletli gün ve en değerli bayram, Kaim'in (Gizli İmam-FB) ortaya çıkıp huruç eylemesi/başkaldırmasıdır. Bu da, Güneş'in Koç burcuna girdiği İlkbahar mevsimine rastlar. Nimet, bereket, verimlilik ve rahmet dört bir yanı kaplar. Her tarafta yayılmışız. Tüm kardeşlerimiz ve herkes için, sevinçli bir gündür bu.

Güneş, Yengeç burcuna girdiğinde **Kıyam** (ayağa kalkma/ayaklanma) **günü** başlar. Günlerin kısalması, gecelerin uzaması durur. **Despotik zulüm devleti tükenmek üzeredir** ve yerini **refah, sevinç ve gelişme almaktadır.** Güneşin terazi burcunda olduğu üçüncü gün, gece-gündüz eşitlenir. Güz mevsimi başlamıştır; batıl (kötülük) gidecek, hak (iyilik-doğruluk) gelecektir; hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Dördüncü gün (kış

---

[150] Age., s. 21-22.

[151] Age., s. 25-26.

mevsimi-FB), bizim için yas ve hüzün günüdür. Bil ki, gerilemiş; yeniden gizlenmek üzere daha önce çıktığımız mağaralara dönmek üzereyiz. Zaman, takiye (inançlarımızı gizleme) ve saklanma zamanıdır..."[152]

Fransız araştırıcı **Yves Marquet,** *Risaleler*'deki benzer bir noktaya şöyle değiniyor: "**Kaim** (Gizli İmam) kendisinden önceki devirleri mühürleyip yenisini başlatmaktadır. Bunlar bizim bayramımızdır. **İlkbahar,** (Kaim ve izleyicilerinin) ortaya çıkma ve dört bir yana dağılma zamanıdır. **Yaz,** zalim ve baskıcı hükümetlerin sonunun geldiğine işarettir. **Sonbahar**, kötülerin yeniden derlenip toplandığı mevsimdir. **Kış** ise, İmam ve kardeşlerin tam anlamıyla yeniden yeraltına geçiş devridir..."[153]

Pehlevice'de **"Farvardigan Günleri"**nin yanı sıra kutsanan altı dinsel bayramın adı **"Gahambar"**dır. 16-20 Mart tarihleri arasında kutlanır. Buna, 11-16 Mart arasında kutlanan **"Gatha Günleri"** de eklenince, toplam on gün süren **hamaspathmaédaém** diye anılan önemli dinsel şölenler zinciri ortaya çıkar. Farvardigan günlerinin sonuncusu 21 Mart'a rastlar ve **"Gujarati: Mukdat"** ismini taşır.

Zerdüşti inancında, tanrının insanları yaratmaya başladığı ve ata ruhlarının evleri ziyaret ettiği günleri temsil eder Gahambarlar. Böylece, **Gatha Günleri + Farvardigan Günleri + Newroz** üçlüsünden oluşan dinsel şölenlerdeki kutlamalar zinciri aracılığıyla **Zaremya** yani Bahara merhaba denilmiş olunur.

Burada önemli olan **Fravaşi**'lerin konumudur. O, ataların ezelden beri yaratılmış ruhudur. İyi'yi seçenleri temsil eder. Fravaşi, sahibinin ölümü halinde, doğrudan **Vahışta**(cennet)'ya gider. Öbür dünyada hiçbir sorgulamadan geçmez; çünkü o, bozulmamış bir azizdir.[154]

Sonuncusundan başlayarak açıklayalım:

Fravaşi, İsmaililikte **"Ehl-ül Hayr"**dan Kaim'in yani Gizli İmam'ın taşıdığı ruha tekabül eder ve onun **"Masum İmam"**

---

[152] *Risaleler*, c. 4, s. 307'den aktaran **Tamir**, age., s. 21.

[153] **Marquet**, age., s. 29-32.

[154] **Bilgin**, age., s. 48-53.

(günahlardan arınmış) olmasını sağlar. Zerdüştilikte Bahar'a merhaba için düzenlenen üçlü şölen; İhvan-ı Safa Risaleleri'nde **"bizim bayramımız"** diye anılan ilkbahar ve yaz mevsimlerinde, **"Kaim ile tüm kardeşlerin ortaya çıkarak, zalimleri devirmek üzere harekete geçtikleri"** dönemleri temsil eder. Yani, İrani halklar (Kürt, Fars, Beluci vs) arasında kutlanan Newroz Bayramı, **"Abbasi devrinden beri siyasal bir nitelik kazanmış olup, zalimlerin devrileceği, iyilerin iktidara geleceği"** kutsal bir gün olarak kayıtlara geçmiştir.

Risaleler'de yıldız falı ve burçlar yoluyla teorize edilen bu fikriyat, hemen olduğu gibi, İhvan-ı Safa akımıyla eşzamanlı ortaya çıkan devrimci Karmati hareketi tarafından da onanmış ve hayata geçirilmiştir. Harranlı Sabit bin Sennan bin Sabit bin Qurat-ül Sabiu adlı tarihçi, bu konuda, Karmatilere ilişkin şöyle diyor: "Karmatiler, namaz kılarken, **'Allah'ım zalimleri kahret!'** derlerdi. Yılda iki gün oruç tutarlardı. O da, **Mihrican** ve **Newroz** günlerine denk düşerdi. Ardından şarap içerlerdi..."[155]

Peygamber, Filozof; Filozof da Peygamberdir!

İhvan-ı Safa, mistik ve kozmik insana yer vermek yani bazı kişileri (imamlar gibi) kutsayıp ilahlaştırmakla beraber, peygamberlik meselesini toplumsal-siyasal çerçevede ele almayı becerdi. Bu noktadan hareketle, İslam peygamberi Muhammed ile Aristo arasında bir fark görmedi ve Eflatun'u da Harran'da yaşayan güneş tapınıcıları Sabiilerin "İmam ve peygamberi" saydı.

Risaleler'de Muhammed'in **"Ben, Ümmetimin Aristosu'yum..."**[156] mealindeki bir Hadisi'ne de yer verilmiştir.

Peygamber bölümü, daha çok hikâye biçiminde anlatılır. Biraz muğlaklık taşımasına rağmen, **"Bilge** (sage: düşünür) **kişi, peygamber ve onların halifeleri olan İmamlar ile aynı kate-**

---

155 **Sabit bin Sennan Qurat-ül Sabiu**, *Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita* (Karmati Haberleri Tarihi), Hicri 365.

156 **Marquet**, age., s. 79.

goride gösterilir." İslam peygamberi Muhammed'in tanımı da, bu çerçevede ele alınır: "O; bir bilgin, filozof, kral, imam ve gönderilmiş peygamber/resuldür." Âdem peygamber de **"Bilge"** sıfatını taşır. Bir başka metinde, İmamlar için, **"Devrinin peygamberi ve zamanının bilgesi"** şeklinde bir ibare kullanılır.

İhvan-ı Safa'nın gözünde: "Genelde peygamberliğin kaynağı, bilgeliktir. Bilge kişi, ilim (bilim) ve bilgiyi derinliğine incelemiştir. Seçkinler seçkinidir; tüm gizemli şeylerin ve simgelerin hakikatini bilir. Peygamberler, yandaşları ve halifeleri de bilge filozoflardandır. Muhammed peygamber, Brahman bilgeleri, İsa peygamber ile havarileri, keşişler, İbrahim peygamber, Yusuf peygamber, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt mensupları da birer bilgin ve düşünürdür. Keza, tanrı tanıyan bilgelerden **Sokrat, Platon, Aristo, Pisagor** da peygamber mertebesinde sayılır. Platon (Eflatun) gibi bir bilge, zaman zaman Harran Sabiileri tarafından peygamber mertebesinde görülebilmişse eğer, bu, muhtemelen ona İmamlık mertebesinin verilmiş olmasından ileri gelmiştir."[157]

Öte yandan, *İhvan-ı Safa Risaleleri*, "Gösterdikleri mucizelerden ötürü, peygamberleri, **büyücülerin son halkası** (Hatemül Sahir: sceau de la magie) olarak ele almakta ve büyücülerin yaptıklarını, ilahi bir misyon"[158] biçiminde değerlendirmektedir.

Büyücü sözcüğünün Fransızca/Latince karşılığı olan **"Magie"**yi etimolojik açıdan irdelersek, karşımıza Zerdüşti rahiplerin adı olan **"Magu"** deyimi çıkar. Bu sözcük, Arapça'da **"Mecusi"** şeklinde yazılıp söylenmiştir.

Buradan hareketle, İhvan-ı Safa Risalelerinin, esas konumuz olan Karmatileri ne kadar etkilediğini de görüyoruz. Çünkü, **Karmatiler** çok yerde Zerdüşti/Mecusi düşünceleri almış; peygamberleri küçümseyen bir söylem tarzı tutturmuşlardır.

Konumuza ilişkin bir örneğini, Ortaçağ'da yaşamış ünlü İslam tarihçisi **İbn-ül Cevzi**'nin kitabından okumak mümkün: "Karmatiler adıyla bilinen kavim, ne kadar İkicilci (Manilik yandaşı-FB), Mecusi, mülhid (tanrıtanımaz-FB) ve ileri derecede fi-

---

157 Age., s. 79-99.

158 Age., s. 117-118.

lozoflarla inananlar varsa, yanına aldı; kendi görüşlerini oluşturdu. Sonra da dedi ki: Artık kanıtlanmış ve anlaşılmıştır ki, **bütün peygamberler yalancıdır;** kendi kavimlerini aldatmışlardır. **Muhammed ise, başımıza en büyük belayı saran kişidir.** Ahmak Araplar arasından çıkmış olup, kendi şeriatı ile onları kandırmıştır..."[159]

Değinip geçmekte yarar var: İhvan-ı Safa, muhtemelen, antik dönemin materyalist düşünürlerini, filozoftan saymamıştır.[160] Kuşkusuz, buradaki ölçüt mistisizm ve tanrı tanımaktır. Bu da, materyalist öğelerden ne kadar etkilenirse etkilensin, İhvan-ı Safa Risaleleri'nin mistik ve metafizik eksene dayanmasından kaynaklanır.

Şiiler, Ağıtçı ve Hikâyecidir!

İsmaili akımını Şiilik içinde gören çok sayıda araştırmacı ve Sünni âlime rastlamak mümkün. Ancak, Bâtınilik akımının radikal kanadını oluşturan İsmaililer, kendilerini reformcu, ılımlı ve uzlaşmacı Şia'dan birkaç noktada ayırmaya özen gösterirler.

Risaleler'de geçen bazı somut örneklere göz atalım:

"Kendilerini **Alici** diye adlandıran bazı fırka ve mezhepler, cismani açıdan (organik olarak) bizden olduklarını ileri sürerler. Oysa onlar **Alevi** olmadıkları gibi, son derece aşağılık kimselerdir. Zira, fiziki (organik-kan bağı-FB) yakınlığı esas saymaktadırlar. Böyleleri bizim özümüzü henüz anlayamamış kimseler olup, bizim cemaatimizden hayli uzaktırlar ve halkımızın düşmanıdırlar. İlmimiz, gerçekliğimiz ve hikmetimizin esrarı konusunda en cahil kalmış olanlardır...

Bazıları da **Teşeyyu** (Şiilik) mezhebini kazanç yolu görürler. Onlar açısından Şiilik şudur: Ölülere ağıt yakmak, Meşhedleri (Şii din ululanının kabirlerini) ziyaret etmek, efsane ve hikâye anlatmak, fani insanlar için ağlamak, Hüseyin ve Kerbelâ münasebetiy-

---

159 **İbn-ül Cevzi**, *el Muntazam fi Tarih-il Muluk ve'l Umem.*

160 Age., s. 98.

le Aşura gününü anmak, Şia din adamlarına muhabbet beslemek... vs. Oysaki meselenin özü, ilim-irfan öğrenmektir..."[161]

İhvan-ı Safa mensupları, kendilerine o denli güvenmekteydiler ki; "Hiçbir ilme (din öğretisi) ve mezhebe karşı bağnaz değiliz. Çünkü fikrimiz ve mezhebimizin diğer mezheplerin hepsini perişan edeceğinden eminiz"[162] diyebiliyorlardı.

Yediler, Onikiler ve Kırklar

Bâtıni İhvan-ı Safa Risalelerinde Alevilik fikriyatına çok yaklaşan belki de onun çerçevesinin çizilmesine yarayan önemli motiflerden biri de **"yediler, onikiler, kırklar"** kavramıdır. Esasen, bu fikrin, Zerdüşti Zodyak takımyıldızı anlayışı ile Mitra inancının Güneş tapıncından alındığı bilinir. Özellikle İhvan-ı Safa fikriyatındaki formülasyonun nasıl yapıldığı görülmelidir.

"Hikmet sahibi bilgi kişiler şöyle derler: İlim, yedi ayrı vakitte yaşayan yedi faziletli kişide mevcuttur. Bu yedi faziletli zatın her biri, Ruh-ül Kudüs'ü temsil etmiş olup, her şeyden haberdardır. Her bir faziletli zat, kendi zamanında ortaya çıkıp mesajını vermek istediğinde; akraba, hısım, dost, arkadaş ve yoldaş olan 12 kişi çıkıp bu mesajı tüm halka duyurup çağrısını yeniler. Bunlardan her biri, sayılamayacak kadar insanla temas kurup örgütler. Bu 12 kişi, gökyüzündeki 12 burcun/gezegenin ruhunu taşır...

Derler ki; Allah, dünyayı altı günde yarattı; yedinci günü tahtına oturdu. Semavatın sayısı yedidir. Işık saçan gezegenler yedidir. Yeryüzünde yedi bölge ile yedi deniz bulunur. Nefs-i Küllî, yedi cüz'i nefs ile yedi ruhani kudreti içerir. Doğanın dayanaklarını oluşturan varlıklar yedidir. Hafta, yedi günden oluşur. Natık peygamberlerin sayısı altı olup, Gizli İmam'ın sayısıyla yediye çıkar. Akli melekeler, yediye bölünmüştür; insan bedeninin yedi cevheri ve gizil gücü vardır..."[163]

---

161 *Risaleler*, c. 4, s. 194'den alıntılayan **Tamir**, age., s. 23-24.

162 **Tamir**, age., s. 24.

163 *Risaleler*, c. 1, s. 236'dan aktaran **Tamir**, age., s. 44-45.

Kırklar motifi, İsmaili tevilinde önemli bir rol oynar. Onlara göre, İsmaili çağrısı, 40 had[164] temeline dayanır. Bu yüzden olacak ki, **Abu Yakub İshak el Sıcistani** adlı İsmaili Dai (propagandacı/örgütleyici), günümüze kadar gelmiş ünlü felsefe kitabını yazarak, adını *"Membalar/Kaynaklar/Gözeler"* (Arapça, el Yenabiu) koydu ki, kendi mezhebinin sınırlarını ve derecelerini anlatabilsin.[165]

40 had adlandırması, günümüz Alevileri arasında kutsal kabul edilen **"Kırk gözeler"** kavramıyla da çakışmaktadır.

Kırklar deyiminin İhvan-ı Safa Risalelerindeki açıklaması şöyledir: "İbrahim peygamber kavminden olup, 40 salih (iyi) insan hâlâ vardır. Derler ki; bu 40 iyi insandan dördü **'Abdal'** adını alır. Zira, bu dört Abdal, bir kavimden diğerine gitmiş; onlar arasından süzüle süzüle günümüze kadar gelebilmiştir. Kırklar, 400 zahid ve ilim irfan sahibi zat arasından seçilmiş insanlardır. 4000 kişi ise 4000 tövbekâr, mümin ve sadık insanın en seçkinidir. Dört Abdal'dan birinin geçmişe intikal etmesi (ölmesi, kaybolması vs) halinde, onun yerini Kırklar Meclisi'ndeki seçkin kişilerden biri alır. 400 ilim irfan ehlinden birinin ebediyete göçmesi durumunda, 4000 tövbekâr müminden biri onun mertebesine yükselir. 4000'den biri eksildiği takdirde, onun yerini tövbekârlardan biri doldurur..."[166]

Körpe Beyinlerin Örgütlenmesi

İhvan-ı Safa Risaleleri, toplumun örgütlenerek değiştirilmesini öngören ayrıntılı bir proje sunar. Burada, ister İmam'ın ağzından çıkan buyruk, isterse kaleminden çıkan mesaj şeklinde olsun, toplumun çeşitli katmanlarıyla nasıl temasa geçileceği ve

---

164 Had; ilahi ve dünyevi dereceler, sınırlar ya da ilk had olan tanrı ile ondan zuhur eden diğer varlıkların derece ve sınırları demektir.

165 **Tamir**, age., s. 26.

166 *Risaleler*, c. 1, s. 298'den aktaran **Tamir**, agc., s. 27.

hangi yöntemlerle diyalog kurulacağına ilişkin önermeler bütünüyle karşı karşıyayız.

İsmaililer, ideal düzenlerini kurmak amacıyla, **"Mekke'ye Hac Yolculuğu"** veya **"Hayat Yolculuğu"** türünden simgelere başvururlar.

Hedef kitle, dört dereceye ayrılmıştır: 1) 15-30 yaş arasındaki gençler; 2) 30-40 yaş grubundan kimseler. Bunlar, eşyanın karşılaştırılmasına dayanan bilgi ve dini olmayan hikmet sahibidirler. 3) 40-50 yaş grubuna girenler. Şeriat'ın zâhiri(görünüşü)nden çıkıp, bâtını ilmi bilebilen ve irşat etmeye yarayan kimselerdir. 4) 50 yaşın üzerinde olup, şeylerdeki manevi-bâtını anlamı tamamen idrak etmiş insanlardır. Bunların bilişi, melek bilişine benzer.

Derecelendirmenin teorisi **Liber Mundi**'de yani tabiat, evren kitabında yapılmıştır. Sıralama, deruni ve manevi rütbeye göredir. Filozofların **"Resm-ü Ayini"** esas alınmıştır. Harranlı güneş tapınıcıları Sabiilerin öğretileriyle İsmaili öğretilerin bir sentezi söz konusudur.[167]

İhvan Risaleleri, yukarıdaki derecelendirmenin gerekçelerini şöyle açıklıyor:

"Gençler, karalanmamış beyaz kâğıt gibidir. Beyinleri körpedir. Doğru veya yanlış yazılan her şey, akıllarında kalır ve bir daha kolay kolay silinmez. Dolayısıyla, onlara verilecek bilim, inanç ve alışkanlıkların unutulması zordur. Bu yüzden, Tanrı, sadece gençler kümesinden peygamber göndermiş; gençlerden başka kimseye bilgelik vermemiştir. Çocukluğunda yanlış görüş ve kötü alışkanlıklar edinen, vahşi tabiatlı yaşlıları dönüştürmek, vakit kaybından başka bir şey değildir. Onları ıslaha çalışmak beyhudedir. İçi geçmiş, beyni küflenmiş/sulanmış yaşlılarla uğraşmak yerine; ter-ü taze, pir-u pak gençleri seçmek zorunluluğu vardır.

İster üye, isterse propagandacı olarak kullanalım, her durumda, iyi gençleri, onurlu insanları, entelektüelleri, kendisini davaya adamış insanları gözümüze kestirmemiz lazımdır. Öyle ki, bunlar, sağlıklı bir bedene, arınmış bir ruha, bilinçli bir beyne sa-

---

167 **Henry Corbin**, age., s. 140.

hip olarak başkalarından kopabilsinler; kötü alışkanlıklardan uzak durmayı becerebilsinler. Bilgili, bilimle işe başlamış olan; ama, yanlış görüşlere kapılmayan, tutkudan uzak ve Kelamcıları (İslam'ın teoloji felsefecileri) terk etmiş; herhangi bir doktrinin bağnaz yandaşı olmayan, bizim ilmimizi, sırrımızı ve bilgeliğimizi algılamaya elverişli kimselere önem verip, örgütleyelim. Özetle, cahil cühela takımıyla işimiz yoktur bizim..."[168]

Hareketin örgütlenme şeması ise; 1) Önder; 2) İmam'ın izleyicileri ya da kadrolar; 3) taraftar ve sempatizan kitlesi olarak önümüze çıkmaktadır.[169]

Propaganda ve Değişim Aileden Başlar!

İhvan-ı Safa, gençlerin değişimine önem verip, yaşlıları ihmal etmekle birlikte; zaman zaman kendisiyle çelişen uygulamalar içine de girmektedir. Sözgelimi, **"İnsanın doğası değişime uygundur; herkes, bir başkasını ıslah edip dönüştürebilir"** deniliyor ya da "Propagandamız; matematik bilgisine sahip, metafiziği seven, politikayla haşır neşir olmuş yaşlıları da hedeflemelidir. Ancak, **bağnaz doktrin yandaşlarıyla çelişik görüş sahipleri** bunun dışında tutulmalıdır" şeklinde uyarıda bulunuluyor.[170]

"Propaganda nasıl olmalı ve nereden başlamalı?" sorusuna *Risaleler*'de verilen cevaplar şaşırtıcıdır:

"Her propagandacı, kendi **ailesine** propaganda yapıp değiştirmekle işe başlayıp, onu **devrimci** (isyankâr) kılmalı. Eğer, bir propagandacı kendi ailesini, eşini, çocuklarını ikna edemeyip kendisi ve yoldaşlarıyla çelişkiye düşüyorsa; böyle bir propagandacının ne hayatı, ne dostu, ne yaranı, ne yoldaşı, ne bilimi, ne de eylemi vardır.

---

168 **Marquet**, age., s. 164.

169 Age., s. 157.

170 Age., s. 160-165.

Propaganda, kuşdili kullanma tarzıyla olabildiği gibi, hikâyeler anlatılıp kıssadan hisse çıkarma yöntemine de dayanmalıdır. Sözlü ya da yazılı, propagandanın hedef kitlesi çok geniş olmalıdır. Cami cemaatine, eş-dost çevresine, halka sohbetlerine, tarikat-tasavvuf ehline, ilim irfan sahiplerine, dost meclislerine, yerel yöneticilere, görüşümüze sempati besleyen bölge çapındaki yönetici ve memurlara, Şia yandaşlarına, komutanlara, kadılara, vezirlere ve sultanlara yönelen değişik propaganda yolları denenebilir..."[171]

İhvan-ı Safa mensubu **ilim-irfan ve din ehline** gönderilen yönergelerden birine göz atalım: "Hükümdarın yerel yöneticileri veya memurlarının yanı başına kadar sokulabilmeli; içinden çıkamadığı konularda 'naçizane teklifler'de bulunmalısın. Zaman zaman *Risaleler*'de zikredilen Hint masallarını anlatarak, söz konusu yetkilinin ufkunu açmalısın. Öyle ki; aslında bizden çıkan görüş ve öneriyi, sanki hükümdarın veya vezirin ya da yerel yetkilinin öz fikriymiş gibi ona sunabilmelisin!.."[172]

Bir yönerge daha: "Yerel yetkili ve yöneticilerden biri bizim sempatizanımızsa eğer, ona dolaylı dolaysız her türlü yardım yapılmalı; üst kademelere yükselmesi, önder davranış ve tutumlarıyla halkın gözünde itibar kazanması için var gücümüzle çalışmalıyız. Zira o, gelecekteki yönetim modelimizin ilk uygulamalarını hayata geçirmek üzeredir."[173]

Propagandacıda aranan temel iki özellikten biri **"akıllı, zeki ve bilinçli"**; diğeriyse **"sokulgan ve girişken"** olmasıdır.[174]

Yemekteki Tuz Gibi Halkla Kaynaş!

Propagandacıya öğütler diye adlandırılabilecek bölümlerde şu ibareleri okumak mümkün:

---

171 Agc., s. 158-165.

172 Age., s. 172.

173 Age.

174 Age., s. 165

"Her tabaka, sınıf ve kesimden insanla temas kur! Sabırlı ol! İnsanlara sevgi ve tatlılıkla yaklaş! Onlarla **'yemekteki tuz gibi'** kaynaş! Akıllı bir lokman-ı hekim gibi davran; hastaları iyileştir! Kalbinde acıma duygusu olsun; körlere ve cüzzamlılara özen göster! İyi bir mürşid ol irşad eyle; iyi bir mürid ol talep eyle! (Kitlenin hem öğrencisi hem de öğretmeni olmak anlamında-FB.) Şaşkınlara, yolunu izini kaybedenlere kılavuzluk et! Propaganda yaparken insanların toplumsal konumlarını göz önünde bulundur! Cepheden saldırma, usulca yaklaş ki; diyalog halinde olduğun kişi, seninle tartışırken bile kendini meselenin içinde faal bir unsurmuş gibi hissedebilsin.

Sözgelimi bir bölgenin hatırı sayılır bir din bilginini tartışma ortamına sokabilmek için tatlılıkla şöyle bir soru sorulabilir: 'Muhterem Şeyh hazretleri, lütfedip kıymetli fikirleriyle bizi aydınlatabilirler mi? Zira ruh, nefis, cevher üzerinde saatlerce tartıştık ama bir neticeye varamadık, sen ne dersin?'

Propaganda dilini, sık sık geçmiş zaman hikâyeleri, bilginlerin sözleri, şairlerin deyişleri ve mısraları, filozofların çıkarsamalarıyla süsleme yoluna git! Çeşitli sorularla ortalığı kızıştırıp, insanların farklı düşünmelerini sağla! Mesela, 'Neden incir yaprağı büyüktür de yoncanınki küçüktür? Gerçek nedir?' diye sorulabilir...

Kişilerle tek tek ilgilen! Bir dost meclisinde bile olsan, bireysel ilişki kurmaya bak! Yalnız başınıza kaldığınızda ve ilgilendiğiniz kişi eşref saatinde olduğunda, (Gizli) İmam'ın mahsus selamlarını ilet ve 'bir kardeş nasihati' vererek ayrıl! Bizim samimi kardeşlik projemiz hakkında ona bilgi ver! Öyle bir izlenim doğmuş olsun ki, o kişi, bizim kardeşliğimize, dostluğumuza, sevgi ve muhabbetimize ihtiyaç duyduğunu hissedebilsin...

Yaklaştığın dostları denemeden geçir! Tıpkı gelecekteki eşini, aldığın madeni parayı, ekeceğin toprağı denediğin gibi davran! Bundan sonra seçme sırası gelir ki, en ciddi şey budur. İnsanlar din, dil, ahlak, yaşam tarzı, hayata bakış açısı, kavram ve öğretilerine göre değişiklik arz ederler. Bu yüzden, toplumsal önder konumundaki bir propagandacı olman sıfatıyla, **asla**

şiddet ve kaba kuvvete başvurma; diplomasi yap! **Kötülüğe kötülükle karşılık verme;** insanlara hoşgörüyle yaklaş! Aksi takdirde, insanları kendinden uzaklaştırırsın. Zira, insanlar, nihayetinde çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Bu yüzden, barışçıl davranmak; hem bizim, hem de onlar için en hayırlı yoldur."[175]

"Her sınıfa ve kesime hitap et; ama ille de **yoksulları, ayaktakımını, eşkıyaları, evsiz barksızları, egemenler tarafından elinden malı mülkü alınmış kimseleri yanına çekmeye bak!** Bunu yapabilmek için, hakir bir kulübeye bir çul atıp, orada beklemen yeter! Çünkü, böylece bu kulübe, onların uğrak yeri ve senin örgütlenme merkezin haline gelir."[176]

Bir propagandacı nasıl başarılı olur?

Risaleler'de bu sorunun da örnek yanıtları sunulmuş: "Bir doktorun hastaya yaklaşımına benzer tutum takın! Bir yöre düşün ki, sen orda doktor veya lokmanı hekimsin. İnsanlar, bilinmez bir hastalığa yakalanmış ve bunun farkında değiller ya da hastalıklarını önemsemiyorlar. Onları nasıl tedavi edersin? Eğer hastalıklarını onların yüzlerine sert biçimde vurursan, başlarına kakarsan; onların seni dinlemeyeceği veya hastalıklarını kabul etmeyecekleri açıktır. Bunun nedeni anlayışsızlık, seni hor görme veya düşmanlık olabilir. Burada bir doktorun başvuracağı hileye başvurmalısın! Örneğin, sapasağlam bir insan bulmalı; ona bir damla ilaç içirmelisin. Adam kendini rahat, güvenli, canlanmış, hafif, dinlenmiş ve moral açıdan güçlenmiş hissedecektir. Sonuçta, sana teşekkür etmeye gelecek, senin verdiğin ilaçtan bir daha isteyecektir. İşte o sırada, taşı gediğine koyacaksın: 'Bak, seni iyileştirdim. Peki, diğer kardeşleri de iyileştirmeme yardım eder misin?' Derken, o adam, yanına birini katarak tedavi için sana gelecektir. Bunu ikincisi, üçüncüsü, dördüncüsü izleyecektir... Artık ünün yayılmış, itibarın yükselmiştir. İnsanları tedavi ettiğin gibi, hasta toplumu da iyileştirmeyi

---

175 Age., s. 172-177-224-252.

176 Age., s. 229-230.

öngören **dava**'nın propagandasına başlayabilirsin. Zira, sözüne itibar edenlerin sayısı artmıştır..."[177]

Sözü edilmişken belirtelim: Doktor-hasta taktiğinin, İhvan-ı Safa akımının çağdaşı Karmati hareketinin ortaya çıkmasında çok önemli rolü olmuştur. **Hüseyin Ehvazi** adlı İsmaili dai, Karmati devrimini ilk ateşleyen **Hamdan bin Eş'as**'a bu yöntemle yaklaşıp, *"Filanca köylü hastadır, onu tedavi etmeye gidiyorum"* diyerek ilk diyalogu başlatmıştır.

Takımyıldızı Örgütlenmesi ve Ketumiyet

Risaleler, yeraltı faaliyetlerinin gizemli anahtarını da verir: **El Kitman** (ketumiyet: ağzı sıkılık). Bununla beraber, **"ketumiyet ve gizlilik"** kuralı, halkın tepkisinden veya Abbasi zalimlerinden korkudan değil, tanrının bahşettiği yeteneği dışa vurmama ilkesinden ileri gelmektedir.[178]

Tek başına bu da, başarı için yeterli olmamaktadır. Sıkı bir örgütlenmeye gereksinim vardır. O nasıl olacaktır?

Buradaki **anahtar sayı** 12'dir. Zodyak takımyıldızından esinlenerek oluşturulan örgütsel şemanın ekseni, aynı zamanda kutsal ve yüce bir yapıdır.

12 sayısı, sadece 2, 3, 4 ve 6'nın çoğaltılmış hali olmayıp Zodyak takımyıldızının da etkisi altındadır ve ondan işaret alır. Mesela, 12 İmamın 12 nakibi bulunur.

İkinci anahtar sayı, **"Dörtler/Kırklar"** teması üzerine kurulmuş olup, dört rakamının katsayılarından ibarettir.

"Ruhani Şehrin Dört Mistik Derecesi" esastır: Önce İmam, ondan sonra gelen 4 Abdal, ona bağlı 40'lar, 400'ler, 4000'ler... Bunlar; eylem, huy/mizaç ve davranışlarıyla semadaki meleklere benzerler. Büyük bir hiyerarşi ve gizlilik içinde propagandalarını sürdürmek için dört bir yana dağılırlar. 12 **Hüccet**'ten her biri, kendi **Cezire**(faaliyet ve propaganda bölgesi)'sinden sorumludur.

---

177 Age., s. 168.

178 Age., s. 171-222.

Propaganda gruplarının gelişigüzel olması da düşünülemez. Onları toplumsal, sınıfsal kategorilere ayırmak gerekir.

Teorik olmaktan çok, hayatın pratiklerinden ders alan İhvan-ı Safa hareketi, profesyonel kadroların (Dai) yanı sıra aşağıdaki toplumsal kümelere mensup gönüllü gruplardan oluşur:

* Hükümdar, prens, vezir, vali ve bölge komutanlarının çocukları.
* Sarraf, satıcı, tüccar, komisyoncu ve çiftçi çocukları.
* Düşünür, bilge, okumuş, yargıç ve din adamlarının çocukları.
* Zanaatkâr, küçük esnaf ve sendikacı (lonca piri) çocukları.

Bu kümelerin başına, *"İhvan-ı Safa mensubu kardeşlerden"* birinin getirilmesi şarttır. İmam, dörder kişilik grupları yönetmek üzere o sorumluyu seçmeliydi ki, üst seviyede propaganda faaliyeti gerçekleşebilsin.

"Propaganda gruplarıyla sorumluları, **kendilerini kutsal davaya adamak ve gizli bir politik parti mensubu gibi çalışmak** durumundadır. Kurulacak dernek, lonca ve sendikalar da bu amaca hizmet etmeli; böyle bir yapılanma içine girmelidir. Sorumlu kişi, propagandacıları eğitmek, bilinçlendirmek ve üst seviyeye çıkartmakla görevlidir. Buradaki eğitim programı, birbirinden ayrılmayan bilimsel ve dinsel bilgilerin verilmesini ihtiva eder..."[179]

Propagandacıların eğitimi ile toplantıları da gezegenler sistemine uygun biçimde ve aşamalı olarak gerçekleştirilir. Kadrolara iyi konuşma, nutuk atma teknikleri öğretilir. Genel eğitim toplantıları üç aşamalıdır. İlk oturumda öğrenciler sadece dinler. İkincisinde yavaş yavaş soru sorarlar. Üçüncüsünde, öğretmenlerinin gözetiminde tartışma ve gösteri faslı başlar.

Dört çeşit ders okutulur: Psikoloji, felsefe, tabiat bilgisi/anatomi ve tanrısal bilgi (vahiy). Mantık dersleri de öğrencilerin derece ve kapasitelerine göre ayarlanır.

Özel meclisler, sadece hareket mensuplarının katılacağı gizli toplantılardır. Burada, hareketin kendine özgü bilimi ve esrarı öğretilir.[180]

---

[179] Age., s. 159-171.

[180] Age., s. 213-217.

Örgütlü toplum olmanın hikmeti, arı masallarıyla açıklanır: "Biz arılar küçücük hayvanlarız. Çalışkanız, ama bu yetmez. (Büyük ve düşman) komşularımız bizi yakalarlarsa canımıza okurlar. O halde, birleşmeliyiz. Bizi avlamaya kalkan olursa, duruma göre; kâh dağa çıkar, kâh bayıra ineriz; kâh ormana sığınır, kâh mağarada gizleniriz..."[181]

Benzer bir örgütlenme ve propaganda tarzının İhvan-ı Safa ile aynı zaman diliminde ortaya çıkan **Karmatiler** tarafından da hayata geçirildiğini biraz ileride göreceğiz.

Fazilet Toplumu Projesi

"Ehl-ü Hayr"m yani iyi insanlar topluluğunun kuracağı **"Fazilet Şehri"**, *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nin birkaç yerinde zikredilmektedir.[182] İhvan-ı Safa hareketi, en güçlü mesajını, **Saf/Arınmış kardeşlik** ve **fazilet şehri** kavramlarıyla verir.[183]

Risaleler'de bu kavramlar şöyle ifade edilir: "Mehdi'miz zuhur ve huruç eylediğinde, kıyam günümüz geldiğinde, güneşimiz doğduğunda, esrarımız açıklandığında, insanlarımız (gizlendikleri) mağaralardan çıktığında, yepyeni bir şehir kurmalıyız ki, cemaatimiz orada toplanabilsin. Ayrı düşenlerimiz birbirine kavuşabilsin. Ortak evimiz kurulabilsin ve kararımızı kendimiz verebilelim..."[184]

Bu sözler hem bir ihtilal çağrısı, hem de doğrudan demokrasi temelinde fazilet toplumunu kurmanın işaretidir, müjdesidir.

"Yolunu kaybetmiş bir topluma, zalim bir zümreye, mekruh bir çeteye ve sapkın din âlimlerine karşı"[185] alternatif olabilecek **Fazilet Toplumu** modeli nedir, nasıldır?

---

181 Age., s. 223.

182 Age., s. 38.

183 Age., s. 167-191.

184 *Risalet-ül Camia*, c. 2, s. 371'den aktaran **Tamir**, age., s. 37.

185 **Tamir**, age., s. 46.

Risalelerde şöyle denilmektedir:

"Tüm yaratıklar, kopmaz bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Biri olmaksızın, diğeri olamaz. Hayattan soyutlanmış bir insan, hakirdir. İster şehirli, isterse köylü olsun; insanlar, işbölümü sayesinde ihtiyaçlarını karşılamak üzere imece yolunu seçerler. Herkes, bu işbirliği ve işbölümü sayesinde kendi alanında uzmanlaşır: Zanaat, ticaret, bilim ve eğitim, yönetim, genel hizmetler gibi faaliyet alanları doğar. Yine bu işbölümü ve işbirliği sayesinde; **Herkese, işine ve mesleğine göre ücret ödenir.**

Bu şehirde, bütün bedenler ve ruhlar birdir. Sanki yekvücut olmuştur insanlar. Daha doğrusu; bedenler ayrı, fakat ruhlar birdir. Tüm düşmanları ve şeytan yandaşlarını *(Abbasiler-FB)* alt eden bu ruh birliğidir.

Böyle bir komünal toplumun amacı, **Fazilet Şehri**'ni kurmaktır. **'Yekvücut olmuş toplumun sarsılmaz harcı nedir?'** diye sorulduğunda; **'Bedeni ayrı ruhu bir iki kişidir'** cevabı verilir. Onları birleştiren harç, **ortak dava** ve sürekli sağduyudur. Harcı ve çimentosu ise sevgidir, muhabbettir. Nasıl bir muhabbet olduğu önemli değildir. Sevgi ve muhabbeti öldüren dört kötülük vardır... Esasen muhabbet, kardeşlerimizin özüne yabancı değildir. Çünkü **biz, aynı rahimden gelmiş insanlar olarak, aynı ruhu taşıyoruz.**

Fazilet Şehri insanları, faziletli kardeşlerden oluşur. Bunlar arasında dostlar, şerefliler, bahadırlar, iyiler ve bilginler de vardır. Birbirlerini sever, öğütleşir, yardımlaşırlar. Her biri, diğerinin iyiliği için çalışır; dostluk karşılıklıdır. Yürekleri tek atar; bir başkasının yaşaması için gayret ederler. Biri, diğerinin doğal mirasçısıdır; onun bıraktığı yerden devam eder. İlişkileri gizli ve açık sadakat üzerine kuruludur; arınmış bir kardeşlik duygusu taşırlar. Bilinçli bir işbirliği ve yardımlaşma içindedirler. Sözleşip ahitleşirler *(Aqd-ül Misaq: prendre l'engagement)* ki, işler tamamlansın; yapılanda kusur olmasın. **Tek kişi, tek beden ve tek ruh halinde, her şart altında ve her işte,** ara vermeksizin yardımlaşırlar."[186]

---

186 **Marquet**, age., s. 189-193.

Fazilet şehri, gerçekte İhvan-ı Safa hareketinin esinlendiği İsmaililiğin kurmayı öngördüğü **Fazilet Toplumu** projesinden başka bir şey değildir. Bu ütopya, geleceğe yönelik olmasına rağmen, aynı zamanda geçmişe dönük bir bilim kurgudur. Zira, anlatılan öğelere bakıldığında, İslam öncesi Arap toplumu ile MS 6. yüzyıldaki İrani Mazdek toplumunun yaşadığı **ilkel komün** modeli esasına dayandığı; aslında **"Kandaş kabile toplum sistemi"**nin yeniden hayata geçirildiği görülecektir.

Noktalarken bir şeyin altını çizelim: *İhvan-ı Safa*, fikir yönü ağır basan bir harekettir. Zamandaşı **Karmati** hareketi ise, eylemci ve pratik yanıyla tanınır. Birincisinin teorik önermeleri, ikincisi tarafından hayata geçirilmiştir.

O halde, **Karmatileri** incelemenin tam zamanıdır.

İSLAM KOMÜNCÜLERİ / KARMATİLER

A) Karmatilerin Ortaya Çıkışı

"Karmatiler diye bir kavim çıktı. Bâtıni fırkalardan (mezhep/siyasi parti/hareketten) olup kâfirlerin yolunu tuttu: **Şeriat'ı iptal etti**. Ardından kendi görüşlerini, mezhep ve ilimlerini dayandırdığı bir temel oluşturup **Karmatiler** adını aldı. Kâfirlik gayesiyle hareket ettiklerinden, **Zerdüşt** ve **Mazdek** gibi gâvurların görüşlerini benimsediler. Şeriatça haram edilen şeyleri helal kıldılar. Ne kadar Manici, Mecusi ve tanrıtanımaz kimse varsa etraflarına toplayıp, ileri düzeydeki filozofların dinlerini benimsediler. Görüşlerini billurlaştırıp; gelmiş geçmiş bütün peygamberleri yalancı, kandırıkçı ilan ettiler. **Hz. Muhammed** için, 'Aptal Araplar arasından çıkan gözü açık biriydi; halkı kandırıp malların mülklerini ellerinden almıştı. Bu belayı (İslamiyeti) da başımıza o sardı' dediler..."[187]

"Lahsa'daki Karmatilerle Bâtınileri görmüyor musun? Galip geldiklerinde peygamberlere küfrettiler, Şeriat'ı iptal ettiler, Müslümanları yok ettiler. Diğer din kitaplarından, Tevrat ile İncil'den medet umdular..."[188]

---

187 **Abdurrahman İbn-ül Cevzi**, *el Muntazam fi Tarih-il Muluk ve'l Umem*, c. 5, Karmatiler bölümü.

188 **Abdülcabbar el Hemezani**, *Tespit Delail Nubuvvet-i Seyyidine Muhammed.*

"Karmati elebaşılarından **Ali İbn Fadl**, (Yemen'deki) Müzeyhira bölgesindeki durumunu sağlamlaştırınca gerçek niyetini ortaya koydu: O Allah'ın belası **Mecusi** (Mazdek) dinine mensup olduğunu gösterdi. (İslam) Şeriatı'nı iptal etti. Dini haramları helal eyledi. Günahları sevaptan saydı. Nikâhı ortadan kaldırdı. Her şeyi ortak kıldı: **Buna kadınlar da dâhildi...**"[189]

Alıntılardan *ilki*, Hanbeli mezhebi mensubu ünlü tarihçi ve din âlimi **İbn-ül Cevzi**'ye; *ikincisi*, İslam'daki ilk akılcı akım olarak bilinen Mutezile'nin tanınmış şahsiyetlerinden ve ideologlarından Kadılar Kadısı **Abdülcabbar el Hemezani**'ye; *üçüncüsü* ise, Yemen'deki Zeydiyye mezhebinin önde gelen isimlerinden **Hadi İle'l Hakk** adlı siyasi önderin biyografisini ve cenk hatıralarını anlatan meçhul birine aittir. Hemen belirtelim, bu sonuncusu, eski eserleri ihtiva eden İstanbul'daki bir kütüphanenin tozlu rafları arasında keşfedilmeyi beklemektedir. Zira, bilinebildiği kadarıyla, Karmatiler hakkında yazılmış en eski eserdir.

10. yüzyılın başlarından itibaren tarih sahnesine çıkan Karmatilere ilişkin haber ve havadisleri kaleme alan Ortaçağ eserlerinin sayısı 20'ye yaklaşır. Bunlardan 15'i şimdiye kadar bulunup, ortaya çıkarıldı. Ünlü tarihçiler arasında **Taberi, İbn-ül Esir, İbn-ül Cevzi, el Bağdadi, Gazali, İbn Haldun, Nevbahti, el Kummi** gibi Sünni ve Şii isimlere rastlamak mümkün.

Şii mezhebinden son ikisini belli oranda dışarıda tutarsak, tarihçilerin tümü Karmatilerden bahsederken, yukarıda örneklerini verdiğimiz ortak dili kullanmaya özen gösterdiler. Hepsinde, birbirinden kopya edilircesine kullanılan kalıplaşmış ifadelere rastlamak mümkün; o da şudur: "Karmati denen topluluk, her şeyden önce Bâtıni bir harekettir. İslam'a düşmandır; Şeriat'ı ortadan kaldırmıştır. Aralarında Muhammed olmak üzere, bütün peygamberleri yalancı olmakla suçlamıştır. Haramlar helal sayılmış; nikâh feshedilmiş, kadın ortak mal ilan edilmiştir. Bunlar kâfir bir millettir."

---

189 **Siyret-ül Hadi il'el Hakk:** *Yahya bin el Hüseyin Aleyhi Sellam* (Yemen Zeydilerinin Tarihi).

Peki, kimdir İslam tarihinde bunca şimşekleri üzerine çeken **Karmatiler**; neyin nesidir bunlar?

Hamdan bin el Eş'as Irak'ın Kûfe bölgesindendi. Büyük toprak ağalarının topraklarında çalışırdı. **Bir inek, bir eşek ve hakir bir kulübesinden başkaca mülkü yoktu.** Allah'ın sıcağında angarya usulü gün boyu çalıştığı ağa toprağından evine yorgun argın dönerken, yolda rastladığı bir tanrı misafiriyle sohbetinde işin sırrına erdi. Meğer, bu meçhul misafir, gerçekte İsmaili mensubu bir **Dai** (propagandacı-örgütleyici) imiş. Derken, bizim sıradan köylü Hamdan bilinçlendi, doğruluğuna inandı; küçük dünyasından sıyrıldı, bencilliğini yendi, meselenin özünü kavradı; dünyayı değiştirmek üzere harekete geçti. Abbasi-İslam rejimini yıkmak üzere devrim ateşini yaktı. O zamana kadarki mevcut dengelerle kavramları bozdu. Şeriat'ı iptal etti. Bâtıni öğretilerin kurallarını yaygınlaştırdı. Büyük başarılar kazandı. Zaferden zafere koştu.[190] Kısa zamanda Irak, Bahreyn, Suriye, Horasan, Mısır, Yemen ve Afrika'da yüzbinlerce yandaş edindi. Abbasi saltanatını sarstı; halifelerin korkulu rüyası haline geldi.

Sıra, özlenen toplumu kurmaya gelmişti. Onu da gerçekleştirdi Allah'ın bu saf köylüsü! Despot, zalim, sömürücü, angaryacı feodal İslam sistemi yerine cumhuriyet modelini kurdu. Özel mülkiyeti feshetti; ortak mülkiyetçiliğe geçti. Aşamalı biçimde değil, sıçrama yoluyla komünal bir sistem kurdu. Orada herkes özgür, herkes eşitti. Kim ne kazandıysa ortaya koyuyor; büyük-küçük, kadın-erkek arasında üleştiriliyordu. Her şey ortaktı; yârin dudağı bile...

Sözün özü, dini söylemle dile getirilen bu komünal toplumun sloganı şuydu: "Madem mülk bireyin değil Allah'ın; biz de O'nun kullarıyız. **O zaman neden mülkiyeti sahiplenip özelleştirelim ki?** Tersine, Allah'ın nimetlerinden herkes eşit ölçüde yararlansın. Kadın ve erkekler de Allah nimetidir. O halde, onlardan da isteyen, istediğiyle birlikte olsun. Zira, **adalet ve eşitlik**, dinin ta kendisidir..."

---

190 **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve Hareket-ül Qarmatiyye fi'l Tarih*, s. 13.

Ebu Şakir Denen Büyücü!..

Tüm bu anlatılanlar, Karmatilerin ortaya çıkışını anlamaya yetmez. Başka kaynaklara da başvurmak gerekir. **Nuveyri**'den konuyla ilgili bir örnek vererek işe başlayalım:

"Abu Muhammed Abdülaziz b. Şeddad b. el Emir Temim b. Badis, *'el Cemiu ve'l Beyan fi Ahbar-il Mağrib ve'l Keyravan'* adlı kitabında, Karmatilerin başlangıcını şöyle yazar: 'Bu (harekete) öncülük eden ilk kişi **Ebu Şakir Meymun bin Deysan bin Said el Gâdaban**'dır. Bu zat, Ebu'l Hattab Muhammed bin Ebu Zeyneb el Esedi'nin (daha önce gördüğümüz Hattabiyye fırkasının kurucusu) dostlarındandı. **Ebu Şakir**'e göre, ibadetlerdeki her şey Bâtınidir. Aslında ibadetleri yerine getirmek, eziyetten başka bir şey değildir. Bu yüzden **Allah, kullarına namaz, zekât, oruç ve hac gibi şeyleri farz kılmamıştır.** Dince haram sayılan şeyler de aslında haram edilmiş değildir...

Başta Âdem olmak üzere, o zamana kadar gelmiş geçmiş peygamberlerin hepsi yalancıdır; tahta çıkıp oturmaktan başka gayeleri olmamıştır.

El Hattabiyye fırkasının bu (sapık) görüşleri, Abbasi devrinde gerek doğu, gerekse batıda en ücra köşelere kadar yayıldı. Fırka elebaşısı Ebu'l Hattab (Abbasi komutanlarınca) öldürülünce, yandaşları Horasan ve Hindistan'a gittiler.

Ebu Şakir denen bu adam, bazı dostlarıyla birlikte Beyt-ül Mukaddes'i (Mekke'deki Kâbe) ziyaret etti. Orada kocakarı ilaçları, büyücülük ve göz boyayıcılığa yarayan bazı hileler üzerinde çalıştılar. Sihir ve büyünün yanında, kimyacılık ile simyacılık, astroloji hakkında epey şey öğrendiler. Son derece dindar, namazında niyazında olan zahit, kanaatkâr insanlar olarak göründüler.

Ebu Şakir'in, **Abdullah el Keddah** adında bir oğlu oldu. Baba, öğrendiği her türlü sihir, büyü ve benzeri hileleri oğluna öğretti. Babasını izleyen oğlu, bu işlerde ustalaştı. Baba-oğul ile cemaati, Şii mezhebini benimsemiş gibi gözüktü; Ehl-i Beyt için

yas tutup ağıt yaktı. Her gün yeni bir yalan uydurup icat çıkardılar; aklı kıt olanları aldattılar.

Derken, Ebu Şakir ile oğlunun faaliyet gösterdikleri bir zamanda, devrin Şii ileri gelenlerinden **'Dendan'** lakabıyla bilinen **Muhammed bin Hüseyin bin Çahar Bextar** ortaya çıktı. İran'ın Kerh ve İsfahan bölgesinde yaşayan bu zat bilgili, görgülü, ferasetli, âlim, kendi konularında uzman biriydi. Araplardan nefret ederdi. Onları aşağılar, aleyhlerinde olabilecek her türlü kusuru toplayıp yazardı. Şii âlim, **Abdullah** (bin Meymun) **el Keddah**'ın adı ve marifetlerinden haberdar olmuştu. Onu ziyaret etmeye karar verdi.

Bu Abdullah, aynı zamanda tıpla uğraşır, cerrahlık yapardı. Bu mesleği, fi sebilullah yapar gibi gözükürdü.

Nihayet karşılaşıp sohbete başladıklarında, **Dendan** lakaplı Şii âlim, Abdullah'ın kendisiyle hemfikir olduğunu gördü. Abdullah, Şii din adamına Arapların kötülüklerini bir bir anlattı ve onlardan şikâyet edip, bunlarla nasıl baş edileceği yolundaki düşüncelerini açıkladı. Şii din adamının Abdullah'a hayranlığı daha da arttı. Ancak, **Dendan** lakaplı Şii, din meselelerini daha iyi biliyordu. Bu yüzden **Abdullah**'a şu öğüdü verdi:

'Şunu bilmelisin ki, Araplara ve İslam'a açıkça düşmanlık yaparak kimseyi kazanamazsın! Arap-İslam egemenliği diğer dinleri yıkıp Fars, Rum, Hind ve Türk hükümdarlarını boyunduruk altına aldı. **Babek isyanından şunu öğrendim ki, İslam'a doğrudan karşı çıkmak, başarıya götürmez. İslam'dan nefret ettiğini kimse bilmemeli!** O halde, Şii mezhebinden görünüp Ehl-i Beyt'i severmiş gibi yapacaksın! Ona ağıt yakıp, davasını güdüyormuşçasına davranacaksın! O zaman göreceksin ki, insanlar seni haklı bulacaklar. Sonra İslam'ın ne olduğunu Ehl-i Beyt'e yapılan zulümle özdeşleştirip, **'İşte İslam budur!'** demeye getireceksin! İnsanlar bu tür İslam'a küfrettiklerinde, zaten dolaylı biçimde dahi olsa, Kur'an ve Muhammed'e karşı da kâfirlik etmiş olurlar. İzleyen süreçte, Muhammed Şeriatı'nı iptal etmek mümkün olabilir. Çünkü, küfredilen İslam'dan çıkmış olanlar, farkında olmaksızın Şeriat dairesinden de saparlar.'

Bu öneriyi pek beğenen **Abdullah**, Dendan lakaplı Şii din adamını şu şekilde cevaplandırdı:

'Çok yandaşım ve adamım var. Onları, ülkenin her tarafına gönderiyorum. Senin söylediğin biçimde gayet dindar, namazında niyazında, ehli tasavvuf insanlar gibi davranıyorlar; Şiilikten bahsedip, esasında bizim istediğimiz yasaları Şeriat yerine geçirme yolunda propaganda yapıyorlar.'

Anlatılandan pek hoşnut olan **Dendan**, Abdullah'a 1000 altın dinar verdi. İkisi birlikte Basra, Kûfe, Ehvaz, Horasan, Selemiye (Suriye) köylerini gezdi.

Dendan ölünce, **Abdullah** Basra ve Kûfe'nin Sevad bölgesinde ortaya çıkıp, **dava**'sının esasını açıklamaya başladı. Sonra, Asker Mukerrem'e(Huzistan-İran) gitti; Sabat'ta (Huzistan) oturdu. Şiilik davasını güdüyormuş gibi yaptı. Çevresine yeterli kitleyi toplayınca, bu kez, asıl görüşlerini ortaya koydu: Şeriat'ın iptali, dinsizlik ve kadın ortaklığı isteniyordu. İnsanlar buna şiddetle karşı çıktı: Başta Şiiler olmak üzere, Mutezile ve benzeri görüştekiler, **Abdullah**'ın evine baskın düzenlediler. Ancak o, Basra'ya kaçmayı başardı. Yanında çok yakın dostlarından **Hüseyin el Ahvazi** vardı.

Abdullah, Basra'da Abu Talip sülalesinin **Akil** kolundan olduğunu ileri sürüp çevresine yeniden adam topladı. Askerler bundan haberdar olunca, yoldaşı Hüseyin el Ahvazi'yle birlikte Şam'a doğru kaçtı. Nihayet, oraya yakın Selemiye beldesinde karargâh kurup, gizlenmek suretiyle faaliyetlerini sürdürdü..."[191]

Anlaşılan, Fatımi devrinde yaşamış ve İmam **Buhari**'nin *Sahih* adlı hadisle ilgili eserini elle çoğaltıp dağıtan **Nuveyri**, Karmati hareketinin başlangıcını Sünni bir bakış açısıyla ele almış; o tarihte Abbasi propagandacılarla Sünni âlimlerin yaymaya çalıştıkları kötüleme/karalama kampanyasından bir hayli etkilenmiştir. Yine de onda, Karmati hareketinin tarihsel devamlılığı ve kökeni bakımından iki önemli ipucu yakalamaktayız:

---

191 **Şihabeddin el Nuveyri**, *Nihayet-ül Irb fi'l Funün-il Edeb*, Karmatiler bölümü, Kahire.

Bir: Karmatilik, İsmaili ve Bâtıni (yazıda adı geçen Ebu Şakir'in mensup olduğu el Hattabiyye fırkası gibi) hareketinin bir devamıdır.[192]

İki: Karmati hareketine fikirsel ilhamı veren kişi yine yukarıda anılan **Hüseyin el Ahvazi**'dir.

Meçhul Yolcu'nun Sırrı

Başka bir kaynaktan alıntılayarak, **Nuveyri**'nin bıraktığı yerden devam edelim:

"Karmatiler adıyla bilinen bu topluluğun ünü her tarafı kapladı; insanlar tarafından kötülendi. Hareket; hükümdar, sultan, prens ve valileri şaşkına çevirdi. Bedevi kabilelerle şehirlilerin itibarını sıfıra indirdi. Bu yüzden, onlardan söz etme zamanıdır. Ol rivayete göre; Karmati hareketinin baş tertipçisi Şii mezhebinden olan **Hüseyin Ehvazi** adıyla bilinen bir zattı. Asker Mukerrem'de otururken Basra'ya geçti, oradan Şam diyarındaki Selemiye'ye taşındı.

Ehvazi'nin propagandacı Dailerinden biri Irak'ı dolaşırken, Kûfe'nin Sevad bölgesine yolu düştü. Derken, yolda **Hamdan bin Eş'as** adlı köylüye rastladı. Köylünün boyu ve bacakları kısaydı; küçük aralıklarla adım atabiliyordu. Köylünün önünde bir öküzü vardı.

Selamlaşıp hoşbeş ettikten sonra, köylü Hamdan, meçhul yolcuya, 'Yorgunsan, öküze binebilirsin!' önerisinde bulundu. Ancak meçhul yolcu, **'Hayır, binmek için emir almadım!'** cevabını verdi. Köylü Hamdan şaşırdı: 'Sanki emir almaksızın bir şey yapmaz gibi görünüyorsun!' dedi. Yolcu evetledi. Hamdan meraklandı: **'Kimden ve niçin emir alırsın?'** diye sordu. Yolcu, cevapladı: 'Benim ve senin, dünya ve ahireti olan herkesin sahibinden!' dedi. Hamdan iyice şaşırdı: **'Ey muhterem, senin dediğin Allah'tan başkası olamaz!..'** deyince, yolcu, Hamdan'ı doğruladı.

---

192 Karmatilerin İsmailililkle bağlantısı, yerli yabancı araştırmacıların ortak görüşü halini aldı. Bunu kabul etmeyen birkaç kaynak ise tartışmalıdır.

Hamdan uzun uzun düşündü, işin içinden çıkamadı. Başka bir soru yöneltti: 'Gitmek istediğin köyden ne istiyorsun?' Yolcu cevapladı: **'Elimde Allah'ın keşfedilmemiş sırları ve hikmeti var.** Bununla, gideceğim köyün ahalisini tedavi edip iyileştirmek istiyorum. **Zira, öyle emir aldım.'** Hamdan artık dayanamadı: 'Ey muhterem, Allah aşkına, bu ilim irfandan, Allah'ın sır ve hikmetinden beni de haberdar et! Beni kurtar ki, Allah da seni kurtarmış olsun!..' Yolcu olmazlandı: **'Uygun değildir, çünkü senden söz ve bağlılık andı almış değilim!'** dedi.

Hamdan, yalvarmaya başladı...

Sohbet bu minval üzere devam ederken, nihayet bir kenara oturdular. Sorma sırası yolcudaydı: 'Adın nedir?' Hamdan, ismini söyledikten sonra yolcuya şu teklifi yaptı: **'Buyurun bize gidelim, orada sana çok sayıda eş-dost getiririm. Bağlılık andı alırsın.'** Yolcu, teklifi kabul etti; eve gittiler, halk çevresinde toplandı. Yolcu, halktan bağlılık andı aldıktan sonra **Mehdi**'den söz açtı, pek çok şeyden bahsetti.

Yolcu, artık köyün misafiri olmuştu. Gündüz gece namazında niyazındaydı. Kendini ilim irfan, din imam ve Allah yoluna adamıştı. Halk ona gıpta etti. Meçhul misafir, ibadetinden geriye kalan saatlerde, halka giyecek dikerdi. Karşılığında mütevazı bir ücret alır; kim ne verirse, onunla kıt kanaat geçinirdi. Köylülerin güvenini kazanınca, onların hurma bağlarına ve ürünlerine bakmaya başladı. Bu işte de çok başarılı oldu. Adı dillerde dolaştı.

Gerçek adının **el Hasan bin Ahmed bin el Hasan bin Behram** olduğu söylenir. **Ebu Ali** lakabıyla tanınır; bir rivayete göre de **Ebu Ahmed** diye çağrılırdı. Her durumda, **Hüseyin Ehvazi**, Kûfe'nin o köyünde ün yaptıktan sonra günün birinde vefat etti. Yerine, yolda rastlayıp onu köye getiren **Hamdan bin Eş'as** geçti..."[193]

Karmatilik hareketinin ilk oluşumu ve başlangıcı üç aşağı beş yukarı böyle hikâye edilir. Bazı eksiklikler, abartmalar, yanlışlık-

---

193 *Kitab-ül Muqaffiy-ül Kebir fi Teracim-i Ehl-i Mısır ve'l Vafidin Aleyhe.* Ayrıca, **İbn-ül Cevzi**'nin yukarıda anılan eseriyle, **Sabit bin Sennan ibn Qurat-il Sabiu el Harrani**'nin *"Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita"* kitabına bakılabilir.

lar yok sanılmasın. Hâlâ tartışılan bazı noktalar var, bizim de bunlara değinmemiz gerek.

Abdullah bin Keddah'ın soyundan başlayalım: Bu zatın aslında İran Huzistan bölgesindeki Asker Mukarrem kentinden **Abdullah bin Salim** adlı birinin oğlu olduğu; dedesinin de **"Zındıklık"**la suçlanarak Abbasi halifesi Mehdi tarafından öldürüldüğü söylenir. Dedesi, Benu Sehm kabilesinin Bahila kolunun yanında **mevali** (sığıntı-tutsak) imiş. Bir ara Basra'da ikâmet etmiş.[194]

Bu arada kaydedelim: Yukarıda adı geçen **Ebu Şakir**'in mensup olduğu Daysan ailesinin, esasında Hıristiyan tarikat önderlerinden ve Manicilik kurucusu Mani'nin üstadı sayılan Suriyeli **Bardesane**'nin müritlerinden olduğu söylenir. Gene, hareketin öncüsü bu Şakir Meymun bin Keddah'ın soyunun (günümüz Suriye İsmaililerinden araştırmacı Mustafa Galib'e göre) Fars kökenli **Selman-ı Farisi**'ye kadar uzandığı ya da Arap **Kureyş** kabilesinden olduğu (Suriyeli İsmaili yazar Arif Tamir'e göre) ileri sürülür. Aynı kişinin bizzat Gizli İmam olup, **Meymun** takma ismiyle dolaştığı (Doğubilimci Mamour'un iddiası) ya da **Gizli İmam** tarafından ilk **Başdai** ünvanıyla atandığı (Rus doğubilimci İvanov'un tezi) veya gizlilik ve zor şartlar altında çalışan Bâtıni hareketin, ele geçmemek amacıyla ilki **Vekil İmamlar** (el Eimet-ül Mustavdiun), ikincisi de **Gerçek İmamlar** (el Eimet-ül Mustaqırrun) olmak üzere çift lakaplar kullanarak faaliyet gösterdiği, dolayısıyla Başdai **Meymun**'un, Vekil İmam sıfatını taşıdığı (İngiliz doğubilimci Bernard Lewis'in görüşü) yolunda birbiriyle çelişen saptamalara rastlamak mümkün. Tartışılagelen ilk nokta budur.

İkincisi; Karmati hareketini örgütlemek için Kûfe'ye gönderilen dai'lerin organizasyonunu yapan merkezin; İran Huzistan'ındaki Asker Mukarrem-Ahvaz bölgesinde mi, yoksa Suriye/Hums'un Selemiye beldesinde mi bulunduğu; ilk örgütlenme emrinin hangi merkezden geldiği de hâlâ sonuca bağlanabilmiş

---

194 **M. J. De Goeje**, *Mémorie sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides*, s. 12-13, Leide, 1886.

değildir. Çünkü o tarihte Huzistan'da yıllar süren Zenci ayaklanmaları ve kargaşa vardı. At izi it izine karışmıştı.[195]

Kimin nereden geldiğini kanıtlayacak belgeler yok elimizde. Buna rağmen, **Meymun bin Keddah** ya da diğer adıyla **Bin Daysan**'ın mezarının Suriye Tedmur mıntıkası Selemiye beldesinde bulunması ve günümüz İsmaili mensuplarınca kutsanıp ziyaret edilmesi, merkezin Suriye'de bulunduğu yolundaki görüşü destekler niteliktedir. Ancak, Meymun bin Keddah'ın Asker Mukarrem bölgesinde öldüğü unutulmamalı. Bu durumda, hareketin merkezinin hem Selemiye, hem de Asker Mukarrem'de bulunduğu; zaman ve zemine göre birine ağırlık verildiği sonucuna varılabilir.

Burada bir parantez açalım: Bağnaz Sünni **Abdülkaahir el Bağdadi**'ye göre, **Bâtını-Karmati hareket**, Bağdat valisince hapsettirilen Meymun el Keddah ile Dendan lakaplı Muhammet bin el Hüseyin'in karar vermesinden sonra doğmuş; cezaevinden tahliye edilmeleriyle birlikte propagandası başlatılmış; ilk kez Dendan etrafında ortaya çıkmış; Kuzey Irak'taki Tuz bölgesi halkının icabetiyle somutlaşmış; Azerbaycan'daki Babek'in ayaklanma merkezlerinden el Beddeyn halkı ile el Cebel Kürtleri arasında rağbet bulmuştur.[196]

Üçüncü noktayı, Abdullah bin Keddah'la karşılaştığı söylenen **Dendan** lakaplı Şii din bilginine ayıralım. Bu zatın lakabı veya soyadının Dendan değil, **Zendan** olduğu ve Kerej prensi Abdülaziz İbn Ebu Dulaf'ın sekreterliğini yaptığı söylenir. İlk Arap karşıtı hareketin örgütleyicisi ve kurucusu sayılan kral ailesinden **Behram Gur**'un sülalesinden geldiği de rivayet edilir.[197]

Gelelim dördüncü noktaya: Hamdan adlı köylüyü, Huzistan'dan gönderildiği söylenen **Hüseyin Ehvazi**'nin mi, yoksa onun görevlendirdiği bir propagandacının mı örgütlediği kesin değildir. Bizce, Hüseyin Ehvazi, bizzat anılan köye gidip örgüt

---

195 Age., s. 19.

196 Bkz.: *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 219, TDV, Ankara.

197 Age., s. 15.

çalışmasında bulunan kişi olup, esasen Suriye'deki merkezden gönderilmiştir. Keza, Ehvazi'nin sanki anılan köyde öldüğü izlenimi veriliyor. Oysa, aşağıda **İbn-ül Cevzi**'nin açıklamalarında, Ehvazi'nin köyde yakalanıp, bir dama hapsedildiği kaydedilir. Ancak, Ehvazi'nin müridi olan kadın cariyelerden biri, nöbetçinin yastığının altındaki anahtarı çalıp, kapıyı açar. Ehvazi'yi dışarı çıkarttıktan sonra anahtarı yeniden nöbetçinin başucuna koyar. Uyanan nöbetçi, Ehvazi'nin sırra kadem bastığını anlar ama bir şey yapamaz. O zaman halk arasında şu söylenti dolaşmaya başlar: **"Ehvazi, Hz. İsa gibi semaya çıkarıldı."**[198]

Bunu açıklayan **İbn-ül Cevzi**, Ehvazi'nin neden gözaltına alındığına değinmez. Daha doğrusu, şunu demeye getirir: **"Ehvazi, sapık görüşlerini açıkladığı için bölge yetkililerine ihbar edilmiş, gözaltına alınıp dama kilitlenmiştir..."**

En bağnaz Sünni mezhebi Hanbelilik mensubu **İbn-ül Cevzi**, olaya sınıfsal açıdan bakmaktadır. Oysa, küçük bir ayrıntı her şeyi ele veriyor: **Ehvazi**, siyasal ve fikirsel sohbetler yapıyordu. Bu sohbetler, bir yandan kurtuluş yollarını gösterirken, aynı zamanda da zenginlere, toprak ağalarına karşı örgütlenip ayaklanmayı da içeriyordu. Toprak ağalarının geniş arazilerinde angarya usulü çalıştırılan köle ve yoksul köylüler, işi gücü bırakarak toplantılara katılıyordu. İşin gücün aksadığını ve kendilerine karşı propaganda yapıldığını gören zenginler, Ehvazi'yi gammazlayıp tutuklanmasını sağladılar.[199]

Son nokta: Karmati hareketinin örgütlenme tarihinin Hicri 255'te mi, 267-270'de mi, yoksa 287 yılında mı gerçekleştiği meselesi kesinlik kazanmış olmaktan uzaktır.[200]

Artık, **Karmati** adının nereden geldiğine bakabiliriz.

---

198 Age., s. 20; **İbn-ül Cevzi**, *el Qaramita*, s. 42-43, dördüncü baskı, 1977, Kahire.

199 Taberi'den aktaran **Taha el Veli**, *el Qaramita: Evvelu Hareketin İştirakiyetin fi'l İslam*, s. 45, Beyrut.

200 **De Goeje**, age., s. 16-19.

Karmati Adının Kökeni

İsmaili akımına bağlı, bâtını fikriyattan ve *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nden büyük oranda etkilenmiş Karmati hareketi, neden bu adı aldı?

İbn-ül Cevzi, harekete adını veren Karmati sözcüğünün nereden alındığına ilişkin en ayrıntılı bilgiyi veren tarihçidir. Konuyla ilgili yazdıklarına bakmamız gerekir.

"Bu (sapkın) topluluklar İsmailiyye, Bâtıniyye, Karmatiler, Hürremiler, Babekler, Muhammara, Sabiiyye ve Talimiyye olarak adlandırılır... Karmatiler olarak adlandırılmalarına ilişkin farklı rivayetler vardır:

Bir: Harcketi başlatan kişi **Muhammed el Varrak el Mukarmat** adlı Kûfeli biri olduğundan, ona nispetle böyle çağrılmıştır.

İki: Hareketin önderi Kûfe'nin Sevad bölgesinde yaşayan Nabatilerden olup, **Karmataviye** lakabını taşırdı. Onun lakabı, harekete verilmiş oldu.

Üç: Karmat adlı zat İmam Cafer oğlu İsmail'in hizmetçisiydi ve Karmatiler adına makalat (manifesto/bildirge) yazdığından, hareket bu unvanla tanındı.

Dört: Bazı İsmaili Dailer, **Kermiyye** lakabı taşıyan birinin evinde kaldılar. Onlar gittikten sonra, bu lakap telaffuz değişikliğine uğrayarak **"Karmati"** oluverdi.

Beş: Siyer Ehli'nc (Siret: Özyaşam tarihçileri) bakılırsa, bir (İsmaili) Daisi, Huzistan bölgesinde ortaya çıktı. Son derece zahit, dindar ve namazında niyazında biriydi. Örgü örüp, dikiş dikerek geçinirdi. İnsanlara yardım ederdi. Günün birinde Hamdan bin Eş'as adlı köylüye rastladı. Onu bilinçlendirip örgütledi. Gözaltına alınıp dostlarının yardımıyla kaçırıldıktan sonra Şam diyarına gitti. Bunu duyan halk, kilitli odadan firar eden kişinin **'Allah tarafından semaya çıkarıldığı'** yolunda bir hikâye uydurdu. Orada **Karmati** lakaplı birinin evine konuk oldu. Bu nedenle hareketin adı, **Kermite**'den **Karmati**'ye dönüştü.

Altı: İsmaili Dai'lerinden **Hamdan bin Eş'as**'a nispet edilerek harekete bu ad verilmiştir. Çünkü, Hamdan kısa boylu, kısa bacaklı ve küçük adımlarla yürüyen biriydi. Arapça'da böylelerine **Qarmat** denilir. Hareketi örgütleyip başlatan Hamdan olduğundan, sonradan **Eş'as** olan soyadı **el Karmat** ile yer değiştirdi. Yandaşlarına da **Karmati/Karmatiler** adı verildi."[201]

Doğrusu, **Karmati** deyimi, siyasal nedenlerle spekülasyonlara konu olacak çeşitliliktedir. Sözcüğün Arapça, Aramice ve Nabatice kökenli olduğuna ilişkin farklı görüşler var.

İşte bunlardan birkaçı:

* Karmat sözcüğü, ilk kez Zenci isyanını destekleyen bir grubu, **Karmatiyyun** ve **Nubyalıları** ifade etmek için kullanılmıştır.[202]

* Coğrafyacı **Makdisi**, Zencilerle Karmatiler arasında ilinti kurarak, onların Sudanlı olduğunu öne sürer.[203]

* Dilbilimcileri, **Karmatiyyun** (tekili Karmati) topluluğunun ayrı bir ırk olduğundan bahsederler.[204]

* Tarihçi **Taberi**, *"Hükümdarlar ve Milletler Tarihi"* adlı eserinde, "Kûfeli köylü Hamdan kan kırmızısı gözlere sahip olduğundan, kendisine **Kermite** lakabı verilmişti. Kermite, Nabati dilinde kırmızı gözlü anlamına gelir. Sonradan yumuşayan bu sözcük, **Karmati**'ye dönüşmüştür"[205] der.

* Rus doğubilimci **İvanof**, *"Ismaili Tradition Concerning the Rise of the Fatimids"* başlıklı kitabında şu tanımı yapar: **"Kar-**

---

201 **İbn-ül Cevzi**, *el Qaramita*, s. 26-48, dördüncü baskı, 1977, Kahire. Ayrıca bkz.: *El Muntazam fi Tarih-il Muluk ve'l Umem*; **Makrizi**. *İttiuaz-ül Hüncfa bi Ahbar-i Eimmet-il Fatımiyyin el Hulefa*. Belirtmek gerekir ki, **İbn-ül Cevzi**, Karmatiler hakkındaki bilgi ve tahlillerinin çoğunu, bağnaz Sünni âlimi İmam Gazali'den almıştır. Öte yandan, gerek İsmaili mensubu araştırmacı **Arif Tamir**, gerekse Karmatiler üzerine ilk çalışmalarıyla ünlenen doğubilimci **M.J. De Goeje**, *Mémoire sur les Carmathes du Bahrian et les Fatimides*, s. 191-192'de *Karmat* kelimesinin kısa boylu adam, kısacık adımlarla yürüyen kişi anlamına geldiğini ve bu vasıfların da Karmati lideri Hamdan'da bulunduğunu belirtirler.

202 **Taberi**, *Tarih*, c. 3, s. 1756-7.

203 **Şemseddin el Makdisi**, *Ahsen-ül Tekasim fi Maarifet-il Ekalim*, s. 242.

204 *Lisan-ül Arab*.

205 Alıntılayan **el Veli**. age., s. 27.

matite sözcüğü, güneydeki Irak halkı arasında pek yaygın olup, **'köylü-çiftçi'** anlamına gelir. Sonradan Arapçalaştırılan bu sözcük, **Karmat** biçiminde telaffuz edildi. Karmati hareketinin lideri Hamdan el Karmati adı da buradan kaynaklanmaktadır. Yani **köylü-çiftçi Hamdan**. O halde Karmatiler de **'Köylü-çiftçi hareketi'** olarak isimlendirilebilirler."[206]

* Piskopos **Butros bin Cebrail Yusuf Avvad** (daha çok Karmelli Peder Anastas olarak ünlüdür), *"Bülug-un Meram fi Şerh-i Misk-il Hitam fi Men Tevalla Mülk-il Yemen mın Mulukın ve İmamın"* adlı uzunca bir yazısında, "**Karmat/ Karmut** sözcüğünün Arami-Nabati asıllı olduğunu; sinsi, hilebaz, düzenbaz anlamına geldiğini" belirtir.[207]

* *"Hicri Dördüncü Yüzyılda İslam Uygarlığı"* yazarı, doğubilimci **Adam Meitz**'e göre; Karmat kelimesi, esasında Yunancadan gelme olup, harf (Grammata) demektir. Bunu ortaya çıkaran araştırmacı **Vollers**'in görüşünü destekleyen veriler, Hicri 4. yüzyılda Irak'ta yaşayan **Makkedin** dilinde bulunmaktadır.[208]

* Arap şairi **Ebu Duluf**, Karmat sözcüğünü **"Güzel hat yazan, güzel yazılı kimse"** anlamına bir kasidesinde kullanmış; bunu, *Sasani Kasidesi* adıyla üne kavuşturmuştur.[209]

* Türkiye'deki İslamcı çevrelerin hazırladığı ansiklopedi niteliğindeki bir eserde, Karmatilerin Arap olmadıklarını kanıtlamak için binbir dereden su getirilerek şu sözlere yer verilir: "Söz konusu halkın (Karmatilerin) Garama'dan yani eski Libya ticaret merkezinden olduğunu anlamak için fazla araştırmaya veya etimolojik açıklamalara girmeye ihtiyaç yoktur. Karmatilerin özellikle Libya Garama bölgesi ve Bahreyn'de herhangi bir isyana katılmaya hazır olan Zenci ayaklanması artığı kimseler oldukları açıkça görülmektedir."[210]

---

206 Age.

207 Age.

208 Age., s. 28.

209 Age., s. 29.

210 *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 3, s. 287.

Sanki Arap insanı, Şeriat rejimine karşı çıkamazmış gibi bilimsel olmayan bir yargıya varılmamız isteniyor burada. Zenci ayaklanması artıkları bile olsa, bu olgu, İslam rejiminin zorba ve sömürücü niteliğini değiştirmez. İleride göreceğimiz gibi, Karmatilere katılanlar arasında çok sayıda Afrikalı siyahlar olmakla beraber, ezici çoğunluğunu, yoksul Irak-Bahreyn-İran-Kürt köylüleri, Bedevi kabilelerinin en alttakileri, şehirlerdeki ayaktakımı ve baldırı çıplaklar oluşturuyordu. Olayı zencilere mal edip, güya **"Necip Arap soyunu"** bundan bağışık tutmak, gerçekte İslamcı çevrelerin nasıl gizli ırkçılık yaptıklarına iyi bir örnektir.

Sonuç: "Kısa boylu ve kısa bacaklı köylü önderi Hamdan bin Eş'as'ın **Karmat** lakabını almış olması, hareketin de böyle adlandırılmasına neden olmuştur" yolundaki görüş en fazla kabul görenidir.

Ancak bu adlandırma, genelde Sünni kaynaklı olup; Karmatileri hor gören ve karalamak isteyen Abbasi hanedanı ile İslam âlimlerinin resmi propagandasından etkilenmiştir. Azınlıkta kalmış olsa bile, Rus araştırmacı **İvanof**'un **"Köylü-çiftçi"** anlamına gelen **Karmat** sözcüğüne kazandırdığı anlam ile batılı iki doğubilimci **Vollers** ile **Meitz**'in **"Karmat sözcüğü, güzel yazı yazan ve hat işleyen demektir"** yolundaki açıklamaları, akla ve tarihsel sürece daha uygundur. Çünkü, Karmatilik hem özünde bir yoksul köylü hareketidir, hem de eğitim ve öğretime son derece önem vermektedir. Kanıtlarını, daha önce *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nde gördük.

Karmatiler, Sünni çevrelerin karalamak maksadıyla kendilerine taktıkları lakaplarla değil, şu isimle övünürlerdi: **"Allah Yandaşı Partizan Müminler ve Yeryüzündeki Islahatçılar** (devrimciler-FB)!"[211]

---

211 **El Veli**, age., s. 26. Suriyeli İsmaili mensubu araştırıcı **Arif Tamir** de aynı görüşü savunmaktadır. Bkz.: **El Veli**, age., s. 29.

B) Hareketin "A Takımı"

Siyasileştikten sonra **Karmat** lakabıyla tanınacak olan **Hamdan bin Eş'as**; son derece zeki (A. el Bağdadi gibilerine göre kötülükler dâhisi), becerikli, yetenekli, üretken, bilgi kaynakları zengin, insanları çabuk etkileyen, hareketli, dizginsiz denilecek kadar hırslı, karanlığı yırtmak için her bedeli ödemeye hazır; bilimsellik ve **Alevilik** (Alicilik) yandaşlığını kisve edinen, gerçekte ise (İslam'a aykırı) sapkın fikirlere sahip birisiydi.[212]

Hangi sıfatı taşırsa taşısın, daha önce portresini çizdiğimiz o Allah'ın basit ve saf köylüsü gitmiş; yerine bambaşka bir Hamdan gelmiştir. Kûfe, Sevad bölgesinin **"Başdaisi"** (propagandacısı) tayin edildikten sonra,[213] artık Karmati örgütlenmesinin tartışılmaz önderi durumundadır.[214]

Hamdan Karmati, üç kişiden oluşan bir ekip kurar. İlki, kayınbiraderi ve eniştesi **Abdan**'dır. Hareketin **"filozofu ve beyni"** olarak nitelendirilmiştir. Abdan, *el Belağat-ül Saba* adlı yedi ciltten oluşan bir eser yazıp; kurulması düşünülen komünal toplum modelini, yaratılmak istenen yeni insan tipinin hangi eğitim süreçlerinden geçirilmesi gerektiğini ve dünyaya bakış açılarını uzun uzun açıklamıştır.[215] Sünni tarihçiler, bu kitapların, aslında başkalarından çalıntı veya apartma olduğunu ileri sürerler.

Diğer kişi; hareketin **bir numaralı örgütleyicisi ve eylem adamı**, aynı zamanda Hamdan Karmati'den sonra hareketin ikinci önderi **Ebu Said el Hasan bin Behram el Cennabi**'dir. Komünal toplum projesini hayata geçiren en cesur Karmati lideri olduğu konusunda tarihçiler arasında görüş birliği vardır.[216]

---

212 **De Goeje**. age., s. 31.

213 Age., s. 18.

214 **İsmail el Mir Ali**, age., s. 112-113.

215 Age., s. 140. Ayrıca bkz.: **Orhan Hançerlioğlu**, *İslam İnançları Sözlüğü*, Karmatilik maddesi, 2. baskı, Remzi Kitabevi, 1994, ist.

216 Age., s. 177-187.

Üçüncü kişi ise, **İbn Zikreveyh bin Mihreveyh el Dendani** adlı örgütçü olup Hamdan Karmati'nin öğrencilerindendir. İran topraklarında hareketi yönetmek üzere görevlendirilmiştir.[217]

İşbölümüne bakarak, Karmatilerin üç bölgede örgütlendiğini söylemek mümkün:

Bir: Irak'taki Sevad-ul Kûfe denen verimli topraklar ve yoğun hurmalıkların bulunduğu bölgedir. Hareketin lideri **Hamdan Karmati** ile kayınbiraderi **Abdan** ve **Mihreveyh** ailesi bu bölgeden sorumludur. Bunlar, **Kuzey Karmatileri** olarak da adlandırılırlar.

İki: Dicle ve Fırat arasındaki Şattül Arab, Bahreyn ve Körfez bölgesi. Bu bölgedeki Karmatilerin sorumlusu **el Cennabi** ailesidir.

Üç: Basra güney kesimleriyle Katif çevresi. Buradan sorumlu kişiler ise, **Ebu Hatim el Borani** ve **Ebu-l Fevaris**'tir. Her ikisi de Karmati hareketinin en ünlü Dai'lerinden olup, sonuncusu Abbasi halifesi Mutazad'la tartışmak suretiyle tarihe geçmiştir.[218]

Hareket yaygınlaştıkça Horasan, Yemen, Mısır, Şam ve Afrika'daki kolları da doğacaktır. Bunu, yazının akışı içinde ve hareketin önderlerini tanıtırken aktaracağız.

Hamdan Karmati, ekibi arasında işbölümü yaptıktan sonra, Bağdat yakınlarındaki **Kelvaza** bölgesini mekân tuttu ki, Horasan ile Asker Mukarrem'de oturan *Sahibi* (Gizli İmam) arasında irtibat kurabilsin.[219]

Abdullah bin Meymun, bu arada, (Afganistan ile İran arasındaki) Talikan dağlarında yaşayan oğlu **Ali**'yi de, Hamdan ile kendi arasında bağlantı kurmakla görevlendirdi.[220]

---

217 **El Bağdadi**, age., s. 220.

218 **El Veli**, age., s. 55.

219 **De Goeje**, age., s. 31; **el Bağdadi**, age., s. 220-225.

220 **İ. el Mir Ali**, age., s. 128.

Hamdan'ın Cennet Lokması

Ortaçağ İslam tarihçisi **Makrizi**, Hamdan Karmati'nin hareketi örgütleme aşamalarını ayrıntılı biçimde hikâye eder. Onun oldukça nesnel anlatımına genişçe yer vermek gerekiyor.

"Hamdan, Kûfe'nin Sevad bölgesini mekân tutarak görüşlerini yaymaya başladı. Son derece zeki bir adamdı. Çağrısına uyanlar arasında Mihreveyh bin Zikreveyh el Selmani el Savani, Celendi el Razi, İkrime el Babili, İshak el Borani, Atıf el Neyli ve diğerleri bulunuyordu. En büyük Dai, Hamdan'ın kayınbiraderi **Abdan** idi. Son derece akıllı ve kurnazdı. Sevad bölgesinin (yoksul) halkı arasından sivrilmiş bir isimdi. Şii gözükür; din imanla uğraşır gibi yapardı. Abdan'ın izleyicileri arasında **Zikreveyh bin Mihreveyh** de vardı. Aklı başında, kavrayışlı bir gençti. Kûfe'nin bir köyünden gelmişti.

Örgüt adamı Abdan'ın Fırat nehri yakasındaki adamları el Hasan bin Eymen, el Borani, Velid ve Ebu'l Favaris olarak bilinirdi. Her Dai, işbölümüne göre bölgesinde dolaşır; ayda bir kez, Abdan'ın bulunduğu merkezde yapılan değerlendirme toplantılarına katılıp, bilgi sunardı.

Dailerin ulaşabildiği Arap kabile ve oymakları, Karmati'nin davetine icabet ettiler. Rabia kabilesine bağlı Beni Dabia bin İcl, Bekir bin Vail kabilesinden Beni Yuşker ile Rufai, Dabii, Beni Abbas, Zehl, Anze, Teymallah, Beni Saal, Beni Şeyban vs. Bunlar Kûfe nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturuyordu.

Hamdan Karmati, gücünün arttığını hissetti. Daha büyük oynamaya başladı. İlk elde, görüşünü benimseyen erkek-kadın-çocuklardan **'el Fıtra'** (fitre) adı altında birer dirhemlik (gümüş para) vergi (bağış-FB) topladı. Herkes, bunu severek verdi.

İkinci aşamada, **el Hicret** olarak bilinen birer dinarlık (altın para) kelle vergisi konuldu. Toplanan parayla yoksul ve işsizlere yardım ediliyor, sıkıntıdakilere arka çıkılıyordu.

Bunu, **el Bulğe** olarak adlandırılan ve kişi başına yedişer dinar düşen vergi izledi. Fındık büyüklüğünde bir tablet (hap) ya-

parak herkese dağıtıyordu. Buna, **Cennet Erbabı Lokması** (Taam-ül Ehl-il Cenne) adı verilmişti. Her Dai, bu lokmadan 100 adet alıp, örgütlediklerine dağıtarak karşılığında 700 dinar getirmek durumundaydı.

El Bulğe sistemi başarılı olunca, **Hums** diye bir vergi sistemi hayata geçirildi. Kadın-erkek herkes, kazandığının veya sahip olduğunun beşte birini ödemek durumundaydı. Erkek, ücretinin; kadın ördüğü örgünün beşte birini veriyordu. Sistem öyle benimsendi ki, yığınlar, giyecek ve eşyalarının beşte birini dahi vermeye başladı.

Nihayet, **el Ülfet** (muhabbet) sistemi için kampanya açıldı. Kim neyi varsa, getirip ortaya koyuyor; herkes ihtiyacına göre alıyor ya da yararlanıyordu. Kardeşin kardeşe hakkı geçmiyor, kimseye ayrıcalık tanınmıyordu. Köylük alanlarda, halkın seçtiği güvenilir bir adam bu iş için görevlendiriliyordu. Köylüler koyun, inek, mal, ürün, kümes hayvanları ve benzerlerini belli bir yerde topluyordu.

Açlar, bu ortak mallarla doyuruluyor; çıplaklar, ortak giyeceklerden giyiniyor; yoksullar, ortak hazineden para alarak ihtiyaçlarını gideriyor; çiftçiler, ortak ambarlardaki ürünleri ekip-biçiyor; esnaf-zanaatkâr, ortak eşyayı işyerinde kullanıyor veya sıkıntıda olan tacir de buradan aldığı para ya da mal ile ticaretini yapıyordu.

Böylece, kimse kimseye muhtaç olmuyor; fakir-zengin ayrımı sıfıra iniyor, kim hangi işte çalışırsa, var gücünü harcayabiliyordu. Çok üretip yeterince harcayanın toplumsal konumu (fazilet mertebesi) yükselmiş oluyordu... Bazı zamanlar **Ülfet** (muhabbet-dostluk) geceleri düzenleniyor, herkes, toplanıp ortakça eğleniyordu...

Bu aşamada, Allah'a ait mülkiyetin ortak olduğu, dolayısıyla özel kullanımının gerekmediği fikri işleniyordu. En sonunda, silahlanma zorunluluğu getirildi..."[221]

---

[221] **Makrizi**, *İttiaz-ul Hunefa bi Ahbar-il Eimmet-il Fatımiyyin el Hulefa*/Karmatiler bölümü; *Kitab-ul Muqaffa el Kebir fi Teracim-i Ehl-i Mısır ve'l Vafidin Aleyhe*/Karmatiler bölümü; **De Goeje**, age., s. 28-30; **İ. el Mir Ali**, age., s. 179-180.

Karmatilerin Lider Kadrosu

Karmati hareketinin tarihsel önderlerinin tam listesi ve bu listede bulunan şahsiyetlerin gerçek isimleriyle mi yoksa kod adlarıyla mı hareket ettikleri hâlâ tartışma konusudur. Lider kadroda, soyunu Ehl-i Beyt'ten İmam Cafer oğlu İsmail oğlu Muhammed'e kadar ulaştıranlar olduğu gibi Ehl-i Beyt'le ilgili herhangi bir soyağacı iddiasında bulunmayıp hareketin birinci, ikinci, üçüncü dereceden sorumluları ya da **Cezire** adı verilen bölgesel lider kadrosunu oluşturanlar da vardır.

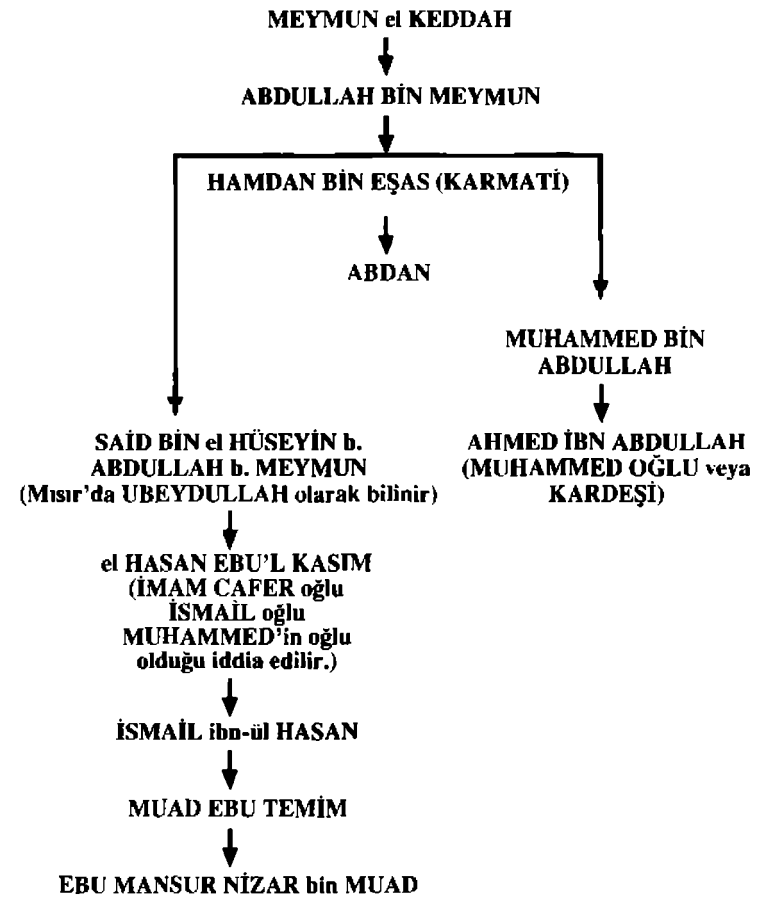
Konuya ilişkin var olan tüm bulanıklığa rağmen, Karmati hareketini başlatıp yönlendiren öncülere ait örgütsel şemanın kitabımızdaki gibi olması kuvvetle muhtemeldir. Şema, aynı zamanda fikir karargâhı ile hareket (eylem) karargâhının hiyerarşik yapısını göstermesi bakımından da önemlidir.

Hareketin eylemci-örgütleyici-savaşçı öncü kadrolarını şöyle sıralayabiliriz:

*** Ebu Şakir Meymun bin Deysan bin Said el Gadaban:** İran'ın Kerh ve İsfahan bölgesindendi. Büyücülükle uğraşırdı. **Hattabiyye** adlı bir fırkaya mensup olduğu, Mani ve Mecusi inancını taşıdığı söylenirdi. Şii mezhebinin kurucusu sayılan İmam Cafer'in azatlı kölesi idi. Neşter vurup, gözdeki cerahati aldığından kendisine **el Keddah** lakabı verildi. Yerine, oğlu Abdullah bin Meymun geçti.

*** Abdullah bin Meymun:** Babasının elinde yetişti. Büyücülük, cerrahlık dâhil her türlü ilmi ve mezhebi iyice öğrendi. Dokuz ilkeye dayalı bir öğreti oluşturdu. Basra'ya yerleştikten sonra Ehl-i Beyt ve Şiilik davasını güdüyormuş gibi yaptı. Oysa bâtıni fikirleri, İslam'a aykırıydı. Asker Mukarrem'e yerleşip oradan örgütleme faaliyetlerine başladı. Manilik düşüncesinin dolaylı üstadı sayılan ve MS 222 yıllarına kadar Suriye-Ermenistan arasında Hıristiyanlığın bâtıni görüşlerini yayan **Bardesane**'nin görüşlerini benimsediği ve Mecusi olduğu söylenir. Mağrib (Fas, Cezayir, Tunus) bölgelerine gidip; Hz. Ali'nin kardeşi Akil bin Ebu Talib ailesinden geldiğini ileri sürdü ve **Mehdi** lakabını al-

KARMATİ ÖNDERLERİ

dı. Mehdiye kentini kurdu. **Hulûliyye** fırkası yandaşları onun çevresinde toplandı. Hem **Hattabiyye** hem de **Hülûliyye**, Hz. Ali ile onun torunlarından İmam Cafer'in ilah olduklarını savunurdu.

* **Hüseyin Ehvazi:** Abdullah bin Meymun tarafından Kûfelileri örgütlemek üzere gönderilen ve Karmatilerin ilk örgütleyicisi olan zat. Hamdan Karmati'nin öğretmeni. Kûfe'de öldüğü sanılıyor.

* **Hamdan bin Eş'as** (el Karmati): Hüseyin Ehvazi'den sonra hareketin baş sorumlusu seçilip, ilk örgütleyicisi konumuna yükseldi. Bağdat yakınlarındaki Kelavaz'da karargâh kurdu. Horasan-Asker Mukarrem-Şam (Selemiye) Diyarı arasındaki eşgüdümü o sağlıyordu. Bir rivayete göre, Hicri 278'de örgütlenme faaliyetlerine başlamış olup, 286'da ayaklanmayı başlatmıştır. Bağdat'taki bir çarpışmada öldürüldü. Suriye'deki merkez karargâhla aralarının bozulduğu, bu yüzden İsmaili akımla organik bağını keserek vargücüyle Karmati hareketinin geliştirilmesi ve kendisinin İmam olması için çalıştığı yolunda kanıtlanmamış iddialar vardır.

* **Abdan:** Hamdan'ın damadı ve kayınbiraderi. Kûfeli bir örgütün **teorisyeni** ve **beyni**. Hamdan'ın sağ kolu olarak bilinir, **"Kâtip"** lakabıyla tanınırdı. Yedi ciltlik eser yazarak, hareketin dünya görüşünü açıkladı.

* **Ebu Said el Hasan bin Behram el Cennabi:** Fars kökenli emekçi çocuğu. Hareketin **eylemci** adamı. Bahreyn ve Basra bölgelerini ele geçirdikten sonra, **"İlk komünal toplum ve cumhuriyet toplumunu kuran"** kişi. İbn Sunber adlı bölge ileri gelenlerinden birinin damadı oldu; onu, hareketine kattı. Mehdiliğini ilan etti. Abbasi casusu, zenci hizmetçisi tarafından 913-914 yılında öldürüldü.

* **İbn Zikreveyh bin Mihreveyh el Dendani:** Hamdan Karmati'nin öğrencilerinden olup, İran bölgesindeki faaliyetlerden sorumluydu. Abbasi halifesi Müktefi'yle arasında geçen sert bir tartışmadan sonra yakalanarak öldürüldü. Şam diyarındaki gazavatlarıyla ünlü bir komutandı.

* **Muhammed bin Abdullah bin Meymun: Ebu Şel'al'a** olarak tanınan Muhammed, hareketin lideri Abdullah bin Meymun'un oğlu olup, yüksek eğitimden geçmişti. Prens terbiyesi kadar terbiye gördüğü yazılır.

* **Said bin el Hüseyn bin Ahmed bin Abdullah bin Meymun:** Adını ve soybağını değiştirerek ortaya çıktı. Kendisine uyanlara, **"İmam Cafer oğlu İsmail oğlu Muhammed'in oğlu Hüseyin"** olduğunu söyledi. Afrika tarafında nam saldı. Fatımi devleti, onun soyundandır. Ancak Fatımilerin Ehl-i Beyt'e ulaştığı ileri sürülen soy kütüklerinin doğru olmadığı sanılıyor.

* **El Mehdi** ünvanıyla anılan ve **Ubeydullah el Keyrevani** olarak da bilinen **Ubeydullah bin el Hüseyin,** Fatımi-Ubeydi (Mısır) halifelerinin babasıdır. Hicri 322 yılında ölmüştür. Sünni mezhep tarihçisi **Abdülkaahir el Bağdadi,** Ubeydullah bin el Hüseyin'in, kendini **"el Mehdi"** ilan ederek Afrika Berberilerini çevresine topladığını yazar. Ona göre: "Kutame'den bir topluluk, el Mesami'den bir cemaat ile boş kafalı Berberi kabilelerinden küçük bir kısım, bu Mehdi denen adamın çevresinde toplandılar. Geceleyin üst ve alta giyilen elbiselerin (rida ve izar) arkasından hayaller göstermek (karagöz perdesi kurmak) gibi, onlara gösterdiği kurnazlık ve sihirbazlıklarla halkı kandırdı. Boş kafalılar, bu tür oyunları, Mehdi'nin mucizesi sandılar ve sapkın yoluna girdiler."

* **Memun:** Hamdan Karmati'nin kardeşi olup, hareketin İran bölgesi sorumlularındandı. Ona inanan İran Karmatilerine, **Memuniyye** fırkası adı verildi.

* **Ebu Tahir Süleyman İbn-ül Hasan:** Cesur, cengâver, doğaçlama şiir söyleyen, belagat sahibi bir Karmati liderdi. Ebu Said el Cennabi'nin oğlu olup, babasının öldürülmesinden sonra yerine geçti. Hicri 311 (Miladi 923) yılında ayaklanarak Basra ve Kûfe'yi zapteden; Hac kafilelerine baskın düzenleyen, cesur Karmati komutanlarındandır. Hz. Muhammed soyu Haşimoğulları ile Hz. Ali'nin soyu Talipoğulları üyelerini öldürmesiyle ve kanlarını helal kılmasıyla ünlenmiştir. Kâbe'ye baskın düzenleyip, Hacer-ül Esved'i sökerek Lahsa'ya götürdüğü kaydedilir. Kâbe baskını sırasında, Allah'la alay eden ateist mısralar söylediği rivayet edilir.

Ebu Tahir, Hicri 332 (miladi 943-944) yılında cildinde beliren çiçek hastalığı nedeniyle vefat edince, yerine üç kardeşten herhangi biri geçmedi. **Üçlü yönetim** oluşturuldu. Çünkü, ölen kardeşlerinin görüşlerini benimsiyorlardı. Kardeşlerin en büyüğü **Ebu'l Kasım Said İbn-ül Hasan**; ortancası **Ebu'l Abbas el Fadl İbn-ül Hasan** ve küçüğü de **Ebu Tahir** olarak bilinirdi. İlk ikisi son derece zekiydiler. Üçüncüsü; "İçki ve eğlenceye düşkün olduğundan, toplantılara pek katılmazdı."

Bir rivayete bakılırsa, Ebu Tahir'in oğlu **Sabur**, babasının vefatından sonra, önderliğin kendisine ait olduğunu ve **üçlü yönetim** istemediğini söyleyince, gözaltına alındı ve orada öldü.

*** Yahya bin Zikreveyh** (Ebu Kasım): Şam diyarındaki baskınları ve askeri başarılarıyla nam saldı. Güçlendikçe, kendisinin, **"İmam Cafer oğlu İsmail oğlu Muhammed oğlu Abdullah oğlu Muhammed"** olduğunu ileri sürmüş; Şeyh lakabını almıştır. "100 bin adamı bulunduğunu; bindiği dişi Deve'nin gizli emirler alarak hareket ettiğini, savaşta hangi tarafa yönelirse, o tarafın bozguna uğrayacağını" iddia ederdi. Rakipleri tarafından, **Sahib-ül Cemel** (Develi Adam/Deveye Hükmeden Adam) olarak adlandırılmıştı. İleride de görüleceği üzere, savaşta yetenekli bir taktisyen olduğu su götürmezdi. Yaklaşık Hicri 290 yılında, Şam çevresindeki çatışmalardan birinde öldürüldü.

*** El Hüseyin bin Zikreveyh** (Ebu'l Abbas): Kardeşi Yahya'nın ölümünden sonra yerine geçip; **Ahmed** takma adını aldı. **Ebu'l Abbas** unvanıyla nam saldı. Daha çok Bedevi kabileleri arasında taraftar buldu. Yüzünde yüzük damgasına benzer bir ben bulunduğundan, **Sahib-ül Hal/ Sahib-ül Şame** (Ayet Damgalı Adam/Benli Erkek) lakabıyla ünlendi. Şam diyarını fethedip belli bir süre hüküm sürdü. Halk arasında adına hutbe okunurken **el Mehdi/ Emir-il Müminin** diye anıldı. Hicri 291 yılında Abbasi Halifesi Muktefi'nin büyük bir ordusu tarafından bozguna uğratıldı. **El Hüseyin**, amcaoğlu **el Müdessir** ve sadık yaveri Rum kökenli **el Mutavvak**, kaçarken yakalandılar. Kazıklara bağlanıp fillere çektirilerek Bağdat'a götürüldüler. Elleri ayakları kesildikten, bedenleri üzerinde ateş işkencesi uygulandıktan

sonra öldürüldüler. Cesetleri Bağdat kapısında çarmıha gerili vaziyette bir yıl asılı kaldı.

* **İsa İbn-ül Mehdi:** Zikreveyh'in yeğeni; Şam'da hüküm süren Karmati önderi **Ahmed** takma adlı el Hüseyin bin Zikreveyh'in teyzeoğlu. **El Müdessir** lakabıyla tanınır; adının Kur'an'daki **Müdessir suresinde zikredilen isim** olduğunu söylerdi.

* **Abdullah bin Said:** Zikreveyh oğlu el Hüseyin(Ebu'l Abbas)'in Abbasi halifesince katledilmesi üzerine, Falluca bölgesindeki bir köyde Karmati okulunda çocuk eğitmeni olan bu zat, Şam bölgesi sorumlusu olarak seçildi. Abdullah bin Said, özellikle Kelb kabilesi yoksullarını, Beni Uleys oymağı baldırı çıplaklarını, Favatim oymağı mensuplarını yanına topladı. Beni Ziyad oymağı ileri gelenlerinden **Mikdam İbn-ül Keyyal**, hareketin askeri işleriyle ilgilendi. Abdullah bin Said, çevresine yeterince adam topladıktan sonra Şam ve Ürdün üzerine yürüdü. Oraları zaptetti. Ancak, Kelb ve Beni Esed kabilelerinden bazılarının kendilerine sırt çevirmesi üzerine yenildiler; birbirleriyle çatışmaya girdiler.

* **İsmail İbn-ül Numan:** Uleys kabilesinin ileri gelenlerinden olup Karmati hareketinin lider kadrosundandı. Abdullah bin Said komutasındaki hareketin yenilmesinin ardından, Abbasi halifesi Muktefi'ye mektup yazarak; **"pişman olduğunu ve tövbe edip, yönetimle uzlaşmak istediğini"** belirtti. Halife, kendisini huzura çağırıp izzet ikram eyledi. 120 **"tövbekâr"** yandaşıyla birlikte kendisini Saray'da görevlendirdi. Meğerse, İsmail İbn-ül Numan gerçekte pişman olmamış. Saraya girerek tutuklanan Karmati yoldaşlarını kurtarmayı ve saray ileri gelenlerine suikast düzenlemeyi planlarmış. Plan başarılı olamayınca, bazıları tutuklanıp öldürüldü; kaçan kurtuldu.

* **El Kasım bin Ahmed bin Ali:** Talhane nehri yakınındaki Rustak bölgesinden olup, **Ebu Muhammed** lakabıyla tanınırdı. Görevlendirilir görevlendirilmez, Kûfe bölgesine doğru yürüdü ve kabileler arasındaki çatışma ve ihaneti durdurmak üzere harekete geçti. Kûfe'den 40 bin kişi kendisine destek verdi. Sevad

bölgesinden 400 bin kişilik bir taraftar kitlesi buldu. Halife ordusu ve Sadar (Suvar) Tekin ile Afşinli Fazl bin Musa Binboğa komutasındaki Türk hassa birlikleriyle çetin bir savaşa tutuştu. Yenilmek üzereyken, hareketin başkomutanı Karmati Zikreveyh'in zekice bir taktiğiyle galip geldi.

* **Ali bin Fadl** (Fazl): Yemen Himyer hükümdarlarından Zu Cede'nin soyundandır. Önceleri Şii/Zeydi kolundan olup sadık bir Ehl-i Beyt yandaşıydı. Hacc'a giderken Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'daki kabrini ziyareti sırasında **Abdullah** (Ubeyd) **bin Meymun**'un dikkatini çekti. Tanıştıktan sonra, Karmatilerin görüşünü benimsedi. Yemen'de bölge sorumlusu olarak ülkesine gönderildi. Orada büyük başarılar kazandı, kendi komünal toplumunu kurdu.

* **Hasan Mansur** (Ebu Kasım): Hz. Ali'nin kardeşi Akil'in soyundan geldiği söylenir. Babası Zazan, Oniki İmamlık görüşünü benimsiyordu. Kûfeli Hasan Mansur, Meymun'la karşılaştıktan sonra Karmati örgütüne girdi. **Ali bin Fadl** ile birlikte Yemen sorumlusu seçildi. O zamanlar, Meymun bin Keddah'ın ona söylediği önemli bir söz vardı: **"Dinin kaynağı Yemen'dir; hikmet de oradan gelir."**

* **El Neccar Ebu'l Kasım el Hasan bin Ferec el Senadiki:** İlk Karmati kadrosundan Ebu'l Fevaris'in oğludur. Fırat boylarındaki bir bölgede doğmuş; Abdan'ın *Dai*'lerinden olmuştur. Abdan tarafından Yemen'de faaliyet göstermek üzere gönderildi. Denetimi altına aldığı bölgelerde **"Safa Evi"** adıyla kurduğu toplumsal düzende, komünal hayat yaşatan ve peygamberleri yalancılıkla suçlayıp, **"Şeriat'ın iptal edildiğini"** duyuran da bu kişidir.

* **Hasan bin Mihran** (el Mukanna): Ceyhun ırmağının öte kıyısında ortaya çıkmış; hem düşünür (felsefeci), hem de hekim idi. Büyücülük ve astrolojiyle de uğraştığı söylenen el Mukanna, iyi bir savaşçıydı. Horasan'daki Karmatilik ve Bâtınilik fikrinin yayılmasında önemli katkıları oldu.

* **Ebu Hatim:** Deylem ülkesindeki Karmatilerin örgütleyicisiydi. Tam adı **Ebu Abdullah el Hadim**'dir. Taberistan, Rey,

Curcan, Kazvin ve Zencan bölgelerinin hükümdarı Esfar bin Şirveyh Ebu Hatim'in davetine uyup, vefatından sonra Üstad'ın yerine geçenlerdendir.

* **El Şaarani:** Nişabur bölgesi sorumlularından olup, bölge valisi tarafından öldürüldü.

* **Halef el Hallac:** Pamuk çırpmakla meşgul olan Halef, İran'ın Rey kentinde ve Deylem bölgesinde daveti yaymaya çalıştı, oldukça başarılıydı.

* **Muhammed bin Ahmed el Nesefi** ve **Ebu Yakub el Sıcizi:** Her ikisi de Maveraünnehir bölgesinde Karmati faaliyetini yürüttü. Kitap yazıp, hareketin görüşünü açıkladılar. Her ikisi de düşmanlarınca öldürüldü.

Karmati hareketi içindeki diğer önemli isimlerse şunlardır: Celendi el Razi, İkrime el Babili, İshak el Borani, Atıf el Neyli, Ebu'l Favaris el Hasan bin Muhammed el Meymazi, Ebu'l Hüseyin Ahmed bin Gâssan İbn-ül Khemit, Ebu Muhammed el Taberi, Ebu'l Hasan el Halebi, Ebu Yetim el Relbayi, Ebu'l Vefa el Deylemi, İbn-u Ebu'l Deys, Hazine, Ebu Huzeyme, Ebu Abdullah Muhammed İbn-ül Numan; Rabia kabilesinden Ribah ile Ali bin Yakup el Omar; Bekr ibn Veil kabilesinden Sened ile Baharun, Beni İcl kabilesinden Muhammed bin Qutabe; Yahya bin el Mehdi, el Numan bin Ahmed, Ahmed İbn-ül Numan, Veşşah, Atir, Şedid bin Rabia, Kuleyb, İsmet el Sayyaf, Secifa, Masrur, Gaşşam, Ebu Cebele İbrahim bin Ğassan, Cabin el Menufi.

Ek olarak, aynı anda **Muhammed** kod adıyla dolaştıkları için **Muhammedler** olarak bilinen bazı Karmati önderlerinin listesine de göz atmakta yarar var: El Kasım bin Sima, Abdullah İbn-ül Hüseyin, İbn-ül Mülhebi, Qurabe Ebu Mervan, İsmail İbn-ül Numan (Ebu'l Muhammedeyn).

Yineliyoruz: Esası doğru olan bu listede eksiklik ve bazı yanlışlıkların olması olağan. Özellikle kimin kim olduğu, ne yaptığı, nerede faaliyet gösterdiği gibi konular; maalesef hâlâ tarihin karanlığındadır ve çoğu Sünni tarihçinin spekülasyonlarından ibarettir. Örneğin, Sünni mezhepler tarihçisi **Abdülkaahir el Bağdadi**, "Ebu Şakir bin Daysan el Meymun'un Mağrib (Fas,

Cezayir vs) bölgesine giderek **Mehdi** olduğunu ilan ettiğini" ileri sürerken; birçok tarihçi, bu faaliyeti başlatıp Mehdiliğini ilan edenin, esasında onun oğlu **Abdullah bin Meymun** olduğu konusunda görüşbirliği içindedir. Batılı araştırmacı **de Goeje** ise, çok farklı yönde kanaat belirtiyor: **"Bu Abdullah, Huzistan bölgesindeki Asker Mükerrem bölgesinde vefat etmiştir."**

Gel de çık işin içinden!..

Gerçekte biz, Karmati önderlerinin soyları ve hangi faaliyetin kim tarafından yapılıp yapılmadığıyla uğraşmıyoruz. Hareketin omurgası, örgütlenme tarzı, dünya görüşü ve önerdiği genel toplumsal model ile daha çok ilgileniyoruz. Dolayısıyla, ayrıntı ve spekülasyonlar konumuzun dışındadır. Yine de, yazının akışı içinde bazı çelişki ve yanlışlıklara değinip, doğru olanı seçmeye çalışarak meseleyi irdeliyoruz.

Sağlam diyebileceğimiz Bâtıni ve İsmaili kaynaklar, bazı isimleri anmaktan öteye gitmemektedir. Bu yüzden de, ihtiyat payı bıraktığımızı vurgulamakta yetiniyoruz.

KARMATİLERDE EĞİTİM VE ÖRGÜTLENME

"Regl olan kadın neden oruç tutabiliyor da, namaz kılamıyor?"
"İdrar gelirken gusül abdesti alınmıyor da, meni gelirken neden buna gerek duyuluyor?"
*"Yeryüzü cennetini ahiret cennetiyle değiştirmenin gereği var mıdır?"**

A) Devrim Ocağı: Dar-ül Hicra

Karmatilerin Sevad-Kûfe kolu, daha çok ümmet karakterli; yani Müslüman olan çeşitli etnik topluluklardan oluşuyordu. Bahreyn'deki kolunda ise, Arap kabilelerle feodal sömürüye maruz kalan tarım emekçileri ağır basıyordu.[222]

Başta Irak ve Bahreyn olmak üzere; Mısır, Yemen, Şam ve Afrika ülkelerindeki İsmaili ve Karmati propagandası, kitlesel bir taban bulmuştu. Propaganda yöntemi ise, bir diyardan diğerine değişiklik arz ediyordu. Örneğin yoksul, işsiz, köle ve tarım emekçilerinin en yoğun olduğu Sevad (Irak) ve Şam vahasında-

* Karmati propagandacıların el kitabından.

222 Prof. **Abdülaziz Duri**, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, s. 103.

ki propaganda, **İslami kavramların dışında; hatta ona karşı, radikal bir söylemle yapılıyordu.** Bahreyn'de kullanılan dil Arapların duygularını incitmeyecek düzeydeydi; Mısır'dakine ise reformcu bir söylem egemendi.[223]

Batılı araştırıcı **Van Vloten,** Kûfe ve çevresine neden ağırlık verildiğini şöyle açıklar: "Abbasi çağrısının başladığı Kûfe şehri, Hicri ikinci yüzyılda, İslami olmayan aşırı Şiizmin *(ayrılıkçı sapık mezhep-FB)* beşiği gibiydi. İslam dini, bu kentte, birçok düşünce akımıyla mezhebin sentezi durumuna geldi. Çünkü İslam, kendinden önceki dönemde burada egemen olan birçok inanç ve öğretiyle Kûfe'de tanıştı. İranilerin eski inançları Manilik, Sabiilik ve benzerleri, İslam'ı karşılayıp etkileyen eski inançlardandır. Anılan inanç sahipleri, İslam'a müdahale etme cesaretini buldular ve onun adına birçok icatlar çıkardılar..."[224]

Buna karşılık, İran ve Horasan bölgesindeki propaganda tarzı çok boyutluydu. Bir yandan, etnik farklılıklara vurgu yapılıyor; diğer yandan, İslam dinine karşı, eski İrani inançlar övülüyordu. Karmatilerin eylemci önderi **Ebu Said el Cennabi,** Fars kökenli olması hasebiyle, İranlıları yanına çekebilmek için şöyle diyebiliyordu: "Allah, Araplardan tiksinmektedir. Çünkü, onlar Hz. Hüseyin'i öldürdüler. Allah, hükümdar Hüsrev'in uyruklarını (İranlıları) ve mirasçılarını sever. Zira, onlar İmam'ın yanında yer alan biricik kavimdir. Şimdiye kadar gelen peygamberlerin Şeriatlarında bir dizi yanlış ve kötü şey vardır. Bunları düzeltmemiz lazım..."[225]

Bu düzlemde, Karmatilerin, Arap-İslam egemenliğine karşı mazlum halkların ve ezilen sınıfların başlattığı **Şuubiyye** harcketine bakışı da esneklik arzeder: "Şuubiyye içindeki kanat Araplardan oluşmuşsa, daha çok Arap kabilecilik ve cengâverlik

---

223 Age., s. 104.

224 **Van Vloten**'in, *Emevi Devrinde Arap Egemenliği, Şiilik ve İsrailiyat* adlı eserinden aktaran **Taha el Veli**, *el Qaramita: Evveli Hareketin İştirakiyetin fi'l İslam*, s. 30-31.

225 **M.J. de Goeje**, *Memoire sur les Carmathes du Bahrain et les Fatimides*, s. 33.

ruhuna hitabediliyor; bu arada başka etnik aristokratların (Türk askerleri, Deylemi, Bermeki, Büveyhi, Fars vs-FB) Abbasi iktidarını ele geçirip halka nasıl zulüm yaptıkları yolunda söylemlere yer veriliyordu. Yok eğer, temas edilen Şuubiyye hareketinin ağırlık noktasını Arap olmayanlar oluşturuyorsa, bu kez, Arap-İslam zulmünden bahsedilirdi... Yani, Karmatiler, bizzat **Şuubiyye** hareketiyle özdeşleşmiyor, taktik gereği onlarla ilişki içine girebiliyorlardı."[226]

Karmatilerdeki propaganda gelişigüzel değil, eğitim merkezlerinde yerleştirilen elemanlar aracılığıyla ve toplumun koşullarına göre yapılıyordu. **"Dar-ül Hicra"** (Hicret Evi), bu amaçla kurulmuştu. Belli zamanlarda toplantılar yapılır; harekete katılan köylü, işsiz, sıradan insan, esnaf, genç, öğrenci, sendikacı vs. Dar-ül Hicra'daki eğitim konferanslarına katılırdı. Konferanslar sadece teorik meselelerle ilgilenmekle kalmıyor; toplumsal problemleri, günün siyasi konularını da kapsıyordu. Eğitim seminerlerini verenlerin çoğu, konusunda uzman eğitmen, öğretmen, toplumsal ve siyasal önder, bilim adamı ve Karmati-Bâtıni fikrinin teorisyenleriydi. Hemen her şey konuşulur ve tartışılırdı. Ek olarak, **'seyyar profesyonel kadrolar'**, şehir-köy demeden bölgeleri dolaşmak suretiyle, her yerde örgütleme ve propaganda faaliyetlerini gerçekleştirirlerdi. İslam'la ilgisi olmayan (Nabatiler gibi) birçok bölgede, toplumsal/sınıfsal örgütlenme tarzları geliştirilirdi. Onlardan bağış da toplanırdı."[227]

Yeri gelmişken, **Dar-ül Hicra**'ya ilişkin birkaç ayrıntıya daha değinelim. Bu isim altındaki ilk merkezin Irak'taki Sevad-ül Kûfe bölgesinde kurulduğunu yazmıştık. Abbasi yönetimine karşı ikinci Karmati ayaklanmasının Bahreyn bölgesinde başlamasıyla birlikte, Irak Karmatilerinin önderi **el Haris bin Mesud**, Muvafıkiyye mıntıkasında "Dar-ül Hicra"yı kurdu. Yemenli Karmati şahsiyetlerinden **İbn Hevşeb** ise, Aden yakınlarındaki Sabr dağının sarp kalelerinden birine, aynı isimle anılan bir eği-

---

226 Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyyin...*, s. 182-183.

227 **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Harekat-ül Qarmatiye fi'l Tarih*, s. 142-143.

tim merkezi yaptırdı. Tunus diyarında Mehdiliğini ilan edip, Mehdiyye kentini kuran **Ubeydullah**'ın da, anılan şehirde bir Dar-ül Hicra inşa ettiğini biliyoruz.

Bahreyn'de komünal toplum modelini hayata geçiren Ebu Said el Cennabi'nin yaptırdığı **Dar-ül Hicra**, Karmati öğretisini yaymakla meşguldü. Babasının ölümünden sonra Kûfe'ye baskın düzenleyen Ebu Tahir Süleyman'ın Hecer şehrindeki **"Dar-ül Hicra"**ya sığınıp bir süre orada kaldığına; babasına ağıt yakıp şiir söylediğine ilişkin tarihi bilgilere rastlamak mümkün.[228]

Dar-ül Hicra merkezinde öğrenci eğitimi, aşamalara ve derecelere göre yapılırdı.

Birinci Derece: 15-30 yaş grubu buna katılırdı. Karmati öğretisinin alfabesi burada basit bir dille açıklanır; özümsenmesi sağlanırdı. Özellikle zâhir-bâtın ilişkisi, yani biçim-öz meselesi anlatılır, konuya ilişkin olarak *İhvan-ı Safa Risaleleri*'nin basit bölümleri okutulurdu.

İkinci Derece: 30-40 yaş grubunun katıldığı eğitimdi. Bunlar, Karmati felsefesinin ana hatlarını öğrenir; siyasetle uğraşan Karmati önderlerinin görüşleri incelenirdi. Bu küme, özellikle İhvan-ı Safa elemanlarını korumak, savunmak ve onlara sempatizan kazandırmakla yükümlüydü. Karmati hareketinin siyasi önderlerine **"el İhvan-ül Ahyar-ül Fudela"** (Faziletli Seçici Kardeşler) denildiğinden, ikinci kümedeki insanların bunlara yardım etmesi elzemdi.

Üçüncü Derece: 40-50 yaş grubunu kapsıyordu. Teolojik yasa ve hükümlerini Karmati perspektifiyle öğrenmeleri için eğitilirlerdi. Herkese, algılama düzeyine göre ders verilirdi. Karmati hareketinin **"İyiliği emret, kötülüğü yok et!"** kuralına uygun biçimde davranmaları sağlanırdı. Bu kümedekiler aynı zamanda, Karmati rakiplerini ideolojik/ teolojik alanda geri püskürtmek amacıyla yetiştiriliyordu. Belli bir aşamaya geldikten sonra, Karmati bildirileri ve mesajlarını kaleme alan, hareketin dünya görüşlerini açıklayan kesim haline gelebiliyorlardı.

---

[228] **El Veli**, age., s. 137.

Dördüncü Derece: Yaşı 50'nin üzerinde olan gruba denilirdi. Karmatilerde en üst kademe olup, elemanları, "Teoloji ve Şeriat" hükümlerinin üzerine çıkabiliyordu. Bunlara **"Ehl-ül Keşf"** adı verilirdi. Dünyevi işler ve ahiret konularında tez hazırlayıp fikir beyan edebiliyorlardı. Bu kümenin kendi içinde **mürit, muallim** ve **mukarebbin ile'l Allah** (öğrenci, öğretmen ve Allah'a yakın kimseler) olmak üzere üç ayrı mertebe vardı.[229]

"Vilayet-u Beyrut" (Beyrut Vilayeti) adıyla, 1918 (Osmanlı devrinin sonu) yılında bir kitap kaleme alan **Muhammed Behçet** ile **Refik el Temimi** Karmatilerin eğitim yöntemlerine değindikleri bölümlerde şöyle demektedirler:

"Karmatilik, esasında hiçbir dine inanmayan tanrıtanımazlar ile antik İran inançlarından Zerdüştiliğin bir sentezidir. Karmatiler, Zerdüştilik öğretisinin sırrını keşfedip özümsedikten sonra, o döneme göre modern sayılabilecek bir Bâtıni hareketi kurdular. Bu öğretinin anahtarı: **'7'** (yedi) rakamı üzerine kurulmuştur. Bu yüzden de **Sebailer** (Yediler/Yedi İmamcılar) adını aldılar. Eğitim-öğretim derecelerini (kademelerini) buna uygun hale getirdiler.

Derecelendirme şöyledir:

1. **İmam:** Tanrıdan feyz alır.

2. **Hüccet:** İmam'dan öğrenir ve onun varlığının gerekçesi olur.

3. **Zu'l Massa:** İlim irfanı, Hüccet'ten alır.

4. **Dai-ül Ekber:** En büyük mümin sayılır; baş sorumlu, Başdai'dir.

5. **Dai-ül Mezun:** Kendisine örgütleme izni verilmiş kimse olup, **Ehl-i Zâhir**(Bâtıni olmayan Müslüman)'den örgüte katılmak isteyen herkesten bağlılık yemini alır ve İmam'ın zimmetine kaydeder. İlim ve irfanın kapısını aralayıp ilk eğitimi verir.

6. **El Mukalib:** Dai'nin yardımcısı ve vekili niteliğinde olup, dinde derecesi yükseltilmiş; ama henüz Karmati hareketinin davetini (mesajı/manifestosunu) açıklamaya yetkili olmayan kişidir.

7. **Mümin:** Dai (propagandacı/örgütleyici) kişinin yoldaşı ve izleyicisidir. Onun yanında öğrenir; ona bağlılık andı içer ve Da-

---

229 **El Veli**, agc., s. 56-57.

i'nin bulunduğu (siyasal) parti ya da örgüte veya fırkaya girmekle yükümlüdür."[230]

Ortaçağ İslam tarihçilerinden olup, en eski bibliyografyayı oluşturmakla ünlü **İbn-ül Nedim** (öl. 1047), eserinin *"İsmaili Kitaplarını Yazanların ve Kitapların Adları"* başlıklı bölümünde, Karmati hareketinin bir numaralı teorisyeni **Abdan**'dan (öl. 899) söz eder:

"Abdan, birçok kitap derlemiştir. İsmaili ve Ubeydiler (Fatımiler-FB) bu kitapları, *'Davet'in Deryası ve Adaları'* olarak isimlendirip, kendilerine göre ayırdıkları faaliyet alanlarında (Cezire) dağıtmışlardır. Selçuklu, Eyyubi, Memlûklar gibi Ehl-i Sünnet'ten hiç kimse, ortaya çıkıp (Sünni) İslam aleyhinde olan bu kitapları çürütecek bir şey yapmamıştır, yapamamıştır. Ne zaman ki Karmati hareketi gerileme ve yok olma sürecine girdi, ancak o zaman ona karşı çıkabilecek bazı İslam kitapları yazılabildi."[231]

İbn-ül Nedim'in verdiği bilgilere bakılırsa, Karmati teorisyeni **Abdan**'ın kitaplarının muhtevası ve eğitim çalışmalarında okunma sırası da aşağıdaki gibidir:

* Birinci Belağ (Mesaj): Genel konular, ana çerçeve-Sıradan insanlar için.
* İkinci Belağ: Genel çerçeveyi biraz aşan konular-Az çok ilerleyenler için.
* Üçüncü Belağ: 1 yıldan beri harekette olanlar için.
* Dördüncü Belağ: 2 yıldan beri harekette olanlar için.
* Beşinci Belağ: Harekette 3 yılını geçirenler için.
* Altıncı Belağ: 4 yıldır harekette bulunanlar için.
* Yedinci Belağ: Hareketi özümseyip *"Büyük Keşif"* yapabilenler için.[232]

Son mesaj, en üst derecedeki **Karmati** mensuplarına göre hazırlanmış olup; hareketin amaçları burada açıkça anlatılıyor. Ayrıca, kitap İslamiyet dâhil, diğer inançlarla polemiklerini ve Karma-

---

230 Aktaran **el Veli**, age., s. 63-65.

231 **İbn-ül Nedim**'in *"Fihrist"* adlı eserinden aktaran **el Veli**, age., s. 124.

232 Age., s. 124-125.

tilerin öteki Bâtıni veya Sünni akımlardan farkını ortaya koyan görüş ve gerekçelerini içermektedir. Adeta, Karmati hareketinin toplumsal, siyasal, fikirsel ve ideolojik manifestosu sunulmaktadır.

Ortaçağ İslam tarihçisi **Makrizi**, Karmatilerin reformcu kolu olan Fatımiler arasındaki eğitim toplantılarına ilişkin bazı izlenimlere de değinmektedir. Şöyle ki:

"Fatımiler, **Meclis** adı verilen, fakat daha çok **Muhavvel** (Dönüştürücü) olarak çağrılan mekânlarda toplu okuma ve eğitim yaparlardı. Politikacılar, âlimler, filozoflar, aydınlar, şairler, din adamları ve sıradan insanlar buralara katılıp; o gün bir kitap okurdu. Okuma bittikten sonra, karşılıklı yorum ve tartışmalara girilirdi. Daha üst düzeydeki toplantılara da **Meclis-ül Hikme** (Hikmet Toplantısı) denilirdi ki, her pazartesi ve perşembe günleri düzenli gerçekleşirdi. Katılanlar, gündemdeki dini-siyasi konuları tartıştıktan sonra, *'Defter'* denilen resmi tutanağa meselenin içeriğini yazıp, Fatımi halifesine teslim ederlerdi..."[233]

Özgün ve Etkin Propaganda Dili

Karmatiler, dokuz aşamalı bir propaganda dili kullanırlardı. Böylece, hem örgütledikleri kimselere bilinç verip, polemik yapma yeteneklerini arttırmış hem de yandaşlarının Karmatilik öğretisini özümsemelerini sağlamış olurlardı.

Karmati tezlerinin ayrıntılarını, **el Şeref Ebu'l Hüseyin**'in kitaplarında bulmak mümkün. Yazılar, Karmatiler adına kaleme alınmış en özgün ve en eski eser sayılır. Fakat, 20 küsur broşürden hiçbiri elde bulunmayıp, sadece tarihçi **el Nuveyri**'nin *"Nihayet-ül İrb"* kitabıyla **Makrizi**'nin *"İttuaz-ül Hunefa"* ünvanlı kitabında alıntıladığı kadarıyla günümüze gelebilmiştir.

Makrizi'ye bakılırsa, Karmati önderlerinden el Şerif Ebu'l Hüseyin; İmam Cafer'in oğlu İsmail'in torununun torunu Ali'nin oğlu **el Hüseyin Muhammed** olup, **Abu Muhsin** diye bilinirdi. Bir süre Şam'da oturmuştu. Fransız araştırıcısı **Louis Massig-**

---

233 **Makrizi**'nin *"Hıtat"* adlı eserinden aktaran **el Veli**, age., s. 126-128.

non, bu zatın, Hicri 375 yılında vefat ettiğini söylemesine rağmen herhangi bir kanıt getirmemiştir. Makrizi'nin **"yararlı bir kitap"** diye nitelediği **el Şerif el Hüseyin**'in broşür özelliği taşıyan yazılarında, insanlara nasıl propaganda yapılacağı öğretilir. *"Dokuz Davet"* başlığını taşıyan yazıların toplandığı kitabın adı, ne yazık ki, Makrizi ve el Nuveyri tarafından zikredilmez.[234]

Karmati tezlerindeki ayrıntıları görebilmek için **"Dokuz Davet"** üzerinden konuyu somutlayarak *gidelim:*

Birinci Davet: Dai'nin zevkle başlayacağı davet/propaganda ve örgütleme faaliyetinin ilk mesajı herkesedir. Propagandacı iyi bir diyalektik yöntem kullanmakla yükümlüdür. Kendisiyle tanışıp tartışan birine hal hatır sormalı, onu onurlandırmalı, izzeti ikramda bulunmalı; ardından Şeriat'tan söz açmalı. Burada sözünü bitirip, gerçek fikrini ortaya koymaktan kaçınmalı.

Ardından, "Din, ketum insanlarındır. Birçok kimse ondan habersiz ve onu inkâr eder duruma düşmüştür. Oysa, bu toplumda öyle İmamlar vardır ki, her şeyin özünü, künhünü, cevherini bilirler; gizli bilimleri ve gizemleri ortaya çıkarmayı başarırlar. Ah, onlarla bir temasa geçilse!" demeli.

Dai, bu noktada yine durup konuştuğu kişi ya da topluluğu süzmeli, tepkilerini ölçmeli.

Derken, Kur'an ayetlerinden ve İslam Şeriatı'ndan bazı bölümler okuyup, onların görünüşteki (zâhiri) değil, özünü (bâtını) tevil yoluyla yorumladıktan sonra; "Kim ki bu ilimle tanışır, o kurtuluşa erer!" ibaresini kullanmalı.

Sonra, toplumun ne kadar yozlaşıp bozulmakta olduğundan söz ederek şunları söylemeli: "Doğrusu, din adamları ve bilginleri, bildiklerini kendilerine saklıyor; kimseye gerçekleri anlatmıyorlar. Hükümdarlar derseniz, onlar servet peşinde ceplerini doldurmaya bakıyorlar. Sizlerle ilgilendikleri yok. Zalimler ve yoz kimseler, zayıfların sırtından iktidar koltuğuna oturma sevdasındadır. Bu zümreler, Peygamber'in kitabını ve Sünneti'ni değiştirip, soyunu kuruttular; Şeriatı'nı bozdular... Mademki zalimler, hükümdarlar, din âlimleri Allah'ın yolunu izlemekten ay-

---

234 Dr. **A. Bedevi**, age., s. 182-183.

rıldılar ve Peygambere sırt çevirdiler; o halde bunu düzeltmek, Allah'a yakın olan kimselere, sıradan müminlere düşer..."

Sıra İslam Şeriatı'nın kendisine gelince, onu da sorgulayacak bazı sorular ortaya atılmalı.

Mesela:

- Aybaşı hali yaşayan kadın neden oruç tutabiliyor da namaz kılamıyor?

- Birleşme sırasında erkeklik organından çıkan su daha temiz olmasına rağmen, suyla yıkanmanın nedeni ne?

- Meni daha temiz olmakla birlikte, o geldiğinde insan cünup sayılıp yıkanıyor da, neden ondan daha kirli olan idrar döküldüğünde boy abdesti almıyor?

- Allah, dünyayı yaratırken yedi gününü harcadı; peki, bir saatte yaratacak gücü yok muydu?

- Kur'an'daki Sırat-ı Müstakim ile Hafız Kâtiplerini (omuzdaki melekler) niçin görme şansına sahip değiliz?

- Madem Allah her şeyi görüp, unutmuyor ve bizden hesap soruyor; bu tür yazıcı meleklere (yani İlahi Bürokrasiye ve kırtasiyeciliğe) ne gerek var?

- Yeryüzü cennetini, yeryüzünde olmayanla değiştirmenin anlamı nedir?

- Günah işlemediği halde işkence görenin derisini, günahkâr birininkiyle değiştirmek ne derece doğru?

- Bu şeytan ve İblis denen mahlûkatın mekânı neden bilinmiyor; kudretleri ne kadar?

Şimdi felsefi konulara geçmenin tam zamanıdır:

- Havva neden Âdem'in kaburgasından yaratıldı?

- Felsefecilere göre insan, 'küçük âlem' (mikrokozmik) bir yaratıktır. O halde neden insanın boyu bazı hayvanlarınkinden daha kısadır?

- Eldeki dört parmağın üç eklemi var, başparmakta iki olmasının hikmeti nedir?

- Omurgadaki omurların on iki olması nerden kaynaklanıyor?

İnsanları, bu tür sorularla baş başa bırakıp gidin. Onlar, kendi vicdanlarında ve kafalarında cevaplarını bulmaya çalışacaklar; belki de günlerce uğraşacaklar.

İkinci Davet: Bu aşamada senin yanına gelecek insanlar, özellikle toplumdaki din adamlarını suçlayacak; onlardan şikâyet edip, dine ilişkin kuşkularını dile getireceklerdir. Doğru yolu aradıklarını söyleyeceklerdir. Burada kendilerine yardım elini uzatmalı; onlara tevil yoluyla meseleleri açıklamalı, İmamların yolundan bahsetmelisin.

Üçüncü Davet: Dai, çevresinde toplananlara, yeryüzündeki İmam sayısının sadece yedi olduğunu; evrendeki düzenin buna göre kurulduğunu; mesela, gökte yedi gezegen bulunduğunu, yerin ve gökyüzünün yedi katmandan oluştuğunu açıklamalıdır. Sözün bir yerinde İmam Cafer'in oğlu Muhammed oğlu Abdullah Cafer'den söz açıp; onun Sahib-ül Zaman unvanını taşıdığına değinmelidir. Derken, elverişli bir ortamda, Oniki İmamlık tezlerini ve davranışlarını eleştirmeli; onların uzlaşmacı ve çelişkili tutumlarına değinilmeli, bizim hareketimizin ise, bu tür kısır döngüyü kırıp huruç eylediği belirtilmeli.

Dördüncü Davet: Bu aşamada **Natık** (konuşan) peygamberlerden (Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed) her gelenin, bir önceki peygamberin çıkardığı Şeriat'ı (yasa, kural ve hükümleri-FB) feshettiği belirtilmeli; Yedi İmam'ın da aynı yolu seçtiği vurgulanmalıdır. **"Gelecek İmam, altı peygamberin Şeriatı'nı iptal ederek, onun yerine kendi yasa ve hükümlerini, düşüncelerini koyacaktır"** denmelidir. Natık peygamberlerden sonra, **Samıt** (konuşmayan) Yedi İmam'ın halifelerinden (vekilleri/yardımcılarından) söz açılarak; "Bunlardan her biri, öncekinin Şeriatı'nı iptal etmekle yükümlüdür. **Son gelen ise, Şeriat'ı olduğu gibi ortadan kaldırılacak, Sahib-ül Zaman olacaktır.** Her peygamberin bir vekili (vasisi-suse) vardır. Son İmam, Muhammed'in Şeriatı'nı iptal ettikten sonra vasi-peygamber ilan edilecektir..." mealinde sözler söylenecek; tarihten örnekler verilecektir. Böylece, size yaklaşan topluluk, ilk kez, farkında olmadan Muhammed Şeriatı dairesi dışına çıkmış olur. Aslında, muhatap olduğunuz kişi/kişiler ne şeriat içinde ne de dışındadırlar; kendilerini bilmez bir haldedirler.

Beşinci Davet: Şeriat'ı dolaylı biçimde eleştirmekten kaçınma! Şimdiye kadar yaşanan İslam'ın kötülüklerinden söz et! İs-

lam felsefecileriyle din adamlarının ne kadar dar görüşlü ve rezalet içinde olduklarına ilişkin örnekler ver! Arap dilinin çok anlamlı oluşuna dikkati çekip, Kur'an'daki bazı sözlerin hangi kötülüklere yol açtığını söyle! Karşındaki kişi/kişiler eğer Arap olmayan kimselerden ise, Arapların mazlum insanlara yaptığı zorbalık ve zulümden bahset! Eğer Arap iseler, bu kez de, Arap olmayan halkların bu dini nasıl yozlaştırdıklarından şikâyet et! Oradan geometrik-aritmetik kurallarına ve astronomi meselelerine gir! Gökyüzü, yıldızlar, gezegenler, evrenin oluşumu; doğa-insan ilişkisi, peygamberlerin nitelikleri; Tanrının insan yüzünü anlat! En sonunda felsefi meselelere değinmeye başla!

Altıncı Davet: Bu aşamada, kesinlikle Şeriat'ı ele al! Ancak, bilinen anlamıyla değil; taharet, ihram ve benzerlerinin gerçek manalarını açıkla! Buradan genel siyasi konulara geçip; peygamberlik meselesinin altındaki felsefeyi irdele! Yeryüzündeki adaletsizlik ve haksızlıklardan şikâyet ederek, buna çare olabilecek bazı örgütlenmelerin olduğu yolunda imada bulun! Bu arada fırsat düşerse eğer, peygamberlerle Aristo, Sokrat, Eflatun, Pisagor arasındaki farkları ortaya koy! Onların eşyayı/nesneleri yorumlama biçimlerine, görüşlerindeki hikmete değiniver! Şeriat (ve toplumsal) yasalara ilişkin eleştirilerinin ana hatlarını ver!

Yedinci Davet: Bu noktada, ikicilik (düalizm) ve diyalektik konulardan başlamak lazım. Mesela, Kur'an'daki **"O, yerde ilahtır ve gökte ilahtır"** (Zuhruf: 84.) ayetini, Allah'ın birliği kavramını sorgulamak için kullan! Biri yeraltında diğeri yeryüzünde olan iki dünyanın da bulunduğunu söyle!

Sekizinci Davet: İki ayrı ilah (güç) kaynağı ortaya çıkınca; birinin diğerinden daha önce olduğunu anlatmaya çalış! Ancak, ilah (Allah) denilen varlığı önceleyen şeyin ne adı var, ne de sıfatı. Dolayısıyla, bu aşamada şöyle demelisin: **"O halde, adı ve sıfatı olmayan şeyi dile getirip anmayı da kimse istemez."** Burada bazı Mecusilerin dediği gibi, kötülük tanrısı Ahriman ile iyilik tanrısı Ahuramazda ikileminden yararlanmak gerekir. Natık peygamberleri izleyen **İmamlara** ilişkin olarak da, "Peygamberler olağandışı mucizeler ve durumlarla zuhur eylerler" yolundaki görüşü şu şekilde yorumlamalısın: "Peygamberlerin göster-

dikleri mucizeler, aslında İmamların siyasetleri, hikmetleri ve felsefeleridir. Semadaki mucizeler, yeryüzündeki insanların koyacağı kurallarla gerçekleşir."

Dokuzuncu Davet: Bu aşamada daha soyut ve üst seviyedeki tartışmaları gündeme getir. Felsefi dille konuş. Varlık-yokluk, hikmet-neden-sonuç, doğal durum, arızi hal, evrenin oluşumu... Kişi, ola ki, böyle hallerde Mani veya Meymun Bin Daysan'ın görüşlerini benimser; onlardan örnekler verebilir ya da Aristo, Eflatun gibilerinin görüşlerini açabilir. **"Şimdiye kadar gelmiş peygamberlerin, esasında Siyaset ve Şeriat peygamberleri; buna karşılık Eflatun gibilerinin ise, Hikmet/Bilgelik peygamberi oldukları"** özellikle vurgulanmalıdır. Önemli olan, **Kitap Ehli'nin Şeriat'ı ve peygamberleri dairesinden çıkmaktır.** Nihayet, şu sözlerle iş bitirilebilir: Allah zaten Araplardan nefret eder. Çünkü, Hz. Hüseyin'i katlettiler. Allah, Hüsrev'in torunlarını (Acemleri) sever; zira, halkın ve doğruluğun yolunu tutmuşlardır..."[235]

Beslenme Meclisleri

Mutezile teorisyenlerinden Kadılar Kadısı namıyla ünlü **Abdülcabbar el Hemezani,** Karmatilerin eğitim çalışmalarıyla ilgili ilginç bir örnek veriyor:

"Ramle, Akka, Askalan (Filistin), Sur (Lübnan), Şam diyarı, Mısır ve Bağdat'ta dolaşıp duran Karmati (ünlü) propagandacıları, her yerde Şia'dan gözüküp Ehl-i Beyt için ağıt yakarlardı. Ardından Kur'an ve İslam farzlarının değiştirilmesi gerektiğini söylerlerdi. Ehl-i Beyt'in katillerinin uyguladıkları Şeriat'ın bozuk olduğunu; bunların izinden gidilmemesi gerektiğini ileri sürerlerdi. Halkı şöyle uyarırlardı: Sakın, Fıkıhçıların toplantılarına gitmeyin! Hadis erbabının sohbetlerinde bulunmayın! Avam-

---

235 Aktaran Dr. **Bedevi**, age., s. 152-172. Ayrıca, bu dokuz davetin bağnaz Sünni bakış açısıyla yazılmış kötü bir kopyasına, **M. el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**'nin *"Keşf-ül Esrar-ül Bâtıniyye"*ya da Türkçe çevirisi olan *Bâtınilerin ve Karmatilerin İçyüzü* adlı kitabında rastlamak mümkün.

dan kimselerin okuduğu Kur'an'a kulak vermeyin! Çünkü bunların hepsi kalbi ve beyni köreltir. Sakın ha, (İmam) Ebu Hanife, Malik bin Enes, el Suri, Hasan el Basri ve benzerlerinin yorumladıkları Fıkıh (İslam hukuku) meselelerini dinlemeyin! Bunların hepsi de Ehl-i Beyt düşmanı olup, kâfirlerden sayılırlar...

Karmatilerin, **Mecalis-ül Teğziye** (Beslenme Meclisleri) adıyla düzenlenen toplantıları olurdu. Orada dini meselelerin bâtını yorumu yapılır, olmadık sorularla kafa karıştırılırdı. Mesela, neden sabah namazında açıkça dua okunur da, öğlen namazında aynı şey olmaz? Hurma yaprağı neden uzundur da üzüm yaprağı yuvarlakça ve muzunki de genişçedir? Sorulara cevap istendiğinde de, onlara şöyle denirdi: 'Sizler, henüz eğitimin başlangıç noktasındasınız. Yeni başlayan, anasının ilk sütüyle (ağuz) beslenen bebek gibidir. Büyüdükçe, daha güçlü besin verilir kendisine. Sizi de eğitim derecelerinden geçip geliştikçe, daha başka bilgilerle besleyip büyüteceğiz.'

Şeriat'a değinilirken öncelikle **'Gebermiş hayvanı yemeniz yasaklandı'** (Maide: 3) ayetine gönderme yapılır, sonra bâtıni yoruma tabi tutulurdu: Bizler ve sizler, hayvanı kestikten veya sudan çıkan balık can verdikten sonra, onu yiyebiliriz. Muhammed peygamber de öldüğüne göre, onun Şeriatı'nı yemek helal kılınmıştır. Veya tersinden alalım; mademki geberen hayvanın eti haram kılınmıştır. O halde, vefat eden bir peygamberin Şeriatı da haram kılınıp iptal edilmiş sayılır. O Şeriat'ı izlemek haramdan, günahtan sayılır. Vefat edenin Şeriatı'nı izleyeceğimize, yaşayan birinin yasalarına uymamız daha mantıklı değil mi? O yaşayan kişi de (Gizli) İmam'dan başkası değildir."[236]

Her Dine Ayrı Propaganda

Karmatilerin diğer din ve inanç mensupları arasındaki propaganda faaliyetleri, belli kurallara ve yönergelere göre yapılırdı.

---

236 **Abdülcabbar el Hemezani**, *Kitab-ül Tespit Delail Nübüvvet-i Seyyiddine Muhammed.*

Tipik örneğini, yine **el Şerif Ebu'l Hüseyin**'in adı geçen broşüründe görüyoruz:

"Ey Dai kardeş!

Eğer **Şia**'dan biriyle karşılaşırsan, ona, Ehl-i Beyt'e yapılan haksızlık ve zulümden bahset! Kerbelâ'da Hz. Hüseyin ile çoluk çocuğunun nasıl katledildiğini anlat! Teym (Ebubekir'in kabilesi) ve Udayy (Ömer'in kabilesi), Ümeyyeoğulları (Osman'ın sülalesi) ve Abbasoğullarından teberra ettiğini söyle! Kafasında soru işaretleri yaratıp düşünme yeteneklerini tükettikten sonra, **'Mevcut Şeriat'ın hâlâ geçerli olup olmadığı, bunu izlemenin mümine yakışıp yakışmadığı'** konusu üzerinde dur.

Sabii inancından birini görürsen; ona, Yediler kavramını açıklayıver! Hemen sana yaklaşacaktır.

Mecusilerden kimi görürsen gör; bizim dördüncü derecede anlattığımız öğretilerle işe koyul: Ateş, Işık ve Güneş kavramları üzerinde yoğunlaşıp her üçünü de kutsayarak yücelt! İyilik tanrısı Hürmüz'ün aydınlığını öv! Sabiiler ile Mecusilerin, bizim propagandamıza en yakın ve en duyarlı kesim olduğunu unutma!

Ola ki **Yahudi** birini görürsün. O zaman da, Mesihlik kavramını irdele! Yahudi Mesihlik anlayışındaki, bazı dinsel vecibelerden kurtulup Cumartesi günü tatil yapmanın anlamını olumlu yönde sorgulamasına yardımcı ol! Aynı zamanda, Yahudilerin hiç hoşlanmadıkları İsa peygamberc inanan Hıristiyanlarla Müslümanların ne kadar cahil olduklarını söyle! De ki: 'Onlar, İsa'nın babasız doğduğunu ve Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürerler. Oysa, İsa'nın babası Yusuf el Neccar adlı bir marangozdu, anasının adı da Meryem idi. Yusuf el Neccar, diğer erkeklerin kadınlarından elde ettiği şeyi Meryem'den elde etmiştir. Mesele bu kadar basit!' Bak, gör, Yahudilerin kafası nasıl karışacak!

Hıristiyanlar arasında ise, bu kez Yahudilerle Müslümanları topyekûn eleştir; onların benimsedikleri öğretilerin doğruluğunu sorgula! Heraklit'in tezlerinden alıntı yaptıklarını açıkla!

Manani *(Manilik)* dini mensuplarından biri, sana kendi inancından dem vurduğunda, bizim altıncı kademede öğrettiklerimizle onu yanıtla! De ki: 'Karanlık ile Aydınlık'ın birbirine karıştığını söylüyoruz zaten.' Onlardan yakın bulduğuna sırrımızı açabilirsin.

Filozof yandaşlarından birileriyle tartışırsan, onlarla yaratılış, ilk başlatıcı, yaratılışta kimin daha önce ve eski olduğu gibi tartışmalara gir! Sonucu şöyle bağla: Eğer, **'evrenin düzenleyicisi yoktur'** görüşü üzerinde anlaşırsak, bizimle filozoflar arasında herhangi bir ayrılık olmaz.

Düalist inancından birini ayarlamışsan, aferin sana! Başardın demektir. Tevhid (Allah'ın birliği/tekliği) kuralını iptal ettiğini söylemen yeterlidir. Ona da birinci ve üçüncü kademedeki öğretilerimizden bilgiler ver!

Sünni Müslümanları ise, Ebubekir ve Ömer'i yüceltip; onlara itiraz eden Ali'yi eleştirmek suretiyle kazanabilirsin.

Her durumda, ikna edip yandaş edindiğin kimselere sert ve haşin davranma! Onların duygularını rencide edecek biçimde inançlarına saldırma! Şoka girmemelerine dikkat etmelisin. Kademe kademe ilerledikçe, sırası geldikçe, onlara gerçeği açıklama yolunu tutacaksın..."[237]

B) Gizli Teşkilat

Karmatiler, yasadışı bir hareket olarak ortaya çıktı. Hedefi, Abbasi İslam rejimini devirmek üzere örgütlenmek ve buna uygun savaşçı gizli bir teşkilat yaratmaktı. Her ne kadar lonca, sendika gibi yasal kurumlarda faaliyet gösterdilerse de; illegalite, faaliyetlerinin can damarını oluşturuyordu. Şehirliler ve esnaf arasındaki çalışmalarıyla kırsal alanlardaki faaliyetleri yarı legal nitelik taşıyordu. Ama, yeraltı faaliyeti, sıkı bir gizlilik, sır saklama, harekete bağlılık ve ketumiyet için özel ant içme törenleri temel kuraldı.

Abbasilerin her yerde olan casuslarından kaçıp kurtulmak, onların kovalamacasını boşa çıkarmak gerekiyordu. Halkı örgütlemeksizin kendini belli etmek Karmati örgütlenme tarzına aykırıydı.

---

237 Aktaran **Bedevi**, age., s. 176-178.

Sıkça yer değiştirme, birden fazla kod adı kullanma, ilgilisinden başkasının sorumluyu tanımaması, hücre yöntemine göre çalışma, her sorumlunun yerine yedek birinin bulundurulması; önderler dâhil herkesin yerine vekil tayin etmesi; kimi zaman rakibi şaşırtmak için birden fazla önderin olduğu izleniminin yaratılması; bu işle görevlendirilenlerin sanki başkanmış gibi davranmaları; seyyar profesyonel kadroların ülkenin dört bir yanına dağılmaları; belli geçiş ve kavşak noktalarında, **"kuryelik yapmak ve bağlantı kurmak"** amacıyla sıkça değiştirilen şahısların bulundurulması; Saray erkânı içinden bile haber sızdırabilecek karşı casusluk teşkilatı ve istihbarat ağının kurulması; aydın çevreler arasındaki örgütlenmeye önem verilmesi vs. Karmati hareketinin nasıl bir örgütlenme içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Örgütün gizli teşkilatı, muhtemelen aşağıdaki hiyerarşiye dayanıyordu:

* İmam
* Hüccet veya Baba
* Dailer Daisi
* İletişim Daisi
* Mutlak Dai veya Nakib
* İcazetli Dai
* İcazetsiz Dai
* Sağ kanat veya Sağ kol
* Sol kanat veya Sol kol
* Mukasir
* Mukabil
* Müstecib

Herkesin görev alanı titizlikle belirlenmişti.

Şöyle ki:

İmam: Yetkileri saymakla bitmez. Adeta sınırsız bir yetkiye sahip olup, başkan/başkomutan/baş sorumlu, yönetim kademesinin en tepedeki adamı sayılırdı. Yasaları, genelgeleri, yönergeleri o verir; genel organizasyonu o yapardı.

Hüccet/Bab: İmam'dan sonra gelen kişidir. Onun adına hareket eden başyardımcıdır. İllegalite ortamında Gizli İmam'ın

gölgesi ve kalkanı gibidir. Ondan hiç ayrılmaz. İmam'sız Hüccet olmaz. Aynı zamanda, **Bab** diye adlandırılır. Çünkü, İmam'ın tüm sırlarına vakıf olan tek kişidir; **"gizlilik kapısı"**dır o. Çoğu zaman, İmam'ın oğullarından biri bu görevi üstlenir.

Dailer Daisi: Hüccet'ten sonra gelen ikinci adamdır. Tüm Dai'lerin (propagandacı ve profesyonel elemanların) baş sorumlusudur. Onlar arasında işbölümünü yapmak, istenilen bölgelere atamalarını yapmak, aralarındaki bağlantıyı sağlamak, onlardan gelen bilgileri değerlendirmek; profesyonel kadroları eğitip yetiştirmek, örgütsel alandaki boşlukları doldurmak; elemanları disipline etmek, davranış ve faaliyetlerini izlemek, günlük/haftalık/aylık genelgelerle yönlendirmek; onları sınavdan geçirip en iyilerini seçmek; faaliyetlerini maddi açıdan desteklemek; onlara kod adları bulmak; bölgesel çapta yapacakları değerlendirme ve eğitim toplantılarını organize etmek ve benzeri işler Dailer Daisi(Başdai-başörgütçü)'nin işidir.

İletişim Daisi: Dailer Daisi'nin verdiği tüm yazışma ve genelgeleri, ilgili bölgelere ulaştırmak; bunlardaki gizli bilgileri saklamak; yerine ulaşıp ulaşmadıklarını denetlemek bu kişini görevidir.

Eğitim Daisi: Başdai'nin Kalem Müdürü, örgütün Genel Sekreteri, enformasyon ve istihbarat sorumlusu, görevlisidir. İstenilen şeyi istenildiği anda bulup yerine getirmekle yükümlüdür.

Mutlak Dai/Nakib: Örgüt denetleyicisi veya müfettişi olarak bakılabilir kendisine. Çeşitli bölgelerde dolaşarak, ilgili şahıslarla ve profesyonel kadrolarla görüşür; ihtiyaçlarını tespit ederdi. Başdai dışında kimseye karşı sorumluluk taşımayıp davranışlarında oldukça serbestti. Başdai'den direkt talimat ve bilgi/eğitim alırdı. Kendisine *"Nakib"* ve *"Zulmassa"* denilirdi. Başdai'nin öğrettiklerini yutar gibi hafızasına kaydederdi.

İcazetli/Ruhsatlı Dai: Mutlak Dai'den daha aşağı mertebede olup, ona bağlıydı. Öğreti, bilgi ve talimatlarını Mutlak Dai'den alır; sadece onun izniyle belli bölgelerde denetime çıkabilirdi.

İcazetsiz/Ruhsatsız Dai: Sadece belli bir bölgede hareket eder, onun dışına çıkamazdı. Mutlak Dai'nin yayınladığı genelgeleri, sorumlu olduğu bölgeye göndermek, oradaki işlem ve fa-

aliyetleri izleyip, bir üstüne bildirmekle görevliydi. İcazetsiz Dai, faaliyet bölgesini değiştirmek istediğinde, bunu Başdai'ye bildirip izin almak zorundaydı.

Sağ Kol ve Sol Kol: İki kişiden oluşurdu. Her ikisi de Mutlak Dai'ye bağlıydı. Mutlak Dai'nin bölge teftişleri sırasında ona refakat eder; propaganda faaliyetlerinde kendisine yardımcı olurlardı. Son derece güç ve tehlikeli sorumluluklar yüklenirlerdi. Danışmanlık görevini üstlenmiş sayılırlardı. Başdai veya Mutlak Dai'nin gezip görmek istediği bölgeleri önceden dolaşır, gerekli organizasyonu ve düzenlemeleri yaparlardı. Gidilen mıntıka hakkındaki her siyasal, bilimsel ve edebi bilgiyi öğrenirlerdi. Bölgenin neresinde kaç eğitim merkezinin olduğu, buralarda ne okutulduğu, hangi toplumsal kesimlerin bulunduğu, sivil toplum kuruluş ve derneklerinin faaliyetlerinin niteliği; aydın ve edebiyatçıların durumu, bunların kişiliği, eğilimleri, kişisel zaafları ya da güçlü yanları, dini inançlar, toplum içindeki konumlarına ilişkin ayrıntıları öğrenmek durumundaydılar. Sağ kol ve Sol kol görevini sürdüren iki kişi, elde ettikleri bu bilgileri Mutlak Dai'ye aktarırlardı. Bu raporlar ışığında, gidilmesi kararlaştırılan bölgeye ziyaret gerçekleştirilir veya iptal edilirdi.

Mukasır: Adaylıktan çıkıp harekete **"Asıl üye"** olanlara verilen isimdir. Mukasır, Karmati öğretisini iyice belleyip felsefe aşamasına gelmiş; karşısındakiyle polemik yapabilecek ve mücadele edebilecek kimsedir. Örgütün kadrolu elemanıdır. Bu yüzden, halk arasına karışarak Karmatilerin propagandasını uluorta yapar; ilim irfan sahibi olmayanlara karşı, Şeriat ve İlim adına konuşurdu. Bu aynı zamanda, felsefeye giriş faslıdır. Mukasır, Başdai'ye karşı sorumludur.

Mukalib: Gerçekte, harekete bağlı ama henüz asıl üye yani kadrolu eleman olamayan kişidir. Harekete istihbarat toplamak ve onların propagandalarının sonuçları hakkında bilgi vermekle yükümlüydüler. Çoğu zaman ortalıkta dolaşır, Karmatilere sempati besleyenleri ve gelişme yeteneği olanları Başdai ile tanıştırırlardı. Mukalib, özellikle psikolojiyi iyi bilmek zorundaydı. Temas ettiği kişinin ruhunu okuyabilmeli, kişiliğini ve portresini iyi çizebilmeliydi. Mesela, onun sır saklayıp saklayamayacağın-

dan emin olabilmeliydi. Sempatizan kitlesini belli kategorilere ayırıp, onlar hakkında üst makama rapor sunmalıydı. Bunlara Mukalıb denmesinin nedeni, yaptığı işin çoğunlukla, "Av köpeği"nin iz sürmesine benzemesinden kaynaklanıyordu.

Müstecib: Harekete ilk girenin bulunduğu mertebeydi. Müsteciblerin çok iyi sınanmış olması ve seçilmesi gerekmekteydi. Sözgelimi algılama düzeyleri, kavrayışları, cesaret ve yiğitlikleriyle ön plana çıkmış olmaları lazımdı. Üye adaylarının iyi huylu, kişilik sahibi ve davranışlarında örnek insanlar olmaları elzemdi. İyi konuşabilen, hitabet sanatı güçlü, güzel sesli olmaları gerekirdi ki; konuştukları kitleyi etkileyebilsinler.

Karmatilerin aralarındaki yazışmaları, haberleşme yöntemleri ve harekete katılanların kod adlarının hemen tümü şifreliydi. Arapçada **"Cifr"** ilmi denilen, günümüzde sayılarla kodlama ve şifreleme adı verilen bir yöntem kullanırlardı. Her harf, kelime veya cümlenin karşılığında belli bir sayı bulunuyordu. Böylece, iletişim sağlanırken sır saklanmış oluyor; ilgiliden başkası bunu bilemiyor veya düşmanın eline geçse de pek bir şey anlaşılmıyordu.

Örneğin, Gizli İmam olup hareketin liderliğini yapan Abdullah bin Muhammed'in şifresi şöyledir:[238]

Ayn+B+D vaw+L+L+He B+N M+Ha+M+D = Abdullah bin Muhammed

7+2+4 1+3+3+5 2+5 4+8+4+4 = Abdullah bin Muhammed

C) Askeri Taktikleri: Vur! Kaç! Şaşırt!

Karmati önderlerinden **Hamdan Karmati**'nin, yandaşlarını örgütlemek için ilk elde vergi/bağış sistemi getirdiğini; ikinci aşamada mal ortaklığını uygulamaya geçirdiğini; üçüncü aşamada ise silahlanma emri verdiğini yukarıda görmüştük.

---

238 **El Veli**, age., s. 67-73.

Silahlanmaktaki amaç; Abbasi yönetimini devirip, tasarlanan **"Eşitlikçi Komünal Toplumu"** kurmaktı. Özellikle savaşçı Bedevi kabileleri, ordudan firar eden askerler, Zenci ayaklanmasına katılan kölelerle köylüler ve şehirlerdeki vurucu birlikler yani **Ayyarun** ve **Şuttar**'dan yararlanıldı. Aralıklarla uzun süren ayaklanma sürecinde, bizzat **"kurtarılmış bölgeler"** diyebileceğimiz diyarlarda iktidarlar kuruldu. Örneğin, Kûfe'nin Sevad bölgesi; Bahreyn-Basra arasındaki mıntıka; Yemen'de Aden-Muzeyhira-Sana arasındaki dağlık bölge; Tunus-Fas diyarındaki Mehdiyye şehri vs. Karmatilerin **kurtarılmış bölgeleri** sayılırdı. Buralarda tasarlanan toplumsal düzen uygulamaya geçiriliyor, cephe gerisi için hazırlık yapılıyor, üstelik de savaşçılar yetiştiriliyordu.

Ebu Said el Cennabi'nin, savaşta yendiği toplulukların küçük çocuklarını yanına alarak, ideolojik ve askeri eğitimden geçirdiği; adeta eski Ispartalı çocukların yetiştirilmesine benzer bir yöntem uyguladığı rivayet edilir.

Karmati önderlerinin hemen hepsi, siyasal, askeri ve ideolojik bakımdan iyi yetiştirildiklerinden, ayaklanmanın doğal önderi ve bölgesel düzeyde başkomutanı konumundaydılar. Savaş tekniklerini iyi bellemişlerdi.

Bir köylü ve kabile ayaklanması gibi görünmesine rağmen, Karmatilerin, günümüz deyimiyle **"Gerilla savaşı"** taktiği izledikleri söylenebilir. Vur-Kaç taktiği, özellikle Abbasilerin askeri bakımdan üstün oldukları Irak topraklarında sıkça başvurulan savaş tekniklerinden biriydi. Zikreveyh bin Mihreveyh, Ebu Said el Cennabi, Ebu Tahir Süleyman gibi savaşçı önderler; adeta Abbasi sultanlarının korkulu rüyası haline gelmişlerdi. Kûfe, Basra, Bağdat, Rusafe, Katif, Şam, Mekke vs. bu gerilla baskınlarından şaşkına dönmüştü. 1000-2000 kadar savaşçıdan oluşan bir çevik süvari birliği, aniden ortaya çıkıyor; hedeflediği şehrin garnizonunu kuşatıp askerlerini tasfiye ediyor; kentte birkaç saat kaldıktan sonra çekip gidebiliyordu. Baskınlar yüzünden Abbasi halifeleri, Bağdat'ın yanı sıra dört ayrı kent daha kurup bunları başşehir ilan etmişlerdi. Ayaklanmaların seyrine göre, başşehirleri dolaşıp duruyorlardı **"Cesur!"** Abbasi sultanları.

Karmatilerin sadece "Vur-kaç" taktikleriyle yetindiklerini söylemek haksızlık olur. Onlar aynı zamanda çok iyi mevzi savunmacısıydılar. Mesela, Kûfe yakınlarında **"Mehabaz"** adı verilen yüksek surlarla çevrili ve etrafında aşılamayan hendeklerin olduğu bir **"Üs"** kurarak, Abbasi ordularına karşı başarılı savunmalar yaptıkları bilinir. Hareketin Yemen'deki kolu, sarp dağlardaki sağlam kaleleri üs edinerek, sıkıştığında burada başarılı savunma taktikleri izleyebiliyordu.

Gerçekte bir askeri ve siyasi deha sayılan **Ebu Said el Cennabi**, Bahreyn'de kendi düzenini kurmadan önce ve kurduktan sonra, kale kuşatma, gerilla baskını yapma, mevzi savunma tekniklerinde çok başarılı olduğunu kanıtladı. **El Cennabi**'nin, Lahsa ve Hecer kentlerini hangi kuşatma taktikleriyle aldığı savaş oyunları kayıtlarında mevcuttur. Alınması imkânsız denilen kaleleri almakla ün salmıştır.

Karmati önderlerden **Ebu Tahir Süleyman**, Mekke baskınlarında ve Hac kafilelerinin yolunu kesip, Abbasi askerlerini tasfiye etmede usta bir komutandır.

Ebu Tahir, cephe savaşına gireceği zaman, adamlarını piyade ve süvari diye ikiye ayırır; bunları da iki ekibe ayırarak **nöbetleşe** çatışmaya sürerdi. Böylece dinlenmiş savaşçı, var gücüyle düşmanına yüklenirdi. Yorulan ekip ise, geri çekilip yeniden dinlenmeye alınırdı.[239]

Diğer bir önder, **Zikreveyh bin Mihreveyh** ise, "Vur-kaç" taktiklerini izlemekle birlikte, esas olarak Şam diyarı gibi düz arazide, Abbasi ordusuyla cephe savaşı yapmakla ün kazanmıştır.

Karmati savaşçısının temel özelliği; komutanına ve davasına son derece bağlı olmasıydı. Kararlı, inançlı, azimli bir savaşçı olmanın yanı sıra, her militan askeri teknikleri iyi kavramış ve sıkı bir eğitimden geçmişti. Bu yüzden, sayıları 10 ila 30 bin arasında değişebilen düzenli orduya karşı çıkan 2000-3000 kişilik bir Karmati birliği, çok kısa zamanda rakibini bozguna uğratabiliyordu. Abbasi komutanlarıyla *Türk Hassa Alayları*'nın en çok sinirlendikleri konu da buydu.

---

239 **Makrizi**, *İttiyaz-ül Hünefa bi Ahbar-il Eimmet-ül Fatimiyin el Hülefa*'ya düşülmüş kenar notundan.

Abbasi halifesinin şu sözü çok ünlüdür: **"Lanet olsun! 80 bin kişilik ordum, 2700 kişilik melunlarla** *(Ebu Tahir savaşçılarıyla-FB)* **başa çıkamayıp yenilmiş."**[240]

Sıkça sorulan soru şuydu: **"Nasıl oluyordu da, bu bir avuç zındık ve kefere takımı, Abbasilerin imanlı ordusunu yenebiliyordu?"**

Yanıtını iki türlü vermek mümkün:

İlki, herkesçe bilinen genel bir ilkedir: Halktan destek görüyor; iyi istihbarat alıyor, düşmanın hareketlerini yakından gözleyip, nerede ve ne zaman vuracaklarını kendileri tayin edebiliyorlardı. Onlara gelen istihbaratın kaynakları çeşitliydi. Bölgedeki halktan insanlar, saraydaki Karmati ajanları, ordu içindeki casusları ve askerler arasında moral diye bir şey bırakmayan beşinci kol faaliyetleri vs...

İkincisi daha özel ve somuttur: Karmati komutanları, iyi birer asker ve siyasetçi olmalarının yanı sıra, astronomi ve büyücülük tekniklerini de bilen kişilerdi. Bu yüzden, hem yandaşlarına moral aşısı yapıyor, hem de düşman askerlerini şaşırtan **"büyülü/sihirli"** savaş taktiklerini deneyebiliyorlardı.

Bir örneğini **el Mukanna** lakabıyla tanınan **Hasan bin Mihran**'ın savunma taktiğinde görüyoruz: **El Mukanna**, bir kale inşa edip, içine taş atacak makaralar yerleştirmiş. Abbasi askerleri kendisiyle savaşmaya gittiklerinde makaralar otomatik olarak kendilerine taş atarmış. Kalenin neresinden atıldığı görülmeyen makaralı taşlar, havadan yağıyormuş gibi bir izlenim bırakıyormuş. Askerler, **Mukanna** ile savaşmanın **"Allah'ın gazabına uğramak"** anlamına geldiği zehabına kapılarak; ya savaşı terk edip kaçıyor, ya da bu büyülü/kutsanmış adamın safına geçiyorlarmış. Neden sonra, işin sırrını keşfeden genç bir mühendis, kalenin çevresinde hendek kazdırarak makaraları bulup çıkartabilmiş.[241]

Savaş taktiklerinin ilginç bir örneğine de, Mısır'daki Karmati savaş oyunlarında rastlıyoruz. Önderlerden **el Hasan bin Ah-**

---

240 **İbn-ül Esir**, *el Kâmil fi'l Tarih*, c. 8, s. 127.

241 **M. el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**. *Bâtınîler ve Karmatilerin İçyüzü* (Keşf-ul Esrar-ül Bâtıniyye), s. 55.

med el Asam, savaşta develerine bindirdiği pelerinli/cübbeli, maskeli fantom kılıklı savaşçılarını üç başı varmış gibi göstermekte mahir idi. Bir baş gerçek, diğer ikisi taklitti. Askerler taklit olanları kesince, gerçek baş konuşmaya veya nara atmaya başlıyordu. Bu durum, Abbasi askerlerini dehşete düşürecek kadar anlaşılmaz ve büyülü bir şeydi. Moral bozulunca, orduda çözülme ve firar da baş gösteriyordu.

Benzer bir taktik yine aynı komutan tarafından sıkça uygulanan deve hörgücü üzerindeki **Kubbe** oyunuydu. Kubbe görünümü verilen çadırımsı bir şey deveye yüklenir; içinde rastık taşı, sürme otu, büyük inci, yanmış kömür ve bazı tütsülü bitkiler bulunan ocakvari bir sacayağı buraya yerleştirilirdi. Savaşçı deveye binip, hücuma kalkınca hemen sacayağındaki malzemeyi ateşlerdi. Kubbemsi çadırdan bembeyaz bir duman çıkardı. Hem savaşçıya hayalet görüntüsü verir, hem de sacayağındaki inci ve taşların yanarken çıkardığı sesler ve duman, düşmanı aldatırdı. Sanılırdı ki; içinden ateş-alev çıkan hayaletler veya insanüstü yaratıklar kendileriyle savaşmaya gelmişler. Karmati askerlerinden ölen olursa, yerine dinlenmiş olanları geçerek, aynı oyunu devam ettirirdi. Beyaz dumanın çıkması, düşmanları şaşırtır; **"Zafer kubbeden inmektedir!"** narası atan Karmati askerlerine ise büyük moral verirdi.

Bu oyun, Karmatilerin işine çok yaradı. Mısırlı Fatimiler ve Abbasilerle yapılan savaşlarda tekrarlandı durdu. Fakat, Karmatilerin gerilemeye başladıkları son yıllarında, özellikle Kahire ve Ramle (Filistin) dolaylarındaki savaşlarda, oyun bozuldu; işin aslı anlaşıldı.[242]

Karmatilerin savaştaki gözüpekliği ve yalınkılıç cepheye dalarak acımasızca dövüşmeleri, düşmanları tarafından **"Vahşet ve barbarlık!"** olarak nitelenmiş; zaman zaman bu niteleme iftira kampanyalarına kadar vardırılmıştır. Bâtıni olmayan hangi Ortaçağ İslam tarihçisi okunursa okunsun, muhakkak şu ibareyle karşılaşılır:

---

242 **Makrizi**, age.

"Karmatiler, orduyu yendikten sonra şehirlere ve köylere iner; ne kadar mal mülk varsa yakıp yıkar, talan eder; çoluk çocuk, yaşlı genç, kadın erkek demeden herkesi kılıçtan geçirirdi..."[243]

Artık kalıplaşmış bu cümlelerin en hafifi şöyle olurdu:

"Karmatiler, baskın yaptıkları şehri veya köyü yakıp yıkar, talan eder; kılıçtan geçirdiklerinden arta kalanları, özellikle kadınlarla çocukları esir alıp götürürlerdi."

Ayaklanmanın, savaşın ve çatışmanın acımasız kuralları olduğunu herkes bilir. Dolayısıyla ister cephe savaşı, ister baskınlar şeklinde gerçekleşsin, isterse mevzi kuşatma/savunma taktiği uygulansın, katılanların bir şekilde zarar göreceği kaçınılmazdır. Yenen tarafın yağma, talan, mağlupları öldürme veya esir alma gibi yollara başvuracağı da bilinir. Ancak, gözden saklanan veya dikkatlerden kaçırılmak istenen noktalar da var: Tüm acımasızlıklarına rağmen, Karmatilerin, genelde yoksullara, köylülere, kendi kategorilerinden komutanlara veya sıradan erlere fazla zarar vermedikleri, hatta esir aldıktan sonra onları salıverdikleri, kendilerine katılanları engellemedikleri; bu nedenle, **birçok firari askerin Karmati saflarında çarpıştığı** da tarihsel bir gerçektir.[244]

Oysa, Abbasi askerlerinin girdikleri bölgelerdeki talan ve yağmalarının, bizzat halk ayaklanmalarına neden olduğunu kaydeden Ortaçağ tarihçilerinden **Makrizi** anlatıyor: "İbn-ül Ebu'l Sac, Halifenin gönderdiği büyük birliklerin de yardımıyla seferberlik ilan ederek, asi Karmatilerin üzerine yürüdü. Karmatileri küçümseyen Ebu'l Sac, askerlerini disipline etmeyip ortalığa saldı. Her gidilen yerde talan ve yağmaya girişiliyor; köyler yakılıp yıkılıyor, askerler kadınlara tecavüz ediyordu. Halk, ordudan bizar olmuştu. Tam da o sırada, Karmati asileri ortaya çıkıp o dev orduyu yenmez mi?

---

243 Kaynaklar için bkz.: **Sabit bin Senna İbn-ül Qurat-ül Sabiu**, *Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita*; *Siyret-ül Hadi İle'l Hakk*; **İbn-ül Cevzi**, *el Qaramita*; **Makrizi**, *İttiuaz-ül Hünefa bi Ahbar-il Eimmet-ül Fatimiyyin el Hulefa*; **Ali bin Hasan el Hazreci**, *el Esccd-ül Mesbuk fimen Velia el Yemen min-el Muluk*; **Muhammed el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**, *Keşf-ül Esrar-ül Bâtıniyye*.

244 **İsmail el Mir Ali**, agc.

Asker geri çekilirken Kûfe, Sevad ve Anbar bölgeleri kırk gün Karmati asilerinin denetiminde kaldı."[245]

İş bu kadarla bitmiyor: Bizzat Halife ve komutanları, yakaladıkları Karmati önderleriyle mensuplarını esir aldıktan, türlü eziyet ve işkenceden geçirdikten sonra katledip sokaklarda teşhir ediyorlardı.

Sözgelimi, aşağıdaki olaylar tarihçiler tarafından da kayda geçilmiştir:

* Karmati asi elebaşlarından **Sahib-ül Şame** (Benli Adam/Ayet Yüzlü Adam) ile 300 kadar yandaşı yakalanıp kalaslara bağlanarak Bağdat'a getirildiler. Onlara her türlü kötülük ve işkence yapıldı. Karmati yandaşlarının önce elleri, sonra ayakları kesildikten sonra kafaları koparıldı. Elebaşı Sahib-ül Şame'ye 100 kırbaç vuruldu, ardından elleri kesildi. Sonra, göğsü üzerine konulan ateş parçaları sırtından çıktı. Adam bayıldı. Ateşlenen kalaslar bu kez beline konuldu. Sahib-ül Şame, acıdan kıvranıp gözlerini yumuyordu. Ölünceye kadar o halde bırakıldı. Boynu vurulduktan sonra da, Bağdat kapısına asıldı.[246]

* Yemenli Karmatilerden ikisi Mekke'de yakalanınca, kırbaçlanarak öldürüldü ve çarmıha gerilerek asıldı.[247]

* Mısır ve Şam dolaylarındaki Karmati savaşçılarıyla ileri gelenlerinden kim yakalanırsa, istisnasız diri diri derisi yüzülür; içine saman doldurulduktan sonra çarmıha gerilirdi.[248]

Bâtıni hareketin amansız düşmanı, Şafii bağnazı ve Selçukluların ünlü veziri **Nizamülmülk**'ün konuya ilişkin yazdıkları, resmi belge niteliğindedir: "Cumhur, Sindbad'ı öldürüp Rey şehrine girince, Ateşperestler(Bâtıniler-FB)den yakaladıklarını öldürdü. Mallarını yağmalayarak kadın ve çocuklarını köle-cariye olarak satmak üzere yakalayıp götürdü... Sipahsalar (ve Türkler), Bâtıni ileri gelenlerini katlettiler... Daha sonra Ceyhun'dan geçip

---

245 **Makrizi**, *İttiuaz-ül Hünefa...*

246 **Sabit bin Sennan İbn-ül Qurat-ül Sabiu**, *Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita.*

247 *Siyret-ül Hadi ile'l Hakk.*

248 **İbn-ül Qalesani**, *Zeyl-ül Tarih-ü Dimaşk*, s. 50-51.

Mevrud ve Buhara dolaylarında Bâtıni mezhebinden kimi bulurlarsa öldürüp mallarını yağmaladılar. Bu sefer, Horasan ve Maveraünnehir'de onlardan tek kişi bırakmadılar... Abbasiler; Horasan, Irak ve Maveraünnehir'deki Karmatileri temizlemeyi kararlaştırdılar. Horasan'daki Karmatiler zincire vurulup öldürüldü, malları yağmalandı. Tus bölgesindeki Karmatilerden kim bulunduysa öldürüldü. Mezhebin kökünü öyle kazıdılar ki, kimse çıkıp onlardan tek kişi gösteremez..."[249]

Aslında, Selçuklu vezirinin dini bilgisi ve hadislere ilişkin aktarmaları, bir devlet adamına yetecek kadardı. İşine geldiğinden mi yoksa yüzeyselliğinden midir, bilinmez; ama, çok yerde yanlış hadis aktarmış, dini tefsirlerde genel çerçevenin dışına çıkmamıştır. Bâtıni ve Karmatilerin amansız düşmanı **Nizamülmülk**'ün olayları anlatırken zikrettiği fırka adları, yer isimleri ve tarihleri çoğu zaman yanlış olup; birbirine karıştırılmıştır. Bu nedenle, olayın kendisini aktarmakla yetindik; kişi ve yer adlarına yer vermedik.

Karmati kadınlarının savaştaki rolü konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Yine de, çatışma sonrasında cephede gezen ve düşman askerlerinin yaralı veya ölü olup olmadıklarını kontrol eden Karmati kadınlarından söz eden satırlara rastlamak mümkün.[250]

---

249 **Nizamülmülk**, *Siyasetname*. s. 284-298-299-308-309.

250 **Sabit bin Sennan**, agc.

KARMATİLER VE KOMÜNAL MANİFESTO

A) Sen ki; Kötü ve Mundarların Komutanı Abbasoğlusun!..

Karmatiler, İslam rejimini devirmek amacıyla 880'lerden itibaren Abbasilere karşı ayaklanmaya başladılar. Abbasilerle Sünni din adamları, onlara yönelik büyük bir karalama ve iftira kampanyası başlattılar.

Abbasi halifesi **Muktedirbillah** bunlarla yetinmedi, Karmati hareketinin eylem adamı **Ebu Said el Cennabi**'ye bir mektup göndererek gözdağı vermek istedi. Kendine güvenen, taşıdığı fikriyatın doğruluğuna inanan **Karmati lideri**, bunun altında kalmadı; Abbasi halifesini küçümseyen bir tutumla, gereken cevabı verdi:

"Besmele ve Hamdüsenadan sonra, akıbet, Allah'tan korkup korunanlarındandır diyerek (sözlerime başlıyorum)...

Allah'tan korunmaya davet eden, O'nun emirlerini yerine getirip icra eyleyen ve Resulullah'ın izinden yürüyen Ebu Said el Cennabi'den, murdar ve pislerin komutanı Abbas oğluna!

Ve devamla (derim ki);

Allah, sana işlerin doğru noktasını bildirsin; aldanma yollarına (delalet) sapmaktan ve bahanelerine yapışmaktan seni uzaklaştırsın. (Başında bulunduğun) devletin, tükenmek ve yok olma-

ya yüz tutmuştur. Buna karşılık, (bizim başında bulunduğumuz) Allah'ın sevgili ordusu, galip gelmek ve seni ele geçirip boynunu vurmak üzeredir. Bu ordu, senin hükmettiğin diyarların kalelerini teker teker ele geçiriyor, surlarını yıkıyor. Saray kapına ha dayandı, ha dayanacak... Oradaki Harem'e baskın yapıp, zorla şerle içindekileri çil yavrusu gibi dağıtacaktır. Başına topladığın bunca kuvvetin de perperişan edilmesi yakındır.

Tüm bunlar ortada iken, beni tehdit eden mektubun elime geçti. Bakıyorum ki, sözlerine gönderme yaptığın yüce zevata ve ululara yalvarıp yakararak, onları zikrederek medet umuyorsun... Şunu iyi bil: Zafer kisvesini giyinmiş, gazap kılıcını kuşanmış, Arapların yardımına muhtaç olmaksızın, hiçbir münkirin kınamasından etkilenmeyip Allah yolunda yürüyen **İmam**; heybetli bir aslan gibi sana karşı çıkmıştır. Bu, Allah'ın lütfudur; onu, istediğine verir...

Yemin ederim ki, (Ey Abbasoğlu), nefsin seni aldatmış; eremeyeceğin makama gözünü dikip tamah edersin ve bulamayacağın mertebeyi sana hoş göstererek, seni hırslandırmıştır. Bunun için kalktın, Kâtiplerinin hakkımda görüş birliği içinde söyledikleri şeyi alıp yazdırdın; **beni, kötülüklerle andın, karalayıp lekeledin ve çirkin sıfatlarla nitelendirip damgaladın.**

Oysa sizler, işleyegeldiğiniz suçlardan ötürü sorguya çekileceksiniz. Hacca gidenleri öldürmek, şehirleri harap etmek ve mescidleri yakmak türünden bize isnad edilenlere (suçlamalarınıza) gelince; vallahi, bunları, her şey ayan beyan ortaya çıkıp her türlü gerekçesi oluştuktan sonra yaptım. Olanlar güneş gibi apaçıktı. Öldürttüklerimden bazıları, iyi ve salih insanlar olduklarını ileri sürdülerse de, ben **onların fısk-u fücur içindeki kötü insanlar olduklarını anladıktan sonra öldürme eylemine başvurdum.** Dolayısıyla, kötü yolda olanlar ve yozlaşanları Allah'ın hükmüyle cezalandırdım.

Ey Abbasoğlu! Onlar adına benimle tartışmaya girip, davaya (güya) Kur'an'dan delil getiren adam! Sen ki; (Saray'da) **her türlü içkiyi zıkkımlanırsın, çalgı çalıp çengi ve rakkaseler oynatırsın;** yabancı erkeklerin karşında çalıp oynamasına, gılman-

ların boynuna sarılıp kucağına oturmasına heveslenirsin, **çeşit çeşit fisk-u fücur** (cinsel sapıklık) ve bu arada **livata** (oğlancılık-eşcinsellik) ile vakit geçiren kişisin. Allah'ın hangi ayetinde bu tür işlere cevaz verilip meşru kılınmıştır?

Oysaki bu işleri yapanlar; **tüyü bitmemiş yetimin hakkını gasp edip el koyanlar** sizin gibileridir. Her türlü haram ve gayri meşru kazanç yollarına başvuranlardır.

İyi insanların camilerini yakıp yıktığımı söylüyorsun. Doğrudur; bu tür camilerin hepsini yakıtırdım! Çünkü, o ibadet yerine gidenlerin çoğu, **Allah karşısında yalan söyleyip riyakârlık yapıyordu.** Her türlü yozluğu, sapıklığı buralarda kararlaştırıp **Allah Şeriatı** diye gösteriyorlardı. Oralarda bizzat Allah'ın peygamberine iftira edilip, sapkın yollar meşru gibi gösteriliyordu. Böyle cami ve mescidlerden, yakılıp yıkılmaya ve viran olmaya daha layık ve müstahak hangi mekân olabilir ki?

Beni Allah'la korkutmana gelince; doğrusu iftiralarına ve kör cesaretine şaşırdım. **Allah'ı, senden daha az tanıdığımı mı sanıyorsun?** Hâlbuki sen; Müslümanların mallarını, hizmetçi ve uşaklarla yağdanlıklarına veriyorsun. Senin hadım harem ağalarının adları, her Allah'ın günü hutbelerde okunuyor. Minberlerde çocuklar (küçük yaştaki halifeler kastediliyor-FB) ile gılmanlara dua ettiriyorsun. Böyle yapmanı (o çok diline doladığın-FB) Allah mı emretmişti yoksa? Allah'a iftira mı ediyorsun?

Beni, haksız yere **"Mehdi"** lakabı takınmakla suçluyorsun. İyi güzel de, senin unvanın ne: **Emir-ül Müminin Muğiys'billah** (Muktedirbillah)!.. Herhalde senin aldığın o şaşaalı ünvandan daha kötü değildir Mehdi ünvanı almak. Güya **Muktedirbillah** ünvanı taşıyorsun. Yani Allah'ın kudretine maliksin veya O'ndan güç kuvvet alıyorsun! Bak hele sen! Hangi orduyla savaşıp onu yenebildin; hangi düşmanı elde kılıç kovaladın? Dolayısıyla, sen değil Muktedirbillah olmak; olsan olsan Fasıkların (yozların/yobazların) emiri olursun. Müminlerin (yani halkın) Emiri olmak sana yakışmaz çünkü...

Hem (güya halkı temsil ediyormuş gibi) **Emir-ül Müminin** lakabını taşıyıp böbürleniyorsun, hem de bazı hizmetçilerini hü-

kümet ve devlet işlerinde görevlendiriyorsun. Hükümete işi düşen de, bu yağdanlık ve hizmetçilere 'efendim, sultanım' şeklinde hitap ediyor. Şimdi karar ver; benim Mehdi olmam mı iyi, yoksa senin Emir-ül Müminin olman mı? Hangisi iman yoluna daha yakındır?

Bir de bana bak! Kabilesi ve yakınları arasından çıkmış biriyim. Hürmet ve itaat, onlar için yaptıklarımdan kaynaklanıyor. Beni yüceltmiş, şan ve şeref vermişlerdir. Onlar sayesinde, onlarla birlikte yükseldim...

Ey Abbasoğlu!

Bir daha (boş yere) beni tehdit etmeye kalkma! Şimşek çakar gibi korkutma yoluna gitme! Her neye azmetmişsen, sözünde dur! Görülecek hesabın varsa, gel de gör!"[251]

Gerçekte bu mektup, Karmatilerin ayaklanma bildirgesi gibidir. Abbasi saltanatının halka yaptıkları zulmü, baskıyı; gasp ve sömürü yoluyla elde ettikleri serveti nerelerde ve nasıl harcadıklarını; saray hayatının ve egemen aristokratların yozlaşmalarını anlatması bakımından önemlidir. Bu mektupta anlatılanlar, kitabın çeşitli yerlerinde belirttiğimiz sınıfsal kutuplaşmanın ve en alttakilerin ayaklanmasının temel gerekçesidir. Aynı zamanda, Abbasilerle Sünni din adamlarının Bâtınilere yönelik iftira kampanyalarına bir cevap niteliği taşımaktadır.

Mektup sahibi **el Cennabi**, Abbasi halifesini aristokratların, hizmetçilerin, gılmanların ve yağdanlıkların temsilcisi sayarken; kendisinin halkın içinden çıkan bir önder olduğuna vurgu yapmaktadır. Gerçekten de, **el Cennabi**, bir emekçi çocuğu olarak çok hırpalanıp horlanmış, adeta sömürülmüştür. Bu yüzden de, Bahreyn'de kurduğu toplum, dönemine göre **eşitlikçi komünal bir toplum** olmuştur.

---

251 **Muhammed el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**, *Bâtınilerin ve Karmatilerin İçyüzü*, s. 77-79.

Not: Mektubun Türkçe çevirisi eski sözcükler ve ağdalı Osmanlı dili kullanılarak yapıldığından, Arapçasına bakarak ve parantez içinde bize ait eklemeler yaparak akıcı olmasını sağladık. Mektup bir hayli uzun olup, araya dinsel söylemler, polemikler ve ayetler sıkıştırılmıştır. Bunları yazmayıp, olayın özüne yer verdik.

El Cennabi, zaman zaman Allah adını anmakla birlikte, resmi İslam'a tepkisini gizlememekte; Hac'ca ve camilere gidenlerin gerçekte sömürücü, riyakâr, dolandırıcı, Allah adına halkı kandıranlar oluşuna dikkati çekerek; **"Böyle insanlar öldürülmeyi hak eder, bu gibi yerler de yakılıp yıkılmaya müstahaktır!"** diyerek, ortodoks İslam'a yönelik eylemci tepkilerin dizginlenemeyen niteliğini gösterir.

Mektup, başkaldıran bir emekçinin veya köylünün kimseye boyun eğmez, söz dinlemez tavrını göstermesi bakımından da önemlidir. **El Cennabi,** Abbasi hükümdarına **"Sultanım, halifem, devletlum"** demiyor; ona, **"Abbasoğlu"** diye sesleniyor. Bir yandan, kişiler mevki ve makamlarıyla değil, insanlıklarıyla, halka hizmetleriyle övünmelidirler demeye getiriyor; diğer yandan, insan olan herkesin diğerine eşit oluşunu vurgulamış oluyor.

El Cennabi'nin bu mektubu, sistemle bağlarını koparmış; onunla arasındaki tüm köprüleri atmış bir ayaklanma liderinin portresini iyi çizmiştir.

B) Baldırı Çıplaklar Hareketi

Karmatilerin dayandığı toplumsal sınıf ve katmanlar hangileriydi?

Konuya ilişkin özel analiz ve inceleme bulmak oldukça zordur. Ancak, Karmati hareketi hakkında yazanlar, ister kötüleme ve aşağılama babından olsun, isterse doğruları açıklasınlar, yeri geldikçe değinmeler biçiminde bunlardan söz etmektedirler.

Karmatilerle eşzamanlı olarak ortaya çıkan *İhvan-ı Safa Risaleleri*'ne baktığımızda, orada insanları üç kategoriye ayırdıklarını görüyoruz: **Zenginler, orta halliler** ve **yoksullar.**[252]

Bu tespit, bizim için sağlam bir ipucu sayılıdır. Daha önce gördüğümüz **Ayyarun** ve **Şuttar** (baldırı çıplaklar ve serseriler) hareketinin ihtilalci; onlarla birlikte hareket eden esnaf ve zanaatkâr loncalarının ise barışçıl kuruluşlar olduklarını da bu arada kaydetmek gerek.

---

252 Aktaran **Abdülaziz el Duri**, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, s. 100.

Vahşi bir sömürüye maruz kalarak ayaklanan Zenci hareketi, sınıfsal yönü ağır basan; henüz toplumun geniş kesimiyle kaynaşamamış, dar ufuklu bir köle ayaklanmasıydı.[253]

Gerek Zenci ayaklanmaları, gerekse Babek başkaldırısından ders aldığı görülen İsmaili ve Karmati önderlerinin, *İhvan-ı Safa Risaleleri*'ne yansıyan bir perspektifle hareket etmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle, toplumsal yanı ağır basan, birçok mazlum halk ve ezilen çeşitli sınıflarla tabakaları bir araya getiren halk hareketi olmayı denediler. Irak, Horasan, Azerbaycan, Şam, Yemen, Mağrip, Afrika gibi geniş bir alana yayılan hareketin sadece köylülerden, sadece Araplardan veya kabilelerden, sadece Arap-İslam tahakkümü altındaki halklardan (İranlı, Kürt, Nabati, Süryani, Arami, Afrikalı, Berberi) olması ya da sadece köylü sınıfına dayanması hemen hemen imkânsızdı. Dolayısıyla aralarında esnaf, küçük tüccar, baldırı çıplaklar ve serseriler gibi şehirli kesim ile kırsal alandaki kabile yoksulları ve köylüler; uzak diyarlardaki Arap olmayan mazlum halklarla Irak topraklarında angarya usulü çalıştırılan kölelerin de içinde bulunduğu geniş bir yelpaze gibiydi Karmati hareketi.

Hareketin, yıllarla ifade edilen geçici bir süre yaşadığı Irak Sevad bölgesinde, fakirlik diz boyu olduğundan ve İslami inançlar da makbul karşılanmadığından; burada adeta bir **sınıflar** (çiftçi, köylü, köle, tarım emekçisi, esnaf), **halklar** (Nabati, Kürt, İranlı, Arap) ve **dinler** (Zerdüştilik, Manilik, İslamiyet, tanrıtanımazlar vs) harmanlanması yaşandı. **Karmatiler böyle bir harmanlanma içinde yoğrulup fikirsel açıdan biçimlendiler.**

Onlar, bölgede kurdukları toplumsal modelde ve İslam'a karşı söylemlerinde aşırıydılar. İslam rejimini, Şeriat kurallarını ve Abbasi sömürü düzenini devirmeyi amaçladıklarını açıkça söyleyebiliyorlardı. Üretim her işin başı sayıldığından, kadın-erkek, yaşlı-genç, büyük-küçük demeden herkesin mal mülk ortaklığına gitmesi yolunda siyasi/ideolojik eğitim yapılıyor; komünal bir toplum modeli hayata geçiriliyordu.

---

253 Age., s. 101.

Özetle, Sevad bölgesinde; **"Herkesten ürettikleri alınıyor ve herkese ihtiyacına göre veriliyordu."**[254]

Hareketin Şam diyarındaki gelişmesi de kavramsal ve ayaklanma yönünde Sevad bölgesinden daha az radikal değildi. Karmatilerin Suriye'deki kısa tarihleri, sert eylemlerle ortaya çıkan; sadece **Abbasileri** değil, aynı zamanda **İsmaililerin** reformcu kanadı olan **Fatimileri** de devirmeyi amaçlayan bir hareket olduklarını ortaya koyuyor.

Tarihi belgelere bakılırsa, Şam Selemiye karargâhındaki Karmatiler; hem Abbasi, hem de Fatimilerin farklı yorumlarla benimsedikleri resmi İslam'ı, fikirsel bombardımana tutmuşlardır.

Bahreyn'de bir asır devran sürmüş Karmatilerin tabanı, geçmiş kandaş toplumu özleyen Arap Bedevi kabileleriyle, ortakçılık geleneğini sürdürmek isteyen köle ve köylülerden meydana gelmişti. Etnik bakımdan Arap ağırlıklı bir komünal toplumu simgeliyordu.

Tüm bunlar bir yana, çiftçiler, şehir yoksulları ve esnafın, daha alt düzeydeki Bedevi kabilelerin Karmati çağrılarına ilk cevap verenler arasında olmaları dikkat çekicidir.[255]

Sırası gelmişken, Karmatilerin dayandığı toplumsal tabakalara değinen yazarların bu konuda anlattıklarına da kısaca göz atalım:

* Tarihçi **Taberi**, o tarihlerde Bağdat sokaklarının durumunu anlatırken; "Seyyar satıcılar, baldırı çıplaklar, hapishane kaçkınları, ayaktakımı, başıbozuklar, yankesiciler ve esnaftan" söz eder. Özellikle **el Hufa** ve **el Amme** (yalınayaklar ve avam tabakası) tabirini kullanarak; **"Bu kimselerin çoğu, Fars ve Arap kökenli olup, toprak ağalarının yanında çalışan köylü ve köle takımıydı"** der.[256]

* Bağnaz Sünni tarihçilerden **Abdülkaahir el Bağdadi**, "Karmatilere uyan Güney Irak ve Şam vadisindeki kabilelerin **son derece yoksul** olduklarını; şehirli **hür insanların en fakirlerinin** bu işe karıştıklarını" yazar. **El Bağdadi**, Karmatilere ka-

---

254 Age., s. 103.

255 Age., s. 102.

256 **Taberi**, *Tarih*, c. 2, s. 872; c. 8, s. 214-215.

tılan etnik toplulukların adını da verir: **"Nabatiler, Kürtler, Mecusilerin torunları** gibi, ilmi esasları ve tartışma yollarını kavramakta görüşleri kıt olan **geniş halk** topluluğu; Acemlerin Araplardan üstün olduklarına inanan **İranlı milliyetçiler** (Şuubiyye hareketi mensupları) ve Peygamber efendimizin arasından çıktığı (Arap) Mudar kabilesine kin besleyen **Beni Rabia** kabilesinin kıt akıllıları..."[257]

* Ortaçağ'da yaşamış Sünni tarihçilerden **Makrizi, "Din adına başlamış toplumsal bir ihtilal hareketi"** olarak niteliyor Karmati ayaklanmasını.[258]

* Tarihçi **el Berraki, "Irak Sevad topraklarında bulunan çeşitli sınıf, tabaka ve unsurların hemen hepsi Karmati hareketine katıldılar"** saptamasını yapıyor.[259]

* Hanbeli mezhebi mensubu **İbn-ül Cevzi**; "Karmatiler; akılları kıt, boş kafalı, ahmak ve ilim irfandan nasibini almamış sefillere ek olarak, Irak Sevad bölgesindeki çeşitli unsurlarla, **Kürt, Acem** (İranlı) ve **Arapların baldırı çıplaklarından** oluşuyordu"[260] ibaresini kullanıyor.

* Ünlü Ortaçağ tarihçisi **el Mesudi**'ye göre: "Karmati hareketi; esasında **Nabati yoksul köylülerinden** oluşurdu. Ek olarak, İranlı toprak ağalarının Doğu Afrika'dan getirdikleri **zenci** ve benzeri **köleleri** kapsardı."[261]

Örnekleri daha da çoğaltmak mümkün:

* Eski İslam tarihçilerinden **el İstahri** ile **el Maverdi**, konuyu başka bir açıdan ele alırken sınıfsal meseleye değinmeden de edemezler: "Kur'an'ı Kerim'deki, **'ölü toprağı canlandıran, onu hak etmiştir'** mealindeki ayeti istismar eden büyük toprak sahipleri, angarya yoluyla insanları ve köleleri çalıştırdılar. On-

---

257 **Ebu Mansur Abdülkaahir el Bağdadi**, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (Bâtıniyye bölümü).

258 **Makrizi**, *İttiuaz-ül Hünefa bi Ahbar Eimmet-ül Fatimiyin el Hülefa.*

259 Aktaran **İsmail el Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Hareket-ül Qarmatiye fi'l Tarih*, s. 226.

260 **İbn-ül Cevzi**, *el Qaramita*, s. 66.

261 **El Mesudi**, *el Tenbih ve'l İşraf*, s. 66.

ların alınterini sömürdüler. Özellikle Batiha ve Basra mıntıkalarındaki sömürü, dini buyruğun dışına taştı. Gerçeğe bakılırsa, ölü toprağa can verenler bu toprak sahipleri değil, terini ona döken fakir fukara idi. Kur'an ayetindeki anlam da bu manada söylenmiştir... Allah'ın hakkı böyledir çünkü..."[262]

* Hicri 4. yüzyılda yaşamış **Hamza el Esfahani**, Kûfe'deki sefaletin tablosunu çizerken şu satırlara yer veriyor: "Kûfeli bir kadın, acaba bir hurma tanesi düşer de alıp yiyebilir miyim düşüncesiyle tüccar kafilesini izleyip duruyordu..."[263]

* Ünlü tarihçi **İbn-ül Esir**, Karmati hareketine değinirken, bir bölümde şunları yazıyor: "Kûfe bölgesindeki Karmatiler, Mutazad zamanında bir askeri garnizona baskın yaptılar. Komutanlarının hepsini öldürdüler. Fakat, esir aldıkları askerleri serbest bıraktılar. Çünkü, **askerler** köylü kökenliydiler. Köylülerin öldürülmesi, **toprağın işlenmemesi** anlamına geliyordu..."[264]

* Günümüz Arap sosyalistlerinden olup, İslam tarihini değişik açıdan ele alan **Hüseyin Merva**'nın saptamasına da göz atalım: "Karmati hareketinde iki şey göze çarpar. Birincisi, onun ***sınıfsal niteliğidir.*** *İkincisi de,* ***köylü ağırlıklı*** *olmasıdır.* Öyle ki, köylülerin çalışmaması durumunda, toprak işlenemiyor ve ürün alınamıyordu. Tarımsal hayat felce uğrayabiliyordu."[265]

* **Ebu Fadl el Dimaşki** ise, "Şehirlerdeki esnaf ve zanaatkâr hür yoksullar diye biliniyordu ve bunlar, fakirlik nedeniyle Karmati çağrısına olumlu bakıyorlardı" diyor.[266]

Ekleyelim: Bernard Lewis, Julius Wellhausen, Louis Massignon, Bandaly Juzy gibi batılı (Rus, Fransız, İngiliz, Alman vs) doğubilimciler de benzer anlayışları savunup, Karmatilerin sınıfsal tabanına işaret ediyorlar.

---

262 **El İstahri**, *el Mesalik ve'l Memalik*, s. 80; **el Maverdi**, *el Ahkâm-ül Sultaniyye*, s. 173.

263 **Hamza el Esfahani**, *Makatil-ül Talibiyyin*, s. 345.

264 **İbn-ül Esir**, *el Kâmil fi'l Tarih*, c. 6, s. 95.

265 **Hüseyin Merva**, *el Neza'at-ül Maddiye fi'l Felsefet-il Arabiyye ve'l İslamiyye*, c. 2, s. 19.

266 Aktaran **İsmail el Mir Ali**, agc., s. 167.

İlk Arap - İslam Sendikacılığı

Karmati hareketinin yoksul bir tabana dayandığı kesinlik kazanmış durumdadır. Tartışılan konu bu değil! Sözkonusu olan, Karmatilerin bunca çeşitlilik arzeden halk hareketini nasıl örgütledikleri ve Abbasi askerlerine bakış açılarının ne olduğudur.

Suriyeli İsmaili mensubu günümüz araştırmacılarından **İsmail el Mir Ali** bu meseleyi şöyle irdeliyor:

"Karmati hareketi, Saray'daki darbe veya taht kavgası değildi. Tam anlamıyla **sınıfsal bir öze sahip olup**; emekçilerin, işçilerin, yoksulların, şehir esnafının; Nabati, Arami, İranlı, Arap baldırı çıplaklarının bir yandan zalim Abbasi iktidarına, onlarla işbirliği yapan Fars aristokratlarına, tekelci tüccar tabakasına, büyük toprak ağalarına ve diğer yandan da onları koruyan Türk askerlerine karşı bir ihtilal hareketiydi. Bu nedenle, o zamana kadar kurulu düzenin tüm denge ve kavramlarını altüst etmişti.

Özellikle Sevad, Kûfe, Vasıt bölgesinin verimli topraklarında çalışan köleler, köylüler, küçük mülkiyet sahipleri, Nabati yoksulları, Hindistan'dan gelme sığınmacılar, Afrika'dan getirtilmiş kölelerle, Türk komutanların askerlikten kovdukları Arap kabileleri ve Türk zulmünden firar eden askerler bu ihtilale katılmıştı.

Ayrıca, gerek Arap, gerekse İranlı toprak ağalarının topraklarından kovduğu işsizler ordusu, serseri mayın gibi dolaşıyordu ortalıkta. Tutunacak bir dal arıyorlardı. Dönemine göre gelişmiş fabrika, işlik, atölyelerdeki işçilerin de durumu giderek kötüleşiyordu. Abbasi yönetimini avucunun içine alarak, bulundukları bölgelerde halka envai çeşit baskı, zulüm ve zorbalığı dayatan Türk komutanların korkusundan kimse kıpırdayamıyordu. Astığı astık, kestiği kestik türdendi bunlar. Biriken bunca neden, sonunda patladı. Kentlerdeki ilk tepki, işverenlerle, kente inip her tarafı talan eden Türk askerlerine yöneldi.

Karmati hareketinin önderi **Hamdan**, bu durumu iyi tahlil etti. Yanına 12 nakibini (yardımcısını/bölge sorumlusunu) alarak yeraltı faaliyetine koyuldu. Zenginler, Abbasiler, Türk askerleri, toprak ağaları ve artık bir **'Ruhban Sınıfı'** oluşturmuş İslam din

adamlarına karşı yoğun bir propagandaya başladı. Hücre biçiminde örgütlenmeye girişti; en seçkin adamlarını kilit mevkilere getirdi. Ülkenin dört bir yanına dağılmış örgütsel hücreler arasındaki eşgüdümü sağlayan yeni biçimler oluşturdu.

Bu işin bir numaralı planlayıcısı, düşünen beyni **Hamdan Karmati**'nin sağ kolu **Abdan** idi. İletişim ve haberleşmede, şifreler kullanılıyor; seyyar propagandacılar ve güvercinler, özel kuryeler bölgeler arasında mekik dokuyordu.

Sadece yoksullara değil, aynı zamanda Türklerin kovdukları veya tezkeresini verdikleri Arap kökenli kabile savaşçıları ile çeşitli halklardan aydın/sanatçı/düşünür çevresine de ulaşıldı. Onlar arasında örgütlenme faaliyeti başlatıldı. Sözgelimi **Hallac-ı Mansur**, örgüte katılıp **"Ebu Abdullah"** kod adını aldı; Hindistan, Horasan ve Sind bölgelerini örgütlemekle görevlendirildi. O da görevini yerine getirmek maksadıyla, uzun bir yolculuğa çıktı.

Saray'a adamlar sokuldu; orduya casuslar yerleştirildi. İktidarın her hareketi hakkında istihbarat edinildi. Yönetenlerin her yolsuzluğu, her gafı, halka karşı aldığı her kararı, anında dışarıya sızıp kamuoyuna duyuruluyor, bu minval üzre propaganda yapılıp kitleler seferber ediliyordu.

Karmatiler, şehirlerdeki dernek ve sendikalar arasında da faaliyet gösteriyorlardı. Arap tarihindeki **ilk sendikacılık hareketinin** Karmatiler tarafından başlatıldığı söylenebilir..."[267]

Hallac-ı Mansur üzerine araştırmalarıyla tanınan Fransız doğubilimci **Louis Massignon**, Karmatilerin toplumsal tabanını analiz ederken, sendikal faaliyetlerine de değiniyor. Kısaca göz atalım:

"Karmati hareketinin doğuşundaki ana etken, toplumsal olanıdır. **Karmati** adı, Zenci devriminden sonra Güney Irak'ta harekete geçen Nabati ve Arapların oluşturduğu devrimci birliklerine (derneklerine) verildi. Karmati hareketi, **sosyalist** bir sisteme dayanıyor; Abbasilerle rekabet halinde olan veya onların iktidarından şikâyet eden herkesi kucaklıyordu. Yetenekli Karmati propagandacıları halk kitlelerinin, köylülerin, kölelerin ve zana-

---

267 Age., s. 140-185.

atkârların arasına dağılıp, hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı... Karmati hareketi, **sendika ileri gelenleri** ve **önderlerine** büyük önem verdiler... Ortaya çıktığı ve kendi karakteristiğini kazandığı günden beri, **Arap-İslam sendikal hareketini** başlatıp koruyanlar Karmatilerdi... Karmatilere göre sendika, her şeyden önce halk kitlelerinin elinde sömürücü ve egemen sınıflara karşı kullanabileceği toplumsal bir silahtı. Yoz, otokratik feodal toprak ağalığını yıkabilmek için, Karmatilerin öncülüğünde oluşturulacak güç odaklarından biriydi..."[268]

"İlk İslam sendikal hareketi"nin Karmatiler tarafından hayata geçirildiğini ileri süren **Louis Massignon** ile ona gönderme yaparak görüşünü sağlamlaştırmaya bakan İsmaili mezhebi mensubu araştırmacı **İsmail el Mir Ali**'nin iddiası, herkesçe kabul görmüş değildir. Konu tartışmalıdır. Örneğin, günümüz Iraklı akademisyenlerinden olup, Arap-İslam tarihi üzerindeki görüşleriyle Batı'da haklı bir ün kazanmış olan Prof. **Abdülaziz Duri**'nin görüşü farklıdır:

"...Bu arada, esnaf teşkilatları ya da birlikleri (lonca) içinde onların (Karmatilerin) bulunduğunu düşünenler vardır. Ancak, açık belgeler bu görüşü doğrulamıyor. Buna rağmen, onların (Karmatiler), esnaf teşkilatlarını canlandırdıkları ve toplumsal bir güç olarak onlardan yararlanmaya çalıştıkları konusu ise doğrudur..."[269]

Biz, konuya başka bir açıdan eleştiri getireceğiz: O dönemde gerçekten sendikal bir hareket olabilir miydi? Yoksa, Roma ve İslam tarihinden bilebildiğimiz kadarıyla, **"Lonca"** adıyla ünlenmiş esnaf ve meslek teşkilatları mıydı sözkonusu olan?

Bizce, bu yapıların lonca örgütlenmesi olması, tarihsel gelişmelere daha uygun düşüyor. **Massignon**'un, **"Karmatilerin, anılan sendikal hareketi yarattılar"** yolundaki iddiası da, bizce abartılıdır. Henüz kanıtlanabilmiş değildir. Bununla birlikte, Karmatilerin, Abbasi rejiminin bozulma devrinde toplumsal inisiyatif ve cemaat dayanışması biçiminde kendiliğinden ortaya çıkan loncalarda faaliyette bulundukları doğrudur.

---

268 **L. Massignon**, *Passion d'al Hallagic*, p. 339-410.

269 **Duri**, age., s. 102.

Toplumsal **muhalefet odaklarının tümüne sızma** gibi bir kuraldan hareket eden, hiçbir kesimi dışlamayan Karmatilerin, anlayışları gereği sendika/ loncalardaki varlığı da kaçınılmazlaşıyor. Karmatilerin bu tür mesleki kuruluşları perde arkasından yönlendirmeleri, yönetimi ele geçirmeleri veya var olan derneklerin başka yerlerdeki şubelerini açıp, o ad altında yarı-legal bir çalışma yöntemi uygulamaları, eşyanın tabiatına aykırı değildir.

C) Komünal Toplum: Herkese İhtiyacına Göre!

Karmatiler, **"Kurtarılmış Bölgelerde"**, mal ortaklığına ve kolektif üretime dayanan eşitlikçi komünal bir toplum kurdular. İster Irak Sevad yöresindeki geçici hâkimiyetleri, ister Yemen ve Şey diyarında daha uzun süren egemenlikleri, isterse yaklaşık 100 yıl süreyle denetledikleri Bahreyn döneminde, **"Komünal toplum"** projelerini hayata geçirdiler.

Abbasi rejiminin zulüm ve sömürüsüne karşı, dini söylemleri kullanarak toplumsal-siyasal bir hareket başlatan **Hamdan Karmati, "Adalet! Eşitlik! Özgürlük!"** sloganını ortaya attı. Geçen bölümlerde gördüğümüz üzere, bağış/vergi sistemi aracılığıyla kolektif davranmanın yararlarını çevresindeki insanlara gösterdi. Beş aşamalı (fitre, hicre, bulğa, hums ve ulfe) vergi sisteminin henüz üçüncüsündeyken bile; toplanan bağışlarla yoksul ve kimsesizlere yardım etti.

Ulfe adı verilen vergi/bağış sistemi getirilirken; sadece para ve mal toplama amacı güdülmedi. Adı üzerinde **"muhabbet-dostluk"** (ülfet) temeline dayanan kolektif bir hareket yaratılmak isteniyordu. Herkes kazandığı ücreti, ürettiği ürünü, sahip olduğu malı mülkü getirip **"halkın evi"** denilebilecek bir yere koyuyordu. Kim neye muhtaçsa, ihtiyacını görebiliyordu. Böylece zengin-fakir diye bir şey kalmıyordu. Herkes, **"Ebedi kardeşlik toplumu"**'ndaki kardeşine eşit hale gelmiş oluyordu.

Hamdan Karmati, bu modeli, ilk kez Kûfe Sevad bölgesinde uyguladı. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Sevad bölgesindeki hemen herkes üretimin içindeydi; dolayısıyla imece dediğimiz

kolektif çalışmaya zaten alışıktılar. Öte yandan, küçük arazi ve mülk sahipleri, ister istemez, büyük toprak ağalarının tahakkümü altına girip köleleşiyor veya angarya usulü çalışan köylü konumuna düşüyorlardı. Hem mülklerini, hem de özgürlüklerini kaybediyorlardı. Dolayısıyla, **özgürlük+eşitlik+kardeşlik** temelinde kurulan komünal toplumda yaşamak, onların da işine geliyordu. Özellikle Basra ve Kûfe çevresinde hayli gelişmiş işlik, atölye ve fabrika işçileri, sömürücü tüccar-işveren-Türk askerinin baskısı altında inliyordu. Komünal topluma katılmak, el emeğiyle çalışan bu kesimin de tercih ettiği bir şeydi. Zenci kölelerle tarımsal alandan kovulan onbinlerce işsizler ordusunun ise, **zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktu.**

Hamdan Karmati, bu ortak noktayı yakaladı: **El Ulfe** adlı verilen sivil vergi/bağış sistemi uygulaması sırasında, sadece bağışı alıp gitmek yerine, örgütlenmeye ve katılımcılığa dayanan teorik-siyasal eğitimi de ön plana çıkardı. İşçi kadın, ördüğü örgünün tümünü; işçi erkek, aldığı ücreti; ev kadını, elindeki eşyayı veya pişirdiği yemeği; görece zenginler para ve mallarını; köylüler, davar ve sığırlarını; arazi sahipleri, tarla ve çayırlarını; tüccar, alışveriş yapacak sermayesini... halkın malı olarak ilan ediyordu.

Tüketim eşyaları, giyecek, yiyecek, para ve ürünlerden herkes ihtiyacı kadarını alıyor; koyun ve sığırların sütü ya ortak sağılıp dağıtılıyor ya da herkes o an için ihtiyacı olan bir tas sütü sağıp götürebiliyor; sütten yapılması düşünülen yağ ve peynir çıkarma işlemine katılıyordu. Tarlalar ortak ekilip biçiliyor, alınan ürün ortak ambarlarda saklanıyor; herkese eşit miktarda ekmeklik un dağıtılıyordu. Değirmenler, bedava un öğütüyordu. Ortak hazinede bulundurulan para, sıkıntıda olanlara faizsiz kredi biçiminde veriliyordu.

Hamdan Karmati, komünal toplum modelini uygulamaya geçmeden önce, düzenlediği **"Ülfet Geceleri"**nde (muhabbet-dostluk geceleri) öncelikle şunu ilan etti: "Madem mülk insanoğluna ait değil, Allah'ındır diyoruz. **O halde biz de Allah'ın kulları olarak o malları ortaklaşa kullanma, onu kimsenin özel malı yapmama ve herkesi ondan eşit oranda yararlandırma hak-**

kına sahibiz. Madem Allah bize nimetlerini bahşetti. Biz de bundan yararlanalım. Allah, bizi ortakçılıkla imtihan edecek..."

Ülfet Geceleri, sıradan bir toplanma olayından ibaret değildi. O gece, kadın-erkek, yaşlı-genç, büyük-küçük herkes bir araya geliyor; eşitçe eğleniyor, dostluk ve muhabbetin tadını çıkarıyor; ebedi kardeşlik toplumunun ilk provasını yapıyordu. Haremlik selamlık yoktu. Kadın erkek bir arada; içkili ya da içkisiz eğlenceler düzenlenebiliyordu. İlk uygulama, **Hamdan Karmati**'nin de içinde bulunduğu Kûfe yakınlarındaki **Mehtabaz** bölgesinde kurulan ve surlarla çevrilen bir sitede gerçekleştirildi.

Yemenli Karmati önderlerden **Mansur bin Hasan**, Laa Aden bölgesi ve Reyp kalesindeki topluluk için böyle bir model uyguladı. Site'nin adını **"Beyt Ribe/Beyt Selem"** (Barış Evi) koydu, ortak hazineye de **"Beyt-ül Mal"** adını verdi. Bu evler; Mağrib (Fas-Tunus) bölgesinde, **"Beyt-ül Teşriq"** (Aydınlanma Evi); Bahreyn'de ise **"el Meşhed-ül Azam"** (Yüce Görüntü) gibi isimler aldı.[270]

Abbasilerle Sünni bağnaz çevreleri en fazla çıldırtan şey, sözü edilen **Ülfet Geceleri** idi. Hemen hepsine göre, bu gecede **"mum söndü/çıra puff"** yapılıyor; kadın erkek karanlıkta düzüşüyordu. Artık, kim kimi yakalarsa?!..[271]

İlk Laik ve Demokratik Cumhuriyet

Komünal toplum projelerinden en somut olanını, Karmatilerin eylemci adamı, **Ebu Said el Cennabi** hayata geçirdi. **El Cennabi**, Bahreyn ile Basra arasındaki bölgeyi Abbasilerden ve zenginlerden temizleyip **"Kurtarılmış bölge"** ilan eder etmez, eski yandaşı milisler, Zenci ayaklanmasından arta kalan köleler ve

---

270 **Muhammed el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni**, *Keşf-ül Esrar-ül Bâtıniyye*, s. 65; **Ali bin Hasan el Hazreci**, *el Esced-ül Mesbuk fimen Vella-l Yemen minel Muluk*; **Taha el Veli**, *el Qaramita*, s. 80-88.

271 **Makrizi**, age.

çok sayıda eşkıya ayaklanma saflarına katıldılar. Dolayısıyla, tasarlanan sosyalist toplum modeli başarıyla gerçekleştirildi.[272]

899-900 yıllarında Bahreyn ve özellikle Lahsa'da kurulan komünal toplum modeli yaklaşık yüz yıl sürdü. Herkes çalışıyor, üretiyor, kim neyi varsa komün adına seçilmiş kimseye teslim ediyordu. Mal, mülk, giyecek, yiyecek eşitçe paylaşılıyordu. Kadınlar, örgü tezgâhlarında üretiyor, erkekler ya işlikte ya da tarlalarda çalışıyor; küçük çocuklar bostan-bağ bekçiliği yaparak yevmiyelerini alıyorlardı. **Her şey ortaktı**; özel mülkiyet olarak kabul edilen biricik şey kılıç, ok-yay gibi kişisel silahlardı.[273]

O devirde Bahreyn'in Lahsa şehrini ziyaret eden ünlü İsmaili-Bâtıni yazarlardan **Nasır-i Husrev,** bu **"Komüncü"** şehirdeki izlenimlerini şöyle dile getiriyor:

"Lahsa (Arapçası el Ahsa-FB), ovada kurulmuş bir şehir. Oraya nereden gidilirse gidilsin, büyük bir çölün aşılması gerekir. Lahsa, bütün şehri, köyü kale içinde olan bir yerdir. Çevresine birbiri ardına gelmek üzere dört sağlam kale yapılmıştır. Şehir içinde büyük su kaynakları var ki, her biri beş değirmen döndürebilir. Kalenin ortasında güzel bir şehir kurulmuş. Büyük şehirde ne varsa, aynısı Lahsa'da bulunabilir.

Rivayet edilir ki, oranın hükümdarı, bir Şerif'miş (Hz. Hasan sülalesinden gelen kişi-FB). Tüm sular, dışarıya akıtılmayıp şehir içinde sarf edilirdi. Bu Şerif, halkı Müslümanlıktan çıkarmış; **'Namazı, orucu kaldırdım!'** deyip halkı yanına çekmiş; **'Başvuracağınız kimse, benim!'** demiş. Adı, **Ebu Said** (el Cennabi-FB) imiş. Şehirdekilere, **'Hangi mezheptensin?'** diye sorulduğunda, **'Ebu Saidçiyiz!'** cevabını verirler. **Namaz kılmaz, oruç tutmazlar.** Fakat, Hz. Muhammed(s.a.s)'in peygamberliğini kabul ederler.

Ebu Said, onlara, **'Ben yine size geleceğim; yani ölümümden sonra yeniden dirilip döneceğim!'** demiş. Mezarı, Lahsa şehrinde olup, adına bir türbe yaptırmışlar. Ebu Said, yönetim için **'Sey-**

---

272 **M. J. de Goeje**, *Mémoire sur les Carmathes du Bahrain ve les Fatimides*, s. 33-36.

273 Age., s. 156; **Makrizi**, age.

yid' soyundan altı kişiyi tayin ederek, oğullarına, **'Ben dönünceye kadar yönetimi oğullarımdan altı kişi sürdürsün; birbirlerine aykırı davranmasınlar!'** şeklinde bir vasiyette bulunmuş.

Bu altı yönetici, ittifak halinde hüküm sürüyor; altı vezir aracılığıyla işleri yürütüyor. Hangi iş olursa olsun, altı yönetici ile altı veziri danışmak suretiyle karar veriyorlar. Yöneticiler, halktan **öşür** (vergi) adına bir şey istemiyorlar. **Kim yoksulsa ona yardım ediyorlar; kim borçluysa, işi düzelinceye kadar elinden tutuyorlar.** Birisi diğerine borç verdiğinde, borcundan fazlasını (faiz-FB) istemiyor.

Şehirlerine bir yabancı gelse, biraz da zanaat biliyorsa, hemen ona sermaye (kredi) verip, işini kurmasına yardımcı oluyorlar. O da gerekli malzemeyi alarak mesleğini icra ediyor. Durumunu düzeltince, borcunu ödüyor.

Malı mülkü yıkılan varsa veya değirmen sahibi birisinin malı mülkü harap olmuşsa; hemen yardımına koşup onu elbirliğiyle (imece/kolektif) yaptırıyorlar. Buna karşılık herhangi bir bedel/ücret istemiyorlar.

Lahsa'da değirmenler var, **yöneticinin** (kamu) **mülkü.** Orada halk için un öğütülüyor; **bedava** halka dağıtılıyor. Değirmenin tamir masrafı, değirmencilerin ücretleri, hep yöneticinin malından karşılanıyor. Yöneticilere **'Seyyit'**; vezirlerine **'Şaire'** deniliyor.

Şehirde Cuma için cami yok. Sadece bir İranlı'nın kurdurduğu (dışarıdan gelen Müslüman tüccarların namaz kılmaları için-FB) bir **mescit** bulunuyor. Bu İranlı, zengin adam; dışarıdan gelen hacılarla ilgileniyor.

Alışveriş kurşunla yapılıyor. Kurşunlar zembillerde duruyor; her zembilde 6000 dirhem kurşun var. Alım-satım işi olunca, zembili sayıp öyle veriyorlar. Kimse, zembildeki parayı çıkarmıyor (çalmıyor). Lahsa'da güzel fularlar dokunuyor; Basra ve diğer yerlere ihraç ediliyor.

Birisi namaz kılınca dokunmuyorlar, fakat kendileri kılmıyorlar. Yönetici atına binip çarşıya çıkınca, kim onunla muhatap olup sohbet etmek isterse veya soru sorarsa, muhatabına tatlılıkla cevap veriyor. Asla şarap içmiyorlar.

Eyerli bir at, sürekli olarak **Ebu Said el Cennabi**'nin mezarı başında hazır bekletiliyor (ki, dirilip günün birinde dönecek olan bu Mehdi, hemen o ata binebilsin-FB).

Lahsa'da kedi, köpek, eşek, öküz, koyun gibi tüm hayvanların etleri satılıyor. Hangi hayvanın eti satılıyorsa, onun başı ve derisi de etin yanına konuluyor ki, müşteri ne aldığını bilsin. Köpekleri, koyun gibi besleyip, semizlettikten sonra kesip yiyorlar...

Lahsa'da 30 bin kadar Zenci ve Habeşistanlı olup, parayla satın alınmış köleler vardı. Onları, kamu çiftliklerinde çalıştırıyorlar..."[274]

Nasır-i Husrev'in izlenimlerinden çıkarabildiğimiz birkaç noktayı toparlayalım:

* Birbirine yardımcı olan, dayanışmacı ve görece eşitlikçi bir toplum modeli var önümüzde. İmece ve kolektif çalışma çok yaygın.

* Ebu Said el Cennabi, bu toplumu İslamlıktan uzaklaştırıp, kendi mezhebine/dünya görüşüne/öğretisine uygun hale getirmiş. Kedi, köpek, eşek eti yenilmesi de Müslümanlıktan uzaklaşmanın bir belirtisi.

* Lahsa'daki malların çoğu kamulaştırılmış; halka hizmet veren kuruluşlar (değirmen gibi) var. Ücretlerini kamu yönetimi karşılıyor.

* Cami diye bir şey yok. Sadece dışarıdan gelen Müslüman tüccarların gelip namaz kılabilecekleri bir mescit bulunuyor. O da, Lahsa'da ticaret temsilciliği yapmakta olan İranlı bir tüccar tarafından yaptırılmış.[275]

* Yöneticiler, çekinmeden halkın arasına karışıyor; sokaktaki insanlarla muhatap olup; onların gönlünü hoş tutuyorlardı.

---

[274] **Nasır-i Husrev**, *Sefernamc*, s. 127-131, M.E.B., 1994, Ankara. Türkçe çevirisi kötü olduğundan, **Yahya el Haşşab** tarafından çevrilmiş Arapçasına baktık. Bir de çelişki yakaladık. Türkçe tercümede, *"1000 kadar Zenci ve Habeşli köle"*den söz edilirken, Arapçasında *"30 bin kadar Zenci ve Habeşli köle"* ibaresine yer verilmiş. Ayrıca, Türkçesinde yönetici kavramının karşılığında *"Padişah"*, Arapçasında *ise "Sultan"* deyimi kullanılmış. (Bkz.: Arapça *Sefernamc*, 1980, Beyrut, s. 142-145.)

[275] **Ali Mazaheri**, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, s. 118-119.

Aslında **yöneticilerle sıradan yurttaş arasında eşitlik vardı**. Yurttaşlar, "Bahreyn Cumhuriyeti"ndeki yöneticilerle eşit durumda olup, sadece onlara **Seyyit** derlerdi; yöneticiler de bundan fazlasını istemezlerdi. Yönetim kolektif idi.[276]

Bu açıdan bakarsak, **Nasır-i Husrev**'in Lahsa'daki yöneticiler için **padişah/sultan** tanımlarını kullanması, başka bir yerde görüp alışmadığı bir yönetim tarzıyla karşılaşmasından kaynaklanmaktadır. İrani bir gelenekten gelen **Husrev**, o zamana kadar algılayıp bildiği yönetici kavramını, **şah/padişah** veya Abbasilerde olduğu gibi **sultan-vezir** deyimleriyle dile getiriyordu. Herhalde, Fransız devriminde olduğu gibi, **cumhurbaşkanı** veya **yurttaş-başkan** diyecek hali yoktu.

Ayrıca, Bahreyn Cumhuriyeti, o döneme göre **laik** bir devlet özelliği gösterir. Din-devlet işleri ayrılmıştı. Dinsizlik serbest olduğu gibi, her düşünce ve inançtan insanın gönül rahatlığı içinde kendini ifade etme ve ibadetini yerine getirme özgürlüğü de vardı.[277] Yeter ki, Abbasilerle Sünni din adamlarının benimsediği resmi İslam'ın, Şeriat'ın propagandası yapılmasın ve bu mesele siyasete alet edilmesin. Nitekim, **"Sadece Müslümanların ibadeti için cami kuracağım!"** diyerek izin alan bir Abbasi yandaşı (muhtemelen **Nasır-ı Husrev**'in sözünü ettiği zengin İranlı tüccar), cami yapıldıktan sonra halife adına hutbe okutmaya başlayınca, bu cami yıktırılmıştır.

Her durumda, Bahreyn Cumhuriyeti'nin tam laik bir devlet mi, yoksa laikliğe benzer bir şey mi olduğu tartışmalıdır. İsmaili mezhebi mensubu araştırmacı **İsmail el Mir Ali** bu konuda şu görüşü ileri sürüyor: "Bahreyn komünal cumhuriyetinde, laikli-

---

276 Age.

277 Age. Prof. **Emre Kongar**, 16 Şubat 1997 tarihinde katıldığı bir açık oturumda, İslam-Şeriat-Laiklik meselelerine değinirken, *"İslam'a ilk laikliği Alpaslan ve Selçuklular, yani Türkler sokmuştur"* dedi. Bu, klasik bir Türk-İslam tezidir; ne yazık ki, bizleri *"Ilımlı İslam-Amerikancı İslam"* tezleriyle birleştirir. **Kongar**, bunu demekle, İslam tarihinin sadece Türklerle ilgili yüzünü bildiğini, öteki yanını iyi incelemediğini de ortaya koymaktadır. Oysaki Karmati ve benzeri Bâtıni cumhuriyetlerin tarihini, felsefesini, dünya görüşlerini, yönetim modellerini vs incelemek dini dalganın yükseldiği günümüzde son derece önemlidir.

ğe benzer bir din-devlet ayrımı yapılmıştı. Doğrudur, Karmatilerin söylemi dinseldi. **İmam**'a itaati öngörüyordu. Dolayısıyla tam laik olması imkânsızdı. Ancak, şu da bir gerçek: Bahreyn cumhuriyeti kurucuları, zaten Karmati hareketinden daha radikal bir tutum alarak, **İmam** kavramını dinsellikten çıkardılar ve ona toplumsal-siyasal bir içerik kazandırdılar..."[278]

Nasır-i Husrev'in andığı, 30 bin Zenci ve Habeşistanlı kölenin çalıştırılması, Bahreyn Cumhuriyetinin eşitlikçi ve özgürlükçü ilkeleriyle bağdaşmıyor. Bu konuda açıkça belirtilmiş şeyler yok. **Nasır-i Husrev**, dürüst bir Bâtıni ve hatta Karmati sempatizanı olarak izlenimlerini yazıyor. Yani analiz, neden-sonuç ilişkisi yok ortada.

Kimi kaynaklar, Bahreyn Cumhuriyetinin komünal niteliğine rağmen, **"Köle çalıştırma geleneğinin hâlâ devam ettiğini"** ileri sürüyorlar.[279]

Oysa, İsmaili araştırmacı **el Mir Ali**, konuya daha değişik bir yorum getiriyor: "Sudan kökenli 30 bin zenci, gerçekte **el Akdaniye** adı verilen Sovyetler Birliği'nde uygulanan **kolhozlara** benzeyen üretim çiftliklerinde çalışıyorlardı. Bunlar köle değil, özgür işçi konumundaydılar..."[280]

Bizce de makul olması gereken budur. Ancak, yine de bu kölelerin nereden geldiği ve Bahreyn'de ne aradıkları sorusu akla takılıyor.

Doğubilimci **De Goeje**'nin sözlerini hatırlayarak sözü sürdürelim: El Cennabi, Bahreyn Cumhuriyeti'ni kurmaya başlarken, kendisine katılanların çoğu eski Karmati yandaşları, Zenci ayaklanmalarından kaçıp kurtulanlar ile eşkıya kesimiydi.

O halde, Bahreyn'deki zenciler, dışarıdan parayla satın alınanlar değil; Basra'daki ayaklanmadan sonra Karmati hareketine katılanlardı. Tarımsal alanda çalışmaktan başka herhangi bir deneyimleri olmadığı ve kendi başlarına iş kuramayacakları için (Tipik örnekleri ABD'deki Kuzey-Güney savaşında görüldü.

---

278 **El Mir Ali**, *el Qaramita ve'l Hareket-ül Qarmatiye fi'l Tarih*, s. 210.

279 Dr. **Suheyl Zekkar**, *Ahbar-ül Qaramita*, Önsöz bölümünden.

280 **El Mir Ali**, agc., s.191.

Azat edilen köleler, toplumsal hayattan soyutlanmış ve tek tip iş yapmaya alışkın olduklarından, ya işsizler ordusunu oluşturdular ya da yeniden Güneyli toprak ağalarına sığındılar); kamu çiftliklerinde ve benzeri bayındırlık hizmetlerinde çalıştırıldılar; devletten ücretlerini aldılar.

Aksi takdirde, özel mülkiyeti, toprak ağalığını ve her türlü sömürüyü kesin biçimde ortadan kaldıran; zencilerle silah arkadaşlığı yapan **Ebu Said el Cennabi**'nin 30 bin köleyi çalıştırması da, köleci sistemin devamından yana olması da mantıklı değildir.

İlahiyatçı Doktrinciler-Komüncüler Ayrışması

Konuyla ilgili bir gerçek daha var: Karmati hareketi de her siyasal/sınıfsal yapı gibi, kanatlardan oluşuyordu.

Sağ kanadı temsil edenlerin başında Süleyman bin el Hasan oğulları, özellikle **Sabur** ve amcası **Ahmed** geliyordu. **"El Akdaniyye"** (ilahiyatçı doktrinciler) diye adlandırılıyorlar ve İmamilik öğretisine dayanan metafizik görüşlere ağırlık verilmesini istiyorlardı. Bunlar, esasında, Karmatilerin reformcu kanadını oluşturan ve Mısır'da devlet kuran Fatimilerdendir.

Sol kanat ise, başta **Ebu Said el Cennabi** (Bahreyn), Yemenli **Mansur bin Hasan** ve Irak'taki **Süleyman Ebu Tahir** gibilerinden oluşuyordu. Üçü de kendi bölgelerinde birer **komünal toplum** kurmayı başardılar.

İçlerinden en radikalleri **el Cennabi** idi. Tam bağımsızlık, cumhuriyet yönetimi, ortak yönetim/şûraya dayalı **adalet** ve **eşitlik** temelinde bir toplum kurulmasından; metafizik ve dinsel öğretilerin geri plana itilmesinden yanaydı.

Bu kanattakiler, insana değer veriyor ve **"İnsana hizmet etmek en büyük imandır!"**; **"Kutsal insan yok, peygamber yok, sadece hikmetli** (bilge) **düşünürler var!"**; "Dini öğreti Fatimilerin olsun, biz olayın toplumsal yanıyla ilgileniyoruz. **Ahiretteki mutluluğu beklemeksizin, bunu yeryüzünde gerçekleştireceğiz!"** diyorlardı.[281]

---

281 Age., s. 210-214-242-243.

Komüncü sol kanat, hiçbir imtiyazlı kesime yer vermeyen bir toplum kurdu. Toprak ağalığını ve sömürüyü ortadan kaldırdı.

Önemli bir uluslararası ticaret merkezi durumundaki Lahsa'da bir kamu bankası bulunuyordu. Ticari işler için kredi veriyordu. Sırf ithalat için altın stoklardı. Banka, aynı zamanda iş yapmak isteyenlere kredi açardı...

Para cumhuriyet dışına çıkarılmasın diye, kurşundan sikkeler yapılmıştı.

Zembillerde duran bu kurşun sikkeler çalınmazdı. Çünkü, herkesin ortak malıydı.

20 bin silahlı milis gücü vardı; daha çok dışarıya karşı savunma ve düşmana baskın amaçlıydılar. İç güvenlik için onlara pek iş düşmezdi.

Komünal toplum disiplini sayesinde her şey yolunda gidiyordu.

Yönetim, tahıl ambarlarını, en yoksul olanlara; deve ve sığır sürülerini ise çobanlara emanet eder; ihtiyacı olana verilmesini onlar aracılığıyla sağlardı."[282]

Çocuklara Isparta Eğitimi

El Cennabi, geleceği görebilen bir önder olarak, yeni bir insan, yeni bir kuşak yetiştirmek istiyordu. Halk arasında dolaşıp dört yaşın altındaki **çocukları** topluyordu. Köle, cariye, zenci, beyaz, erkek, kadın ayrımı yapmaksızın bir araya getirdiği **çocukları**, özel bir mekânda eğitiyordu. Dışarıyla temaslarını kesmişti. Onlara **Urefa** (Arifler) adını vermişti. Çocuklara at binmeyi, kılıç kuşanmayı, savaş oyunlarını, sıkı şartlar altında yaşam mücadelesi vermeyi öğretiyordu. Dava'yı bu yeni kuşak aracılığıyla yürütmeyi tasarlıyordu.[283]

Komünal toplumun siyasal ve toplumsal örgütlenmesinin şeması aşağı yukarı şöyle çıkarılmıştır:

---

282 Age., s. 179-170; **Mazaheri**, age; **Makrizi**, age.

283 **Makrizi**, age.

* Cumhuriyetin omurgasını oluşturan kesim, 15-30 yaş grubundaki insanlardı. Bunlara, **el İhvan-ül Ebrar**/Bahadır Kardeşler denilirdi.

* 30-40 yaş grubundan olan, daha çok toplumsal-ideolojik eğitim ve günlük politikayla uğraşan kesimin adı **el Ahyar el Fudela**/Faziletli Seçkinler idi.

İşçi, köylü, tarım emekçileri, topraklarından kovulmuş köle ve yoksul köylüler ile kabile üyeleri bu kümeye girerdi. Ayrıca, ordudan firar etmiş ya da Türkler tarafından tezkeresi verilmiş köylü kökenli askerler buna dâhildi. Şehir milislerini oluşturup günümüzdeki Sovyet tipi komiteler/birimler kurmuşlardı.

* Aydınlar, küçük esnaf ve halkın geri kalan kesimini kapsardı. Kadınların bu tür sivil toplum örgütlerindeki rolleri büyüktü.[284]

Büyük uyum toplumu, Karmati edebiyatında şu ibarelerle dile getirilmiştir:

"Gün gelip, beklenen Mehdi zuhur ettiğinde; aslan ile boğa aynı havuzdan su içecek; çoban, koyunlarını kurtlara teslim edip gidebilecektir. Kötülüğün yerini iyilik alacak; sapıklıklar sona erecek; hak sahibine hakkı verilecek ve insan doğduğu günkü gibi eşit ve özgür olacaktır..."[285]

Sovyet Doğubilimcisi **Bandaly Juzy**, Karmatiler hakkında şu değerlendirmeyi yapıyor:

"Karmatilerin toplumsal ve bireysel yaşam tarzı, komünal ilkelere dayanmıştır. Bu ilkeler, Bahreyn'deki yöneticilerle ve İsmailiyye hareketi önderlerinin yaymaya ve yerleştirmeye çalıştıkları kurallardır... Karmatiler, çağımız komünistleri kadar dinden imandan uzaktılar. Onların gerçek dinleri, tapınırcasına peşine düştükleri büyük toplumsal özlemlerinden ibaretti..."[286]

Kısacası; Lahsa Komünal Cumhuriyeti, kendisine göre çok geride olan eskimiş bir toplumsal-ekonomik (feodal) sistemin ve

---

284 **El Mir Ali**, age., s. 192-193.

285 Yemenli Karmati önderlerinden Hasan bin Mansur'un sözlerinden aktaran Dr. **Suheyl Zekkar**, age., s. 46.

286 **Bandaly Juzy**, *İslam'daki Fikirsel Hareketler Tarihi* (Min Tarih-il Harekat-il Fikriyet-i fi'l İslam), s. 199-207.

eski hurafelere bağlı bir toplumun egemen olduğu İslam İmparatorluğuyla savaşmaktaydı. Mezopotamya ve Suriye'nin aristokratları ile din adamları (ulema), yüreklerine korku salan bu cumhuriyetin önünde titremekteydiler.[287]

Yârin Dudağı da Ortak Amma!

Karmatilerin komünal toplumunda kadın-erkek eşitliğine önem verilirdi. Herkese özgürlük çerçevesinde, kadınların serbest hareket etmeleri, haklarını korumaları sağlanıyordu. Özgür kadın, erkeklerle beraber çalışabiliyordu. Toplumun temel birimlerinden olan aile kavramı da onlarda değişik biçimde yorumlanıyordu. Özel mülkiyet, **"Mülk Allah'ındır; dolayısıyla herkesin ortak malıdır!"** gerekçesiyle iptal edilmişti.[288]

"Allah'ın size verdiği nimetlerden istediğiniz gibi yararlanın!" mealindeki ayete dayanarak, kadın-erkek herkesin dilediğiyle birlikte olma, eşinden vazgeçme, başkasını seçme özgürlüğü öngörülüyordu. Özel mülkiyet iptal edildiğine göre, Şeriat'ın dayattığı aile kavramından vazgeçilmesi de normaldi.

Karmatiler, **"Aranızdaki nikâh düşmüştür; nikâha bağlı olarak yaşamayınız!"** ibaresini slogan haline getirdiler.

Komünal toplumda nikâh düşüp, her şey ortak olduğuna göre: **"Yârin dudağı da ortak mıydı?"**

Yanıt pek açık değildir. **Bilinen şey, kadının geleneksel Şeriat nikâhından kurtarıldığıdır.**

İsmaili mensubu **İsmail el Mir Ali** gibileri, "Yârin dudağı ortak değildi; ancak kadın mutlak denebilecek bir özgürlüğe sahipti. Erkeklerle eşit konumdaydı..." demekle yetiniyorlar.

Hollandalı doğubilimci **De Goeje**; "Karmatilerin kadınları ortak kullandıkları yolundaki iddialar, aslı esası olmayan şeylerdir. Bunlar, daha çok onlara düşman kesimlerin iftiralarından

---

287 **İbn-ül Eser**, *el Kâmil fi'l Tarih*, c. 8, s. 133. Ayrıca **Mazaheri**, age., s. 120.

288 **El Mir Ali**, s. 203.

ibarettir. Yine de Karmati kadınları örtünmeksizin serbest dolaşırlardı. Muhtemelen, iftiraların nedeni bu olmalı..."[289] diyor.

De Goeje, "Karmati savaşçılarının savunmasız kadınlara tecavüz edip öldürdükleri" yolundaki iddiaları da asılsız ve gerçekle ilgisi olmayan iftiralar olarak niteliyor.[290] Ancak, ihtiyat payı bırakarak, Karmatilerin genelinde yaygın olmamakla birlikte, çok yerel ve istisnai durumlarda **kadınların ortak kullanımı olayı, ihtimal dâhilindedir** diyor.

Hollandalı araştırmacı, genelde doğru bir saptama yapmıştır. Ancak, Karmati-Bâtıni düşmanı Sünni çevrelere cevap yetiştireyim derken, meseleye yanlış yaklaşıyor ve bir türlü işin içinden çıkamıyor.

Bizce, Karmatiler (Yemen, Irak, Bahreyn'de), **Leyaliy-ül Ulfe** (Muhabbet Geceleri) denen toplantılarda; sözcüğün tam anlamıyla özgürlüğün tadını çıkarıyorlardı. Bunlar, bir yerde, dönemsel **"Halk Toplantıları"** ve **"Açık Halk Mahkemeleri"** gibiydi. Belli oranda Alevilerdeki Cem'lere benzerdi. Muhabbet Geceleri'nde toplumsal değerlendirme yapılır; kimin kimden şikâyeti varsa, dile getirir; hangi kadın, hangi erkekten şikâyetçiyse (veya tersi) gereği yerine getirilirdi. O zamana kadar birlikte yaşayan kadınlarla-erkekler arasında, eşinden hoşnut olmayanlar, ayrıldıklarını ilan ederlerdi ve bu, kamuoyuna bir duyuru niteliği taşırdı. Keza, erkek ve kadınlardan kim kiminle bir dahaki toplantıya kadar evlenmek istiyorsa, kendisine seçtiği eşin adını açıklardı. Benzer şey, genç kız ve erkekler için de söz konusuydu. Orada sevgilerini duyurup, beraberliklerini ilan ederlerdi.

Tüm bunlar, Karmatilerin Zerdüşti-Mazdeki gelenekten alarak kutladıkları iki önemli bayramdan **Newroz** ve **Mihrican**'ın kurallarına da uygundur. Nitekim, Ortaçağlı Kürt düşünür ve şairlerinden **Êhméde Xani**'nin, *Mem û Zin* adlı eserinde 17. yüzyıl Kürdistanında kutlanan Newroz Bayramının tasvirini yaparken dile getirdiği şu dizelerinde de bunu görüyoruz:

---

289 **De Goeje**, age., s. 159'daki dipnot.

290 Age., s. 158.

Yüz güzelliğinin kumaşına sahip olanlar
Güzellik meta'sının sahipleri
Gösterirlerdi birbirlerine meta'larını
Bunlar aşk pazarının sevdalılarıydı
Güzelliğin hem alıcısı hem de satıcısıydılar..[291]

Sözün özü, Ülfet Gecelerinde **"Mum söndü"** değil, serbest kürsü geleneği söz konusuydu.

Öte yandan, genelde **"yârin dudağı da ortak"** ibaresinden, nedense her zaman kadınların ortak kullanımı (toplu seks) anlaşılıyor. Diğer deyimle, cinsel bir meta olarak görülen kadın, yine erkeğin malı, basit bir cinsel aracı durumundaymış sanılıyor. Bence olaya şöyle bakılmasında yarar var: Aşk, sevgi, birlikte yaşamak ve evlilik gibi şeylerde inisiyatif kullanmak erkeğin tekelinde olmamalı. Kadın da burada özgürlüğünü ve hakkını kullanmalı; eşitlikten doğan hukukunu açıkça savunabilmelidir.

Karmati komünal toplumunda yaşanan da budur.

"Nikâh düştüğüne göre", kadın da erkeği evinden kovabiliyor; bir başkasıyla yaşamak istiyorsa, onu yanına alabiliyor ve onun ataerkil silahına karşı, anaerkil kalkanını kullanabiliyordu. Nikâh adı altında **"Müminin Evi"** denilen cezaevinin demir parmaklıklarını ve duvarını yıkarak, toplumsallaşıyor; anaerkil gücünü gösteriyor; ortak üretime katıldığı için de, erkeğin kulu kölesi olmaktan çıkıyordu. Böylece, **"Müminin Evi"** diye kapatıldığı cehennem karanlığından kurtulmuş oluyordu.

Şeriatçıların kadınları nikâhlayarak kapattıkları **"Müminin Evi"**ne alternatif yuvalar, **"Dar-ül Safva"** (Arınma Evleri) adıyla kurulmuştu. Buralarda kadınların hükmü geçerdi. Serbest eş seçimi, özgür ve temiz aşk buralarda yaşanıyordu. Doğan çocuklara, **"Evlad-ül Safva"** (Arınmış Çocuklar) deniliyordu-ki kamunun himayesinde büyüyorlardı. Her anlamda komün hayatının yaşandığı bu yerlerin kendine göre mantığı ve gerekçesi de bulunmuştu: "Ana oğlunu tanıyor; oğlu da anasından başkasıyla organik bağı olmadığına inanıyordu... Allah'ın emrini yerine ge-

---

291 **Faik Bulut**, *Ehmedê Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*, 3. baskı, s. 94, Berfin yay., 2011, İst.

tiriyoruz, çünkü, tek beden, tek ruh gibiyiz. O halde, baba-oğul, senin malın benim malım demenin âlemi var mı? Kimse malını başkasınınkinden ayıramadığı ve bedeni ayrı olmasına rağmen ruhunun başkasıyla kardeş olduğunu, yani başkasının bedenindeki ruhun sahibi olduğunu bildiği sürece, ebedi kardeşlik toplumunun ayakta durması mümkündür..."[292]

Öyle ki, Karmati toplumunda, **herkes kardeş** ilan ediliyor. Doğan çocuklar, erkekleri **baba** diye değil, **dayı** diyerek çağırıyor. Bu nokta bile, komünal Karmati toplumunun, **eşitlikçi ve anaerkil kandaş kabile toplumuna** ne kadar benzediğinin tipik göstergesidir. Feodal aristokratları, Sünni çevreleri ve Abbasileri çileden çıkartan da buydu zaten.

Nitekim, kadın özgürlüğünü hazmedemeyen tüm bağnaz çevreler, Karmatilerin toplu seks düzenlediklerini, ana-bacı-kız tanımadıklarını; fiskü fucur içinde yaşadıklarını; toplu ayinler sırasında **"mum söndü"** yaptıklarını ileri sürdüler. Tarih boyu süren bu iftira kampanyalarından birkaç örnek verelim:

* "Irak'ta bunlara Karamita ve Müzdekiyye denilir. Çünkü, bunlar da tıpkı Sasaniler devrinde Müzdek/Mazdek'in ortaya attığı mal ve kadında ortaklığı savunuyorlardı..."[293]

* "Karmati Mevlâları (önderleri), en büyük gece toplantısının kurulmasını emreder. Akşam karanlığı basınca kadehler dolaşır; kafalar, bir hoş; ruhlar çakırkeyf olur. Bu melun tarikatın tüm mensupları karılarını getirirler. Kadınlar, her kapıdan erkeklerin yanlarına giderler. Çıra ve mumları söndürürler ve her biri eline geçeni tutar... Sonra, önderleri **Mevlâ** dedikleri kereta da, melun davetçi (propagandacının) ve diğer bütün müritlerin yaptıkları gibi, karısının, tarikata yeni giren müridin koynuna girmesini ister. Yoldan tamamen çıkmış bu mürit, Mevlâ'nın (önderin) yaptığı iyiliğe teşekkür eder. Mevlâ da, 'Bu, benim ihsanım değildir, Emir-ül Müminin'in lütfudur, ona teşekkür et' der..."[294]

---

[292] **El Makrizi**, age.

[293] **Muhammed el Hammadi bin Malik**... age., eski Diyanet İşleri Başkanı **A. Hamdi Akseki**'nin önsözü.

[294] Age., s. 47-48.

* "Karmatilerden İbrahim Saiğ adlı biri, Ebu Said el Cennabi'yle yemek yedikten sonra, karısını yanına alarak, ondan, Yahya adlı birinin koynuna girmesini istedi. Bunu duyan Vali, o Yahya denen adamı alıp saçını başını yoldurdu..."[295]

* "Söylentiye göre, onların bir gecesi vardı. O gecede kadınlarla erkekleri bir araya toplarlar. Kandil ve mum söndürülür söndürülmez, erkekler kadınları yağmalar. Herkes, bir kadına atılır ve yakalar. Kim, bir kadını yakalarsa, artık av olarak ona helal sayılır..."[296]

* "Cuma geceleri toplanan erkeklere kadınlar gönderilir; oğul anasını, kardeş bacısını yakalayıp onunla hemhal olurdu..."[297]

* "Ebu Said Ali bin İsa, Bahreyn Karmatilerini şöyle suçladı: Bize ihanet ettiler. Karılarımızı ortak kullanalım dediler..."[298]

* "Mum söndü yaparlar, kadın ve erkekler birbirine karışırlardı. Bunlara göre, kardeş kardeşinden karısını saklamamalıydı..."[299]

* Yemenli Karmati asilerinden Ali bin Fadl, meclisini kurup otururken; ezan okuyan Hoca şu sözleri sarf etmeye başladı: Eşhed-ül Enne Ali bin Fadl Resulullah ve Ebaha li'eshabihi el Hamre ve Nikâh-ul Benat ve İhavat... (Ali bin Fadl'ın Allah peygamberi olduğuna, dostlarına şarap içmeyi, öz kızları ve bacılarıyla nikâhlanmayı serbest ettiğine tanıklık ederim-FB.)[300]

Söz konusu iftiralar, 1997'ler Türkiye'sinin RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın da bilinçaltına iyice yerleşmiş olmalı ki, **"Aydınlık için bir dakika karanlık eylemi, mum söndü gibidir!"** diyebiliyordu. Garipsemedim doğrusu; çünkü, Kazan ve benzerlerinin beslendiği ideolojik kaynak, kesinlikle yukarıda alıntıları verilen, aşağıda adları yazılan Şeriatçı din adamlarının eserleridir.

---

295 **Sabit bin Sennan İbn-ül Qurat-ül Sabiu**, *Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita.*

296 **İmam Gazali**, *Batıniliğin İçyüzü*, s. 9.

297 **Siyret-ül Hadi ile'l Hak**: Yahya İbn-ül Hüseyin.

298 **Abdülcabbar el Hemezani**, *Kitab-ü Tespit-ü Delail-ü Seyyidine Muhammed.*

299 **İbn-ül Cevzi**, *el Qaramita.*

300 *Kitab-ül Muqalfa-ül Kebir fi Teracim Ehl-i Mısır ve'l Validin Aleyhe.*

D) Dini Kullan, Şeriat'ı Ortadan Kaldır!

Karmatiler tanrıtanımaz bir topluluk muydu?

Bunu söylemek zor! Sünni ve Şeriatçı bağnazlara bakılırsa, Karmati gibi toplulukların hepsi kâfir, mülhit, zındık, Mecusi, Yahudi türemesi veya dönmesi vs'dir. Bu tür iddiaların yarısı doğru, yarısı yanlıştır.

Hemen tüm Bâtıni hareketleri gibi Karmatiler de İran-Mezopotamya topraklarında yaşayan eski inançları (Yunan felsefesi, Zerdüştilik, Manilik, Hıristiyanlık, Mazdeklik, Brahmanizm, Sabiilik vs) alarak İslam diniyle harmanladılar. **Mehdilik** fikriyatı, gerçekte Suriye-İran topraklarında vücut bulmuş eski paganizmin; aynı zamanda Yahudilik-Hıristiyanlık inancındaki **Mesihlik** fikriyatının Habeşistan türevinin İslam'a yansımış halidir.

Sözgelimi, Karmati hareketinin Irak Kûfe'de ortaya çıktığı sıralarda, Hıristiyan Arami-Nabati toplulukların yoğun olduğu yerlerde dağıtılan broşürlerde şu tür bir dinsel propaganda yapılıyordu:

"Gizli İmam, Hz. İsa Mesih'in Daisi(propagandacısı-misyoneri)'dir; dirilip gökyüzünden gelen İsa'nın ta kendisidir; Allah Kelamıdır; O bir beklenen Mehdi'dir. Muhammed İbn-ül Hanefiyye'nin oğlu Ahmed'dir (Hz. Ali'nin torunu-FB), Cebrail'dir. O, Ruh-ül Kudüs(Kutsal Ruh)'tür. Peygamber efendimizin devesidir, bindiği attır; Yahya peygamberdir.

Namaz sadece dört rekâttır. İkisi güneş doğarken, ikisi de batarken kılınır. Ezan, iki kez **'Eşhed-ü Enne la İlahe İllallah'** diye okunur; ardından **'Eşhedü, Enne Âdem resulullah; Nuh resulullah, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed, Muhammed İbn-ül Hanefiyye resulullah'** diye sırayla devam edilir. Cuma tatili pazartesi gününe alınmıştır. Namaz kılınırken, **'Zalimlere lanet olsun!'** duası okunur. Biri **Newroz**'da, ikincisi **Mihrican**'da olmak üzere yılda iki kez oruç tutmanız vaciptir. Hemen ardından bayram yapıp; içki içmek ve eğlenmek serbesttir. Cünub olanlar, namaz öncesi abdesti alır gibi abdest alırlarsa temizlenmiş olurlar..."[301]

---

301 **Sabit bin Sennan**, age. Ayrıca **Taberi**, *Tarih*, s. 2127.

Görüldüğü üzere, dağıtılan propaganda broşürü; Irak'ın anılan bölgesindeki tüm inanç sahiplerine hitap edecek, en geniş kesimleri etkileyebilecek özelliktedir. İçinde biraz İslam, belli ölçüde Hıristiyanlık, bir tutam Zerdüştilik, bir miktar Mazdeklik ve Manilik, az buçuk Sabiilik ve benzerleri vardır. Gerçek İslam Şeriatı dışlanmış; onun iptali yolunda ilk adım atılmıştır. Bu yüzdendir ki, broşürü eline alan Şeriatçı çevreler, yemeyip içmeyip bunu dağıtan Tayy kabilesi reisi **Ahmed bin Muhammed**'i, valiye şikâyet ettiler: "Bu zındık kâfirler, İslam'da olmayan şeylerin propagandasını yapıyorlar. İcat çıkarıp, Ümmet-i Muhammed'e kılıç sallıyorlar; dinini değiştirmeyi amaçlıyorlar..."[302] dediler.

İslam, Karmati hareketi açısından bir maske, bir kisve ve bir cila'dan başka bir şey değildi. Olayın özü siyasal-toplumsal-ideolojikti.

Karmatiler; Şeriat ağırlıklı dinsel söylemlerin bir kısmını, gerçekten oportünistçe kullandılar. Amaçları; yandaş kazanabilmek, toplumsal muhalefeti örgütleyebilmek; halkın adalet-eşitlik kavramıyla özdeşleştirdiği İslam dininin bu yorumundan yararlanarak, eşitlikçi komünal bir toplum kurmak idi.

Öte yandan, o dönemin insanına mutlaka ruhsal/inançsal bir şey gerekiyordu. Sonunda, hangi toplumsal aşamada çıkarsa çıksın, ne tür bir sömürü mekanizmasına hizmet ederse etsin, dinin veya inancın, nihayetinde insana özgü olan toplumsal bir niteliği olduğu muhakkaktır. Hayvanın inancı yoktur örneğin. Karmati önderleri, bu yüzden, ister gerçekten inanmış kişiler olsunlar, isterse İslam'a düşman kâfirlerden oluşsunlar, sonuçta yandaşlarını harekete geçirebilecek, güdülerine hitap edecek, onların manevi yanlarını tatmin edebilecek kutsal/inançsal-dinsel söylemlere başvurmak durumundaydılar. İşte bu, İslam dininin bâtıni yorumundan başka bir şey değildi. Daha kapsamlı ifade edersek; burada, eski inançlarla harmanlanmış İslam dininin bu kez, toplumsal ve siyasal tercihler doğrultusunda yeniden tevil edilmesi olayıyla karşı karşıyayız.

---

302 Age.

O halde, Karmatiler özünde İslam ve Şeriat'tan çokça bahsetmelerine rağmen; bunu, bir araç, bir söylem, bir cila olarak kullandılar; Gizli İmam eksenli Bâtını inancı ise, metafizik öğreti düzeyinde algılayıp, ortodoks İslam Şeriatı'nı iptal etmek gayesiyle benimsediler. Yani, Şeriat'ı kullanarak Şeriat'ı ortadan kaldırdılar.

Özünde bu, İslam fikriyatında bir devrim sayılır. Çünkü, ilk kez İslami fikriyata mantık, felsefe, akılcılık gibi şeyler girmiş oluyor.

Bu yüzden onlar, İslam'da **"Akılcı"** diye tanımlanan **Mutezile** akımının pabucunu dama attılar; bu akımın, giderek bağnaz bir tutum takınmasına yol açtılar. Tipik örneğini, Mutezile akımının ikinci fikir babası sayılan **Abdülcabbar el Hemezani**'nin bağnaz Şeriatçılara taş çıkartırcasına gerici tavırlar sergilemesinde görüyoruz.

Ayrıca, Şeriatçıların ideolojik karargâhlarını fikir bombardımanına tabi tuttular. Bu tutumlarıyla, Sünni ulemanın her türlü iftira kampanyalarının hedefi haline geldiler.

Bâtıniler, İslam Şeriatı'nı adım adım iptal etme yoluna gittiler. Somut örneklerden yola çıkalım:

"Bâtıniliğin en tipik akımlarından biri olan Karmatiliğe girebilmek kolay değil; dokuz dereceden geçmek ve (hareketin teorisyeni ve filozofu) **Abdan**'ın *el Belağat-ül Seb*'a adlı yedi ciltlik yapıtını, her cildini bir yılda okumak kaydıyla, yedi yılda öğrenmek gerekiyordu.

Derecelerin ilki, **Teferrus**/dikkatli inceleme'dir. Bu ilk evrede, içlerine alacakları kişiyi, uzun uzun inceliyor; eğilimlerini yokluyor, siyasal tutumlarını körüklüyorlardı. Arapların tahakkümüne karşı olan Arap olmayan halklar ile Araplardan Hz. Muhammed'in soyu sayılan Mudar zümresinin egemenliğine itiraz eden diğer Arap toplulukları, Karmatiler için başlıca etki alanlarıydı. İnatçılar ve bağnaz sofular, Karmatilerin nazarında çorak tarla ve içinde ışık olmayan ev gibiydiler. Böyle tarlaya tohum serpmek ve ışıksız ev'e girmekten kaçınıyorlardı. Yani, onlar propaganda alanlarının dışındaydı.

İkinci derece, **Te'nis**/alıştırma-ehlileştirme-ısındırma idi. Bu aşamadakilerden uygun olanların dostluklarının kazanılmasına bakılırdı.

Üçüncü derece, **Teşkik**/şüphe uyandırma-irdeleme idi. Kuramsal konular ortaya atılarak, uygun görülen kişide dine/inanca (İslam Şeriatı'na) karşı kuşkular uyandırılır; Kur'an'daki bazı ayetler sorgulanıp irdelenir; Kur'an'dan yana görünülerek konu tartışılırdı.

Dördüncü derece, **Ta'lik**/bekletme-askıya alma idi. Sorgulama ve irdeleme yoluyla kuşkuları artan kişi, gerçeği öğrenmek ister. Bu evrede, kişiye, **'Bu tür bilgileri öğrenmenin kolay olmadığı, öncelikle sır saklayacağına dair yemin etmesi gerektiği'** söylenir. Ancak, hemen yemin ettirilmez, sürekli ertelenir ki, kişinin kuşkuları tutkuya dönüşebilsin.

Beşinci derece, **Rabt**/bağlama idi. Öğretilecek sırların kimseye açıklanmayacağı yolunda kişiye yemin ettirilir ve mezhebe bağlanması sağlanırdı.

Altıncı derece **Tadlis**/kandırma-aldatma idi. Kişiye, Tanrı'nın Kur'an dışında gizli bildirileri ve buyrukları da olduğu sezdirilerek, bir süre daha oyalanması sağlanırdı.

Yedinci derece **Te'sis**/inşa etme-kurma-yerleştirme idi. Bu aşamada, zâhir-bâtın ilişkisi açıklanırdı. Zâhir'in kabuk ve biçim; bâtın'ın ise cevher ve öz olduğu söylenir; bâtın'ı öğrenmenin gerçeğe ulaşmak, özü yakalamak anlamına geldiği söylenirdi. Bâtıni yorumların kişinin kafasında iyice yerleşmesi sağlanır; daha açık bir deyimle kişi, yeniden kurulup çatılır, yeni bir insan olması sağlanır, beyni yıkanırdı.

Sekizinci derece, **Hal**/çıkarma-çözüm idi. Bu dereceye ulaşan kişi, yavaş yavaş İslam dininden ve Şeriatı'ndan çıkarılır. Kimi dinsel yükümlülükler azaltılarak, bâtıni öğretiyi özümsemesi sağlanırdı. Bâtın aracılığıyla gerçeğe varan kişi, Zâhir denen şeyin hiçbir anlam ifade etmediği sonucuna varırdı veya böyle söylenirdi. Örneğin namaz, oruç, hac gibi İslam farzlarının zâhiri olduğu, dolayısıyla yerine getirmenin anlamsızlığı dile getirilirdi.

Dokuzuncu derece, **İnsilah**/sıyrılma, terk etme idi. Kişi, dinden (İslam Şeriatı) tümüyle sıyrılarak, adeta kabuk değiştirirdi.

Yılanın kabuğunu değiştirdiği gibi, yeni bir inanç sahibi olurdu. Böylece, söz konusu kişi, İslam'daki haram ve günahların, gerçekte kendisine helal ve mubah olduğuna; dolayısıyla yasaklanan şeyleri yapmanın daha iyi ve erdemli yepyeni bir hayat tarzına tekabül ettiğine inanırdı..."[303]

Karmati önderi **Meymun bin Keddah**, Caferiyye mezhebindeyken kendisiyle tanıştırılmaya götürülen Yemenli Ali bin Fadl'a, **"Şunu iyi bil ki; iman ve hikmet'in kaynağı Yemen'dir..."**[304] diyerek iltifat etmiştir. Aslında söz, **Muhammed Peygamber**'in bir Hadisinden alınmıştır: "Allahu Ekber... Allah bize zafer ve fütuhatı nasip ederse; bu, sadece Yemen halkının bize katılmasıyla mümkün olur. Çünkü, Yemenliler temiz kalpli, itaatkâr insanlardır. İman'ın kaynağı **Yemen**'dir; fıkıhın kaynağı **Yemen**'dir; Hikmet'in kaynağı da **Yemen**'dir..."[305]

Dikkat edilirse, Karmati lideri, bu Hadisi kendisince tevil eyleyip; İslam Şeriatı'nı yıkabilmek amacıyla ve bunu Yemen'deki eski inançların (Zerdüştilik, Yahudilik, Hıristiyanlık, putperestlik vs) övgüsüne dönüştürmek suretiyle; **"Hikmet ve inancın kaynağı, beşiği Yemen'dir"** biçiminde dile getiriyor. İfade tarzından pek hoşlanan **Ali bin Fadl**, gerçekten de Karmati bölge sorumlusu olarak gittiği ülkesinde, hem bir komünal toplum kuruyor, hem de İslam Şeriatı'nın artık iptal edildiğini, sohbet meclislerindeki mısralarla dile getiriyor:

Al tef'i eline, önce türkü söyle sonra çal
Geçti Haşimoğlu'nun (Hz. Muhammed)
peygamberlik zamanı,
Şimdi Beni Yu'rab'dan biri (Ali bin Fadl)
peygamber oldu.

---

303 **Orhan Hançerlioğlu**, *İslam İnançları Sözlüğü*, Karmatilik maddesi; **el Bağdadi**, agc., Bâtıniyye bölümü.

304 **Ali bin Hasan el Hazreci**, *el Esced-ül Mesbuk fimen Vella'l Yemen Minc'l Muluk.*

305 **El Heysemi**, *Mecma-ül Zevaid ve'l Menba-ul Fevaid*, c. 10, s. 55, Beyrut, 1967.

Her peygamberin Şeriatı kendisinedir.
Muhammed Şeriatı bitti.
Artık yeni peygamberlerin yasaları geçerlidir.
Namaz ve oruç düşmüştür; onlara uyma!
Namaz kılan varsa, sen kalkma!
Oruç tutan olursa, sen şarabını yudumla...[306]

Peygamberlik kavramını eleştiren ve onu göksel kutsallıktan kurtaran; onun semavi bir şey değil, yeryüzündeki toplumsal-siyasal bir olgu olduğunu gösterenler de yine Karmatilerdir.

Onlar şöyle dediler: "Artık kanıtlanmıştır ki, **bütün peygamberler yalan söylediler ve ümmetlerini aldattılar**. Başımıza bu musibetleri açanlardan biri de Muhammed'dir. O, ahmak Araplar arasından çıkmış bir dâhi idi; Namusu (kitabı) ile onları kandırdı. Bu nedenle Araplar, Muhammed için canlarını ve mallarını vererek, başarılı olmasını sağladılar. (İslam devleti kurulunca-FB), bu kez, bizlerin başına musallat oldular; topraklarımızı elimizden aldılar. Egemenlikleri çok fazla sürdü. Şimdilerde bir kısmı, servet kazanmaya vermiş kendini; bir kısmı, koca koca binalar yaptırıp eğlence yerleri açıyor. Ulema denilen din adamları, birbirlerini lanetleme ve kâfir ilan etme peşindeler. Artık basiretsiz hale geldiler. Bu nedenle, (önceleri bize hoş görünen-FB) o dinlerini iptal etmek istiyoruz. Fakat, (bu Arapların-FB) sayısı pek çoktur. Ayrıca, dine karşı cepheden saldırmak mümkün değil. O halde, biz de (sayısı pek çok olan-FB) bu dini fırkalardan birini kuralım ya da mevcut olanlardan birine katılalım ki, mücadelemizi sürdürelim..."[307]

İbn-ül Cevzi'nin, Karmati ve Bâtınileri kötülemek amacıyla kaleme aldığı bu eser, dilinin haşinliğine ve sövgü dolu sözcüklerine rağmen, meselenin özünü yakalamıştır. Muhtemelen, Karmatiler, anılan yazarın dile getirdiği açıklıkta değilse bile, buna yakın ve daha örtülü bir üslup kullanarak amaçlarına varmayı dendiler. Mesela, **"Peygamberlerin birer insan, düşünür, fi-**

---

306 **El Hazreci**, age.

307 **İbn-ül Cevzi**, *Kitab-ül Muntazam fi Tarih-il Muluk ve'l Umum.*

lozof olduklarını" ve bu düzlemde, **"Eflatun, Aristo, Sokrat, Pisagor gibilerinin de peygamber mertebesinde bulunduklarını"**; Hz. Muhammed'in dâhi olduğunu söylediklerini ve **"Ben ümmetimin Aristo'suyum!"** mealindeki hadisine yer verdiklerini geçen bölümde görmüştük.

"Nasıl ki gebermiş bir hayvanın eti yenmezse, vefat etmiş bir peygamberin Şeriatı da izlenmez!"[308] yolundaki polemiklerini günlük eğitim ve propaganda dilinde kullanmaları, Karmatilerin gerçekten İslam rejimiyle birlikte Şeriat'ı da ortadan kaldırmayı amaçladığının en güzel kanıtıdır. Zaten onlar bu amaçlarını şunları söyleyerek açıkça ortaya koymuşlardır: "Gizli İmam, kendisinden önce gelen altı peygamberin (Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed) **Şeriatı'nı iptal edecek; kendi yasalarını koyacaktır.** Çünkü, her peygamber, bir öncekinin Şeriatı'nı iptal ederek iktidar olmuştur."

Günümüz Arap araştırmacılarından olup, İslam üzerine yazdığı kitaplarıyla tanınan **Abdurrahman Bedevi,** "Karmatiler, işlerini yoluna koyup kendi düzenlerini kurduktan sonra, Şeriat'ı iptal ettiler"[309] saptamasını yapıyor ve o tarihte geçen bir olaya yer veriyor:

"Karmatiler tarafından esir alınan bir erkek şunları anlattı: 'Yanında tutsak bulunduğum Karmati, sarhoş oldukça bana eziyet ederdi. Bir gece, yine evine sarhoş gelmişti. Abuk sabuk sorular sormaya başladı.

Mesela:

- Şu efendiniz olacak Muhammed hakkında ne düşünüyorsun, dedi.

- Bilmiyorum, bana nasıl tanıtırsan öyle bellerim, cevabını verdim.

- Muhammed, seyisti, yani terbiyeci ve eğitimciydi; politikacıydı, dedi.

- Peki, Ebubekir için ne dersin, sorusunu sordu.

- Bilmiyorum, cevabını verdim.

---

308 **Abdülcabbar el Hemezani**, age.

309 Dr. **Abdurrahman Bedevi**, *Mezahib-ül İslamiyin*, s. 110.

- Zayıf kişilikli ve hakir biriydi, dedi ve sordu:
- Ya Ömer?
- Bilmiyorum, dedim.
- Kaba saba ve haşin bir adamdı, şeklinde görüş bildirdi.
- Osman için ne buyurursun?
- Bilmiyorum, diye cevapladım.
- Cahil ve ahmağın tekiydi, dedi.
- Ali hakkındaki fikrin nedir, sorusunu yöneltti.
- Bilmiyorum, dedim.
- Ahmak yalancının biriydi, diyerek devam etti:
- Çünkü, Ali, '(Nereye) **hamle yapıp dokunursam, oradan ilim fışkırır**' diyordu. Hâlbuki büyük bir topluluk ve halk kitlesine hitap ediyorsun. Bir hikmetin ve marifetin varsa, ortaya döksene be birader! Böyle birisinin sözü, yalancılıktan başka nedir ki!..

Sonra, sarhoşluğun verdiği mahmurlukla yatıp uyudu. Ertesi gün kalkınca, **'Dün gece seninle ne konuştum?'** diye sordu. Böylece, dün akşamki sözlerini hatırlayıp hatırlamadığımı denemek istiyordu. Ardından, aramızda geçen konuşmamdan kimseye söz etmemem için beni uyardı..."[310]

İbn-ül Cevzi'nin dönemin rivayetçilerine dayanarak verdiği bilgilere bakılırsa, Karmati komutanlarından olup radikal Komüncü kanattan sayılan **Ebu Tahir Süleyman**, birçok kez Kûfe'ye baskın yapıp şehri ele geçirdiği halde **Hz. Ali ile oğlu Hz. Hüseyin'in kabirlerini bir kez dahi ziyaret etmedi.**[311]

İbn-ül Cevzi'nin bu sözlerinin gerçeklik derecesini doğrulayıp yanlışlamaktan uzak bir noktadayız. Ancak, olayın mantığına bakılırsa, resmi İslam'a başkaldıran hemen tüm Bâtıni hareketlerde olduğu gibi Karmatilerin de, Ehl-i Beyt'i siyasi bir araç olarak kullandıklarını söylemek mümkün. Dolayısıyla, rivayetin doğru olması muhtemeldir. Çünkü, Ali ve **Ehl-i Beyt** efradı, en azından İmam Cafer ve oğlu Musa el Kâzım'a kadar olan kuşak, İslam Şeriatı'nı sonuna kadar savunuyordu. Halife Ali'nin ünlü

---

310 **İbn-ül Cevzi**, age., c. 6, s. 224, Haydarabad baskısı, Hicri 1357.

311 Age.

sözüyle söylersek: **"Deve yavrusunun anasının peşinden gittiği gibi Muhammed Peygamber'in izinden gidiyordu."**

Ali, **tevhid** (Allah'ın tekliği) inancını ve İslam devletini korumak için başta Hariciler olmak üzere tüm İslam muhalifleriyle savaştı, çok kan döktü. Başından beri, İslamiyet'e karşı çıkanları, Allah'tan başka tanrı fikrini ortaya atanları ateş kuyularında yaktırdı. **Kendisinin ilah/tanrı olduğunu söyleyen ve günümüz Alevilerinin "İlk öncüleri" sayılabilecek Sebeileri, ateş hendeklerinde yaktırdı ve sürgün ettirdi.** Ali'nin evlat ve torunları; Keysaniyye, Muğiriyye, Hattabiyye, Carudiye gibi Bâtıni akımlara karşı şiddetle mücadele ettiler. Oysaki bu tür akımlar, tarihsel süreç içinde günümüz Alevilik fikriyatının ilk çerçevesi gibiydiler. Alevilik, bu kalıp içinde billurlaşıp gelişti, günümüzdeki halini aldı.[312]

Sözün burasında, yeri gelmişken bir parantez açalım:

Alevi araştırmacılarından **İsmail Kaygusuz**'un; "İslam'da soyut tanrı inancına ilk tepki Ali'den geldi... İslam'da tasavvuf düşüncesinin ortaya çıkışına, asıl İmam Ali'nin öncülük ettiğini görüyoruz..."[313] türünden tezleri, bize göre tarihsel gerçeklerle bağdaşmıyor.

Onun, Ali'yle başlattığı **"Tasavvuf ve Kırklar Meclisi"** olayı da, tarihsel verilere uygun değil; zorlama bir yorumdur. Muhammed zamanında **"Eshab-u Suffe/Ehl-i Suffe"** adı verilen topluluk, İslam peygamberinin evinin avlusunda toplanan gariban takımıydı. Yiyecek, giyecek, yatacak yer bulamayanlar, avluda barınırlardı. Bu yoksul ve kimsesizler evlere kabul edilmediklerinden, Müslümanların getirdiği genellikle kavrulmuş arpa-

---

312 Konuya ilişkin ayrıntılar için bkz.: **Faik Bulut**, *Ali'siz Alevilik*, 4. baskı, Berfin yay., 2011, İstanbul.

313 **İsmail Kaygusuz**, *Görmediğim Tanrıya Tapmam; Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*, s. 73-77. Kaygusuz, Fransız doğubilimci **Henry Corbin**'den yaptığı alıntıları da, biraz mirasyedice harcıyor. Oysa, aynı yazarın özellikle *"Terre Céleste et Corps Résurrection"* ile *"De la Gnose Antique a la Gnose Ismaélienne"* adlı eserlerinde tasavvuf anlayışının bolca örneklerine, tarihsel kökenlerine rastlayabilir. İnanç anlamında değil ama akademik bilgi ve materyalist tarih anlayışı yönünden Ali'yle (gerçekte olmayan) göbek bağını da kesebilir.

dan oluşan yiyecekleri orada yer; giyecekleri orada paylaşır; Peygamber'in namaz kıldığı mescidin kuzey tarafındaki **Suffe/Sofa**'da yatıp kalkarlardı.

Avluda/sofada yatıp kalkanlar anlamında, bunlara **Ehl-i Suffe** denilirdi. Sayıları hakkında rivayet, muhteliftir; "10, 30, 70, 93, 400" kişiydi diyenler vardır. Ehl-i Suffe erbabı arasında, Medine'de hemşerisi olmayan gerçek garibanların adı geçer: Ebuzer, Ebu Said Yemeni, Huzeyfet-ül Absi, Vesilet-ül Leysi gibi. Bazıları da köleydi: Ebu Mevhibe, Ammar, Bilal Habeşi, Habbab, Selman-i Farisi, Suheyb Rumi gibi...[314]

Demek ki, Kaygusuz'un **Ehl-i Sufi** (tasavvuf erbabı) diye göstermeye çalıştığı insanlar, esasında bir fikir tartışması, gönül birliği, muhabbet meclisi kurmak için Sofa'da toplanmamışlardı. Orada bulunmalarının ana nedeni karnını doyurmak, giysi bulmak ve yatıp kalkmaktı. Eski deyimle söylersek, onları bir araya getiren şey **mefkûre** (ülkü/ideal/ütopya) değil; tümüyle dünyevi ve biyolojik ihtiyaçtı. Yani, **cemaat** (commonity) nitelikleri olmayıp, **topluluk** (grup) özellikleri ön plandaydı.

Sofa Ehli'nin sayısı da Kaygusuz'un **"Kırklar Meclisi"** dediği şeye pek uymuyor. Sayı, 10 ila 400 arasında değişiyor ki, arada 10-30-93 gibi rakamlar var. Bu, Alevilerin ve tasavvufçuların "Yediler, Kırklar" sayısal dizgesine de uymuyor. Ayrıca, Sofa'da yatıp kalkan isimlerden sadece birkaçı, Alevi ve Şiilerin ululayıp hürmet ettiği (Ammar, Selman-i Farisi, Ebuzer vs) isimlerdir. Diğerlerinin ne Şiilik, ne Alevilik, ne de Ali yandaşlığıyla ilgisi bulunur.

Zaten Eshab ve Tabiin (Peygamberi gören dostlarıyla onu dolaylı biçimde tanıyanlar) denen insanların yaşadıkları Hicri bir ve ikinci yüzyılın ilk yarısında henüz **Sufi/tasavvuf** sözcüğüne rastlanmıyor. En çok kullanılan sözcükler **'zahid, abid, fakih, nüssak, kassas'** idi ki"[315] bunlar dahi kavramsallaşmış olmaktan uzaktı. Dolayısıyla, **Kaygusuz**, Alevilik akımını Ali'ye bağlama-

---

314 **Mehmed Ali Ayni**, *İslam Tasavvuf Tarihi*, s. 12.

315 Age.

ya çalışırken zorlanıyor ve çok kaynak taramış olmasına rağmen, ister istemez içine sıkıştığı Alevilik kısır döngüsünü kıramıyor.

Kaygusuz'un bir şekilde Hz. Ali'ye bağlamaya çalıştığı **Hallac-ı Mansur**'un, Karmati örgütlenmesi içinde olduğu, **"Ebu Abdullah"** kod adıyla **Dai** mertebesiyle görevlendirildiğini yukarıda belirtmiştik. Ünlü şair **Ömer Hayyam** (öl. 1124), Hallac-ı Mansur'un 921'de yargılanıp öldürülmesinden söz ederken, onun Karmatilerle ilişkisini imalı beyitlerle açıklar:

"Kaderin sırrını sen de bilmiyorsun, ben de
Karmat yazısını sen de bilmiyorsun, ben de..."[316]

Kâbe'de Allah'la Tartışma

Uzunca parantezimizden sonra, yeniden Karmatilere dönersek, esas olarak **"Akıl"**a önem verip, **"Akılcılığı bir inanç haline getirdiklerini"** görürüz. Karmati önderlerinden **Ebu Tahir Süleyman**'ın deyimiyle **"Akıl, Allah'tır; Allah da akıldır. Bunun dışında düşünenler eşektir; müşriktir ve imha edilmesi gerekir."**[317]

Aynı Ebu Tahir, 922 yılında Kâbe'yi basıp, üstüne çıktı. Müslümanlarca kutsal sayılan Kâbe'nin örtüsünü yırttı; Zemzem suyunu idrarıyla kirletti ve Hacer-ül Esved'i sürükleyerek Bahreyn'e götürdü. Hacer-ül Esved, tam 22 yıl izbe bir çukurda bekletildikten sonra (Fatımilerin ricası üzerine) Mekke'ye geri gönderildi.

Kâbe'nin damındayken Ebu Tahir'in söylediği şu ünlü dörtlük, sanırız her şeyi açıklamaya yeter:

Velev Kane Heza el Beyt-i Allah Rabbune,
Bu Beytullah denen yapı, olsaydı Rabbimizin evi,

---

316 **Mazaheri**, age., s. 120.

317 Doğabilimcilerin görüşlerini toparlayıp aktaran **Taha el Veli**, age., s. 91.

Lisabbe aleyne el nar min favqine sabben,
Gökten ateş alev yağardı,
Li'ene hacacne huccet-i Cahiliyye.
Çünkü Cahiliye devrinin Haccını da biliriz biz.[318]

Öte yandan, **Hammadi**, yanlış yere, bu olayı Ebu Said el Cennabi'ye mal eder. Oysa olayın kahramanı el Cennabi'nin oğlu Ebu Tahir Süleyman'dır. Ayrıca, bu dörtlük hem daha uzundur; hem de başka Arapça kaynaklarda şöyle ifade edilmiştir:

"Ebu Tahir, Kâbe damına çıktığında,
Ey Allah, eğer bu senin evinse,
hadi gel de kurtar evini.
Sen göktesin, evin yerde; bu nasıl iştir?
Sen orda ilahsan, ben de yeryüzünde
kendimce ilahım..."

Her durumda, rivayetlerden hangisinin doğru olduğu konusunda kesin bir veri bulunmuyor. Olayda en önemli nokta, Ebu Tahir'in Allah'la tartışması, ona asi olup meydan okuması temasıdır. Bu bile, Karmatilerin, Müslümanlarca kutsanan Allah'ın evi Kâbe'yi nasıl gördüklerini; Allah'a bakış açılarını göstermeye yeterlidir.

Hemen hiçbir İslam tarihçisi ve din adamı, Karmatileri Müslüman'dan saymaz. Ünlü tarihçi **Taberi** de onlardan biridir. *"Milletler ve Hükümdarlar Tarihi"* adlı eserinde, **"Karmatiler, İslam'dan apayrı bir din oluşturup, Muhammed Ümmeti ve dinine kılıç salladılar"** der. Ortaçağ tarihçilerinden **İbn Hazm el Endülüsi** de, Karmatilerden söz ederken, **"Onlar, cümleten ve tafsilen İslam'ı reddedip terk ettiklerini açık açık söylüyorlar"** ibaresine yer verir.[319]

Anılan nedenlerle olsa gerek, Ortaçağ İslam tarihçilerinden Sünni olanları, sözbirliği etmişçesine, **"Karmatilik dini"** ibaresi-

---

[318] **M. Hammadi bin Malik**..., age. (Türkçesi), s. 54-55; Arapçası, s. 20.

[319] Aktaran **el Veli**, age., s. 92-116.

ne yer vermezler; onlardan bahsederken **"Ahbar-ül Qaramita"** (Karmatilerden Haberler) veya **"Sapkın fırkalar"** deyimini kullanırlar. Bu gelenek, günümüz Arap-İslam araştırıcılarına da sirayet etmiştir. Oysa batılı doğubilimciler, genelde **"Karmatilik İnancı"** deyimini serbestçe ve rahatça kullanma eğilimindedirler. Doğubilimcilere göre, Karmatiler, İslam dairesinde değiller.

Yine de, bu görüşü paylaşan nesnel Arap yazarları olduğuna da dikkati çekelim. Bunlardan ikisi, Sünni Araplardan olup da akademik çerçeve içinde kalmaya özen gösteren **Taha el Veli** ile Dr. **Suheyl Zekkar**, mealen, "Karmatiler, her ne kadar İslam adını kullanmışlarsa da, İslam'dan sayılmazlar. Fakat, onlara isnat edilen öz kızlarıyla evlenmek, mum söndü yapmak, anasıyla bacısıyla yatmak türünden suçlamalar; genelde, Karmatilere düşman bağnaz çevrelerin iftiraları ya da hayal mahsulü dedikodulardan ibarettir..." demektedirler.

Gerçekte, Karmatilerin derdi inanç değildi. İnanç, esas olarak toplumsal ve siyasal içeriğiyle yorumlanıyordu. **"İnsana ibadet, en büyük ibadet"** sayılıyordu. **"Yoksulların ve ezilenlerin kurtuluşuna"** hizmet eden inançsal söylemler ön plana çıkartılıyordu.

Bu düzlemde: **"Akıl ilahlaştırılmış; Allah da akılcılaştırılmıştı."**[320] Karmatiler: **"Dinsel olmaktan çok, felsefi bir öğretinin yayıcısıydılar."**[321]

Denilebilir ki, günümüz Arap-İslam yazarlarının sağcısı solcusu (Adonis, Hüseyin Merva, Abdurrahman Bedevi), farklı değerlendirmelerine rağmen, tek noktada birleşebiliyorlar: **"Karmatiler, din tüccarlığı yapmadılar; mezhepçilik peşine de düşmediler. Tersine, adalet ve eşitlik temelinde yepyeni bir düzen kurmayı amaçladılar. Hem de ırk, renk ve din farkı gözetmeksizin..."**[322]

Ortaçağ mezhep tarihçilerinin Karmati değerlendirmeleri genelde ifrata varacak kadar aleyhtedir. Abdülkaahir el Bağdadi,

---

320 **El Mir Ali**, age., s. 216.

321 **Hüseyin Merva**'dan aktaran **el Mir Ali**, age., s. 216.

322 **El Mir Ali**, age., s. 217.

İbn Haldun, İbn-ül Nedim, İbn-ül Cevzi, Makrizi, Sabit bin Sennan, Celaleddin el Suyuti, Abdülcabbar el Hemezani vs. bunlardan sayılır. Ebu Omar Muhammed Aziz el Kaşi, Ebu'l Kasım Nasır bin Sabbah el Belhi, Ebu Nasr Muhammed Mesud el Ayyaşi el Semerqandi, el Nevbahti, el Astarabadi gibi Şii yazarların Karmatilere ilişkin tutumu da pek hayırhah sayılmaz. Bununla birlikte, Sünni ya da Şii her yazarın birleştiği ortak nokta önemlidir: **"Karmatilik, İslam'daki en önemli fikirsel ve toplumsal harekettir..."**[323]

Karmatilerin, dinsel meseleleri gerçek yanıyla, yani toplumsal-siyasal içeriğiyle ele alıp değerlendirdiklerinin güzel bir kanıtı sayılabilecek bir örnekle konuyu bitirelim:

"Karmati önde gelenlerinden **Ebu'l Fevaris**, Abbasi halifesi Mutaz'ın emriyle yakalanıp huzura getirilmişti.

Halife sordu:

- Allah'ın ruhunun bedenlerinize girdiğini, böylece, sizleri yanlış yapmaktan koruduğunu iddia ediyorsunuz, öyle mi?

Karmati önderi yanıtladı:

- Be Adam! Varsayalım ki, Allah ruhu bedenimize girdi; sana zararı ne? Diyelim ki, Şeytan'ın ruhu bedenimizdedir, sana yararı ne? Bu işlerle beyinsiz kafanı yoracağına; bizzat kendini ilgilendiren şeyleri sorsan daha iyi olur...

Halife sordu:

- Peki, nedir o beni ilgilendiren şey?

Ebu'l Fevaris cevap verdi:

- Muhammed Peygamber öldüğünde, sizin atadedeniz Abbas yaşıyordu. Hiç halifelik iddiasında bulundu mu? Acaba, bir Allah'ın kulu çıkıp da, Abbas'a biat edip, onu halife seçelim dedi mi? Hayır! Ebubekir, Ömer gibi halifeler gelip geçti, ama onlar da Abbas'ın halife olmasını istemediler; o zamanın halkı da böyle bir iddiada bulunmadı. O halde, siz, hangi gerekçeye dayanarak Halife oldunuz ve bu iddiayı sürdürüyorsunuz? Bu iktidarı gasp ediyorsunuz!

---

[323] Age., s. 215-216.

Tepesi atan Halife, **Ebu'l Fevaris**'i işkenceden geçirtti; ellerini kesti, ayaklarını biçtirdi; derisini yüzdürdükten sonra etlerini kemiklerinden sıyırtmak suretiyle öldürttü."[324]

E) Ve Rüya Bitiyor!

Karmati hareketi, kendisini önceleyen Babek ve Zenci ayaklanmalarından farklıydı. Babek ayaklanması, daha çok mazlum İrani halkların (Azeri, Kürt, Acem vs) Arap-İslam egemenliğine karşı dinsel-etnik ayaklanması niteliğindeydi. Fars aristokratlarıyla işbirliği yapan Abbasilerin egemenliğini kurmayı hedefliyordu. Bu nedenle, Babek isyancıları, Arap ezilenlerini yanlarında bulamadı.

880'lerde başlayan Zenci isyanları ise, sınıfsal isyan damgasını taşıyor; toplumdan tecrit edilmiş salt köle sınıfının Arap aristokratlarına karşı kinini kusuyordu. Dolayısıyla da köylüleri ve esnafı yanına çekemedi. Zaten Zencilerin öyle bir derdi de yoktu. Nitekim, Karmati liderlerinin, **Sahib-ül Zenc** lakaplı isyan önderine sundukları, **"100 bin adamımız var; gelin, bizim öğretimizi paylaşın ve bize katılarak ayaklanın!"** yolundaki öneriyi geri çevirmişlerdi.

Karmati hareketi onlardan daha kitlesel ve halkçı bir özellik taşıyordu: Çiftçiler, küçük tüccar, esnaf ve köylüler; lümpen proletarya denilebilecek serseriler, ayaktakımı ve baldırı çıplaklar; aristokratlarına isyan eden kabile çapulcuları ve yoksulları; eşkıyalar, dervişler, işçiler, tarım emekçileri, zenci köleler; aydınlar ve sanatçılar; Arap, Kürt, Acem, Arami, Nabati, Sudan, Deylem, Horasan halkları; Yemenli, Mısırlı, Suriyeli, Mağripli, Iraklı, İranlı, Ürdünlü, Kürdistanlı, Azerbaycanlı, Afrikalı yoksullar vs...

Karmati hareketi son derece kitleseldi. Ortaçağ tarihçilerinin çoğu, Karmati önderlerinden ve baskınlarından söz ederken; **"Kendilerine çok adam katıldı"** ibaresinin yanına 10 bin, 20 bin, 30 bin, 40 bin, 50 bin 100 bin gibi rakamları ekliyorlar. Sa-

---

[324] **Sabit bin Sennan**, age.

dece Kûfe şehrinde Karmatilere 40 bin kişinin destek verdiği ve Sevad adlı verimli topraklarda 400 bin kişilik sempatizan kitlesinin var olduğu tarihi kayıtlarda mevcuttur.

Örneğin İbn-ül Cevzi, **"Etraflarına 300 bin kişi topladılar; Halife Mu'tasım onlardan 60 bin kişiyi katletti, Afşin de bir o kadarını öldürdü"** diye tarihe bir kayıt düşer.[325]

Sorulabilir: **Karmatiler neden yenildi?**

Olayın toplumsal-ideolojik yönüne bakalım: Her olursa olsun, Karmati hareketi de sonuçta Ortaçağ metafizik anlayışının çerçevesini kırabilmiş değildi. O devirde böyle bir şey mümkün olmadığı gibi, düşünülemezdi bile. Dolayısıyla, **"Adalet! Kardeşlik! Eşitlik!"** sloganlarına rağmen, savunulan ideolojinin özüyle (komünal söylem) biçimi (metafizik-teolojik söylem) çelişiyordu. Ortaçağ'da bu çelişkinin komünal söylem ve sosyalist ideoloji lehine çözülmesi mümkün değildi.

Ayrıca, toplumsal gelişme aşamalarındaki üretim ilişkileriyle üretim tarzı (biçimi) arasında da çelişki vardı. Toplum, feodal aşamadaydı. Ona denk düşen üretim ilişkisi ve üretim güçleri, sosyalist ve komünist olamazdı. Tersine, tarihin tekerleği, ortak mülkiyetin değil; özel mülkiyetin gelişip güçlendirilmesi, sınıfsal ayrımların daha belirginleşmesi yönünde ilerliyordu.

Daha özel nedenler arasında sayılabilecek iki nokta daha bulunuyor.

Bunlardan ilki, Karmati hareketinin **reformcu/ ilahiyatçı** ve **devrimci/ komüncü** diye ayrışmasıdır. Reformcu ilahiyatçı kanat, Fatımi devletini kurarak ortodoks İslam'a bir hayli yaklaştı. Dolayısıyla, Karmati hareketinin ütopyasından, **"Fazilet toplumu"** projesinden uzaklaştı. Buna tepki duyan **devrimci/ komüncü** kanat, Fatımilerle çetin bir mücadeleye girdi.

Filistin ve Mısır topraklarında taraflar arasında patlak veren savaş, çetin çatışmalara dönüştü. Fatımiler, istikrarlı bir devlet olmanın avantajını kullandılar; Karmatilerin dayandıkları kabileleri satın alıp, hareketi böldüler. Karmati savaşçılarını büyük bir bozguna uğrattılar.

---

325 **İbn-ül Cevzi**, age., s. 70.

Yenilginin acısını çıkarmak üzere harekete geçen Karmatiler, **"Başdüşman"** olarak belledikleri Abbasilerin yakasını bıraktılar; Fatımilere karşı tam cephe savaş açtılar. Abbasilerle geçici ittifak yaptılar. Bu da, halk kesimlerinde hayal kırıklığı yarattı; savaşçıların gücünü yıprattı.

Üstelik, bu sıralarda, Bahreyn Karmatileriyle Suriye'deki Selemiye karargâhı arasındaki bağlantı, **Zikreveyh**'in yakalanıp öldürülmesiyle tümüyle koptu.

İkincisi ve en önemli neden ise; Abbasilerin, dur durak bilmeksizin, aman vermeksizin her türlü hile, entrika, dalavere, iftira yoluyla Karmatileri Müslüman halklardan tecrit etme kampanyası ve hareketi bölme çabasıydı. Yanı sıra, dev Abbasi orduları, Karmatilerin kurtarılmış bölgelerine girerken, taş üstünde taş bırakmıyor; canlı adına ne varsa imha ediyordu.

Ayrıca, Karmatiler aleyhine yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülüyordu. Mutezile akımının ikinci önderi sayılan **Abdülcabbar el Hemezani** şöyle diyebiliyordu: "Bu dinsiz kâfir Karmatilere karşı Cihad ilan etmek, Rumlara (Hıristiyan Bizanslılara-FB) karşı Cihad ilan etmekten daha öncelikli ve hayırlıdır. Çünkü, onlar Ehl-i Kitap'tan sayılır. Oysa Bâtıniler; kitapsız, dinsiz, imansızdırlar..."

Tüm bu nedenler bir araya geldiğinde, Karmatilerin **"Adalet! Eşitlik! Özgürlük!"** temeline dayalı, Komünal toplum rüyasının bitmesi kaçınılmaz olmuştu.

Her şeye rağmen, özellikle Bahreyn ve Yemen'deki **"Karmati Komünal Cumhuriyeti"**nin toplam 100 yıl yaşadığını; İslam deryasındaki komünal adacıklar içinde varlıklarını 150 yıl devam ettirdiklerini söyleyebiliriz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abdülaziz el Duri (Prof.): *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Doç. Sabri Orman, Endülüs yay., 1991, İstanbul; *İlk Dönem İslam Tarihi:* Bir Önsöz, Endülüs yay., 1991, İst.

Abdülcabbar el Hemezani: *Kitab-ü Tesbit-i Delail Seyyidine Muhammed* (Peygamber Efendimizin Kanıtlarını Saptama Kitabı).

Abdurrahman Bedevi (Dr.): *Mezahib-ül İslamiyin* (Müslümanların Mezhepleri), İkinci kitap, Dar-ül İlm-ülmelayin, 1973, Beyrut.

Ahmet Yaşar Ocak: *Kalenderiler (XIV-XVII. yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu, 1992, Ankara.

Ahmed Cevdet: Kısas-ı Enbiya-I-II-III-IV, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay., 1985, Ankara.

Ahmed bin İbrahim (bin Muhammed) **el Nisaburi**: *Kitab-ü İstitar-ül İmam Aleyhi Selam ve Teferruk-ül Devati fi'l Cezayir'lı Talebihi* (İmam-ı Gizleme Kitabı), Kahire.

Ali bin Zafer-ül Ezdi: *Ahbar-ül Devle Munqati'e* (Yokolmuş Devletin Haberi), Londra Müzesi veya Alman Gotha Kütüphanesi.

Ali bin el Hasan el Hazreci: *El Esced-ül Mesbuk fimen Vella-l Yemen ve'l Muluk* (Yemen'i Yöneten Vali ve Hükümdarlardan Saf Altın Sözler).

Ali Mazaheri: *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, çev. Doç. Dr. Bahriye Üçok, Varlık yay., 1972, İstanbul.

Arif Tamir: *Hakikat-ül İhvan-ül Safa ve'l Hıllan-ül Vefa* (Arınmış Kardeşler ve Vefa Dostları Gerçeği), publication de L'Univesité Saint-Joseph, Beirut.

Bernard Lewis: *The Assassins: A Radical Sect in Islam* (Haşhaşinler: İslam'daki Radikal Bir Mezhep), Weidenfeld and Nicolson, London.

Claude Cahen: *İslamiyet: Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, çev. Esat Nermi Erendor, Bilgi yay., 1990, İstanbul.

Ebu Mansur Abdülkaahir el Bağdadi: *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 1991, Ankara.

Erdoğan Aydın: *İslamiyet Gerçeği*-1-2-3-4, Doruk yay., 1996, Ankara.

Faik Bulut: *Allah Devletinde Demokrasi*, altıncı baskı, Berfin yay., 2004, İst.; *Ali'siz Alevilik*, dördüncü baskı, Berfin yay., 2011, İstanbul; Ebu Müslim Horasani: Bir İhtilalcinin Hikâyesi, Su yay., 1999, İstanbul. Hasan Sabbah Gerçeği: Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri, 3. baskı, Berfin yay., 2010, İstanbul.

Guy Monnot: *Penseurs Musulmans et Réligions Iraniennes*, Librairie Philosophique, Paris.

Hasan Onat (Doç.Dr.): *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Türkiye Diyanet İşleri Vakfı, 1993, Ank.

Henry Corbin: *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Dr. Hüseyin Hatemi, İletişim yay., 1986, İstanbul; *Terre Céleste et Corps de Résurrection: de l'Iran Mazdéen a l'Iran Shi'ite* (Tanrısal Toprak ve Yeniden Dirilen Ruhlar: Mazdeki İran'dan Şii İran'a Kadar), Buchet/Chastel, 1996, Paris; *De la Gnose Antique a la Gnose Ismaélienne* (Antik İrfandan İsmaili İrfana), 1956, Roma.

İbn-ül Cevzi: *El Qaramita* (Karmatiler), dördüncü baskı, el Mektebet-ül İslami yay., 1977, Beyrut-Şam; *El Muntazam fi Tarih-il Muluk ve'l Umem*, Haydarabad, Hicri 1357.

İbn-ül Esir: *El Kâmil fi'l Tarih*, Dar-ü Beyrut yay.

İbn Haldun: *Mukaddime*-I-II-III, M.E.B., 1991, İstanbul.

İbn-ül Nedim: *Buğyet-ül Talab fi Tarih-i Haleb* (Halep Tarihinde İsteklinin Talebi), Kahire.

İmam Gazali: *Bâtıniliğin İçyüzü*, çev. Doç.Dr. Avni İlhan, Türkiye Diyanet Vakfı yay., 1993, Ankara.

İsmail Kaygusuz: *Görmediğim Tanrıya Tapmam: Alevilik-Kızılbaşlık ve Materyalizm*, Alev yay., 1996, İstanbul.

İsmail el Mir Ali, *el Qaramita ve'l Hareket-ül Qarmatiyye fi'l Tarih* (Karmatiler ve Tarihte Karmati Hareketleri), Mektebet-ül Hilal yay., 1983, Beyrut.

Jan-Olaf Blichfeldt: *Early Mahdism* (Erken Dönem Mehdiliği), 1985, Leiden, *Kitab-ül Teratih* (yazarı bilinmiyor), Kahire.

Julius Wellhausen, *İslamiyet'in İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Türk Tarih Kurumu, 1989, Ankara.

K. Marx-F. Engels: *Din Üzerine*, 2. baskı, Sol yay. 1995, Ankara.

Kolektif çalışma: *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2-3, Çağ yay., 1992, İstanbul.

Makrizi: *İttiuaz-ül Hünefa bi Ahbar-ül Eimmet-ül Fatimiyin el Hulefa* (Fatımi Halife İmamlarının Haberleri Hakkında Hanifilerin Nasihatları).

Muhsin Abdülhamid (Dr.): *İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler* (Babailik ve Babailiğin İçyüzü), çev. M. Saim Yeprem-Hasan Güleç, Diyanet İşleri B. yay., 1975, Ankara.

Montgomery Watt (Prof. Dr): *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Umran yay., 1981, Ankara.

Marshall G.S. Hodgson: *İslam'ın Serüveni-2*, çeviri kurulu, İz yay., 1993, İstanbul; *The Order of Assassins* (Haşhaşinler Tarikatı), University of Chicago, 1955, USA.

M.J. De Goeje: *Mémoire sur les Carmathes Bahrain et les Fatimides* (Bahreyn Karmatileri ve Fatimiler Üzerine Notlar), ikinci baskı, Leiden, 1886.

Mehmed Ali Aynî: *İslam Tasavvuf Tarihi*, Akabe yay., 1985, İstanbul.

Muhammed el Hammadi bin Malik bin Ebi'l Fedail el Yemeni: *Bâtmilerin ve Karmatilerin İçyüzü*, çev. Hatay Müftüsü İsmail Hatip Erzen, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 1948, Ankara; *Keşf-ül Esrar-il Bâtıniyye ve Ahbar-il Qaramita* (Bâtıni Sırlarının Açıklanması ve Karmati Haberleri), Mekteb-ü Beşer-ül Sakafet-ül İslamiyye yay., Kahire. 1948.

Muhammed Hüseyin el Zeyn: *El Şiat-ü Fi'l Tarih* (Tarihte Şiiler), Dar-ül Asar, 1979, Beyrut.

Muhammed Muhammed Hüseyin (Prof.): *El Mutennebi ve'l Qaramita* (Şair Mütennebi ve Karmatiler), Dar-ül Rifai yay., 1981, Riyad.

Mustafa Galib (Dr.): *El Qaramita beyn-el Med ve'l Qaramita* (Med ve Cezir Arasında Karmatiler), Dar-ül Endülüs yay., 1983, Beyrut.

Nasır-i Husrev: *Sefername*, çev. Abdülvehhab Tarzi, 1994, İstanbul.

Nizamülmülk: *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh yay., 1987, İstanbul.

Nuveyri: *Kitab-ü Nihayet-il Irb fi Fünun-il Edeb* (Edebiyat Sanatında Amacın Sonuna İlişkin Kitap).

Orhan Hançerlioğlu: *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1994, İstanbul.

Sabit bin Senna bin Qurat-ül Sabiu: *Tarih-ül Ahbar-ül Qaramita* (Karmati Haberleri Tarihi).

Salih Ahmed el Ali (Dr.): *El Tanzimat-ül İctimaiyye ve'l İktisadiyye fi'l Basra fi'l Qarn-il Evvel-il Hicri* (Hicri Birinci Yüzyılda Basra'daki Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenmeler), Dar-ül Talia, 1969, Beyrut.

Samir Amin, *Bad-ü Qadaye li'l Müstaqbel* (Geleceğe Dönük Bazı Meseleler), Mektebet-ül Medbule, 1991, Kahire.

Sami Nasib Makarem: *The Doctrine of The Ismailis* (İsmaili Öğretisi), The Arab Institute for Research and Publishing, Beirut.

Şehristani: *El Milel ve'l Nihel* (Milletler ve Mezhepler).

Siyret-ül Hadi ile'l Hakk: *Yahya bin el Hüseyin* (Hadiy-ül Hakk Biyografisi) İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi.

Suheyl Zekkar (Dr.): *Ahbar-ül Qaramita* (Karmati Haberleri), Dar-u Hassan yay., 1982, Şam.

Taha el Veli: *El Qaramita:* Evvelu Hareketin İştirakiyetin fi'l İslam (Karmatiler: İslamdaki İlk Sosyalist Hareket), Dar-ül İlm yay., 1981, Beyrut.

TİİKP: *Savunma*, üçüncü baskı, Aydınlık yay. 1979, İst.

Yves Marquet: *La Philsophie des Ihwan As-Safa: L'Iman el la Société* (İhvan-ül Safa Felsefesi: İmam ve Toplum). Université de Dakar, 1973.

FAİK BULUT / BİYOGRAFİ

Faik Bulut 1950, Kars/Kağızman doğumlu. Rize Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü mezunudur. '68 Kuşağı'ndan olup ilk gençlik yıllarında Filistin'e gitti, El Fetih'e katıldı.

İsrail askerlerinin Lübnan'a yaptığı bir baskında, yanındaki arkadaşları öldürüldü, kendisi de yaralı olarak İsrail'e kaçırıldı. 7 yıl kaldığı hapishanede Filistinli önderlerle birlikte yattı. Bu süre içinde, Arap-İslam dünyasına ilişkin konularla yakından ilgilendi. Başta Arapça olmak üzere bölge dillerini öğrendi.

Anadili Kürtçe ve Türkçenin yanı sıra Arapça, İngilizce, Fransızca, İbranice ve Farsça biliyor.

1980'de Türkiye'ye döndükten sonra birçok gazete ve dergide çalıştı. Kürt meselesi, Ortadoğu, Arap ve İslam dünyası hakkında haber ve yazılar kaleme aldı.

Eserleri şunlardır:

- Ali'siz Alevilik, 4. baskı, Berfin yay., 2011, İstanbul.
- Allah Devletinde Demokrasi (1993 Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülü), 6. baskı, Berfin yay., 2004, İstanbul.

* Arapların Gözüyle Irak İşgali: Binbir Gece Savaşları, Berfin yay., 2003, İstanbul.

- Dar Üçgende Üç İsyan (Kürdistan'da Etnik Çatışmalar), 3. baskı, Evrensel yay., 2009, İstanbul.
- Dersim Raporları, 5. baskı, Evrensel yay., 2009, İstanbul.
- Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, Yön yay., 1991, İstanbul.
- Ebu Müslim Horasani: Bir İhtilalcinin Hikâyesi, Su yay., 1999, İstanbul.
- Ehmedê Xanî'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası (1995 Musa Anter Gazetecilik İkincilik Ödülü), 3. baskı, Berfin yay., 2011, İstanbul.
- El Kaide'nin Sırları: Cihat Yolcuları, Cumhuriyet Kitapları, 2008, İstanbul.

• Filistin İntifada Dersleri: Filistin'de Zafer Tarlaları, 3. baskı, Ozan yay., 1998, İstanbul.

• Filistin Rüyası: İsrail Zindanlarında 7 Yıl, 3. baskı, Berfin yay., 1998, İstanbul.

• Hasan Sabbah Gerçeği: Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri, 3. baskı, Berfin yay., 2010, İstanbul.

• Horasan Kimin Yurdu, 2. baskı, Berfin yay., 2009, İstanbul.

• İslamcı Örgütler (3 cilt), 4. baskı, Cumhuriyet Kitapları, 2009, İstanbul.

• İslam'da Cinsel Büyüler, Berfin yay., 1998, İstanbul.

• İslam Komüncüleri: Karmatiler, 3. baskı, Berfin yay., 2014, İstanbul.

• İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları (2 Cilt), Su yay., 1999, İstanbul.

• Kim Bu Fethullah Gülen: Dünü, Bugünü, Hedefi, 3. baskı, Ozan yay., 1999, İstanbul.

• Kod Adı Hizbullah: Türkiye Hizbullahının Anatomisi (Ortak Kitap), 3. baskı, Ozan yay., 1999, İstanbul.

• Küresel Çağda İslam 1: Batı ve Laiklik, Cumhuriyet Kitap, 2007, İstanbul.

• Küresel Çağda İslam 2: Kadın ve Tesettür, Cumhuriyet Kitap, 2008, İstanbul.

• Küresel Çağda İslam 3: Şeriat ve Siyaset, Cumhuriyet Kitap, 2008, İstanbul.

• Kürt Dilinin Tarihçesi, 3. baskı, Berfin yay., 2006, İstanbul.

• Kürt Sorununa Çözüm Arayışları: Devlet ve Parti Raporları, Yerli-Yabancı Öneriler (1920-1997), Ozan yay., 1998, İstanbul.

• Ordu ve Din (Asker Gözüyle İslamcı Faaliyetler), 4. baskı, Berfin yay., 2008, İstanbul.

• Ortadoğu'nun Solan Renkleri: Bedeviler, Çerkesler, Dürziler, Nusayriler, Yezidiler, 2. baskı, Berfin yay., 2003, İstanbul.

• Şeriat Gölgesinde Cezayir, 2. baskı, Cem yay., 1995, İstanbul.

• Tarikat Sermayesinin Yükselişi, 2 cilt: Yeşil Sermaye Nereye ve İslam Ekonomisinin Eleştirisi, Su yay., 1999, İstanbul.

• Türk Basınında Kürtler, 3. baskı, Evrensel yay., 2010, İstanbul.

Fotoğraf: İsmet Arslan

FAİK BULUT

İslam Komüncüleri (KARMATİLER)

Sünni tarihçiliğin gizleyip çarpıtarak sunduğu İslamiyet'in arka bahçesinde bir zamanlar yüz çiçek yan yana açmış; bilim, felsefe, mantık, ihtilalcilik, isyan ruhu ve örgütlülük bu bahçenin verimli toprağında doğmuştur.

Gizlenen tarihin en önemli yanı, Ortaçağ'daki **İslam Komüncüleri/Karmatiler**in dayandığı devrimci köylü hareketleridir.

Karmatiler, yoksul bir köylü olan Hamdan Karmati'nin önderliğinde Abbasi yönetimine baş kaldırmış; **"Özgürlük! Eşitlik! Adalet!"** sloganıyla, sayıları 400 bini bulan isyancıyı arkalarından sürüklemişlerdir. 150 yıl yaşayan **"Eşitlikçi-Komünal"** toplumlar kurmuş; Irak, İran, Yemen, Mısır ve Fas'ta yaşama şansı bulmuş; Aleviliğin önünü açmışlardır.

Devrimci Bâtıniliğin en radikal kolu olan bu hareket mensupları günümüzden 1000 yıl, Şeyh **Bedreddin**'den yüzlerce yıl önce, **"Her şey ortak; yarin dudağı bile!"** demiş; **"Herkesten gücüne göre, herkese ihtiyacına göre!"** ilkesini hayata geçirmişlerdir.

Anlayışları, dünya görüşleri, Sünni İslam'a karşı siyasal ve ideolojik mücadeleleri, örgütlenme tarzlarıyla günümüz devrimci halk hareketlerine ışık tutan Karmati tarihini ilgi ve merakla okuyacaksınız.

BERFİN

ISBN-13: 978-975-7354-76-5

9 789757 354765

15 TL.